

T.C
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HZ. ÖMER'İN İDARECİLERİNE
GÖNDERDİĞİ MEKTUPLARIN İSLAM
HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep ÇETİN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK

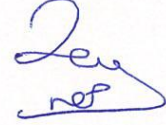
Erzincan - 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“HZ ÖMER’İN İDARECİLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLARIN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 21/08/2015

Zeynep Çetin

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Zeynep ÇETİN'e ait "Hz Ömer'in İdarecilerine Gönderdiği Mektupların İslâm Hukuku Açısından Tahlili" adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri Dr. Öğretim Üyesi Mücahit Çolak

Jüri : Dr. Öğretim Üyesi Yılmaz Fidan

Jüri :Dr.Öğretim Üyesi Mehmet Gayretli

HZ. ÖMER'İN İDARECİLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLARIN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TAHLİLİ

Zeynep ÇETİN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam
Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK

ÖZET

Hz. Ömer fakih bir sahabidir ve 10 yıl boyunca devlet başkanlığı yapmıştır. İslam Hukuku açısından devlet başkanının dini ve siyasi görevleri vardır. Dini ve dini hükümleri korumak, cihad etmek, ganimet ve zekâtla ilgili düzenlemeleri yapmak, kamu düzeninin korunması ve kamuyu ilgilendiren konuların yakından takip edilmesi, adaletin tesis edilmesi, devlet görevlilerin tayini, devlet malının idare edilmesi bu görevler arasındadır. Hz. Ömer'in halifeliği sürecinde fetihlerle İslam coğrafyası genişlemiş ve hüküm gerektiren yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer'in devlet başkanı olarak görevini yerine getirirken karşılaştığı yeni meseleler karşısında verdiği hükümler sahabe kavli niteliğindedir. Sahabe kavli İslam Hukuk usulünde fer'i kaynaklar arasında yer almıştır.

Hz. Ömer valilerine talimatlarını geliştirdiği posta teşkilatı vasıtası ile mektuplarla göndermiştir. Dolayısı ile mektupların incelenmesi sahabe uygulamasını ortaya koyacağından İslam Hukuku açısından önemlidir. Çalışmamız bize Hz. Ömer'in devlet idaresiyle ilgili kendine ulaşan her türlü sorunun bizzat takipçisi olduğunu göstermiştir. Gerekli talimatları valilerine iletmiş ve sorunlara İslam Hukuku dairesinde hızlı ve kesin çözümler üretmiştir.

Çalışmamız süresince incelediğimiz tarih ve İslam Hukuku eserlerinde Hz. Ömer'e atfedilen çok sayıda mektuba ulaştık. Bu mektuplardan fihri incelemeye uygun olanları almaya gayret ettik. Çalışmamızın birinci bölümü Hz. Ömer'in hayatı hakkında genel bilgi içermektedir. İkinci bölümde ise mektuplar “yargılama hukuku”, “savaş hukuku” ve “idare hukuku” şeklinde üç başlık altında gruplandırılmış; İslam Hukuku açısından incelenmiştir.

Bu çalışmada bana her aşamada yardımcı olan değerli hocam Dr. Öğretim üyesi Mücahit Çolak hocama ve aileme müteşekkirim.

Anahtar kelimeler: Hz. Ömer, mektup, idare, hukuk

ANALYSIS OF THE LETTERS SENT TO THE ADMINISTRATORS OMAR IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Zeynep ÇETİN

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of Basic İslamic Sciences

Master Thesis, August 2019

Consultant: Assistant Professor Mücahit ÇOLAK

ABSTRACT

Omar is a canonist companion (of Prophet Muhammad) served as the state president for 10 years. In terms of Islamic Law, the president has religious and political duties. To protect religious and religious provisions, to make jihad, to make arrangements for spoils and zakat, to closely follow the issues of public order and public interest, to establish justice, the appointment of state officials, administration of state property are among these duties. During the caliphate of Omar, the Islamic geography expanded with conquests and new situations emerged that required judgment. Omar's duties as head of state and in the face of new issues the provisions he gave were of companions jurisprudence nature. The companions jurisprudence are included in the primary sources of Islamic Law in the books on the principles of Islamic Law. Omar sent his instructions to the governors by letters through the postal organization he developed.

Therefore, the examination of the letters Omar is important in terms of Islamic Law since it will reveal the application of the companions. Our study has shown us that Omar himself is a follower of all kinds of questions about the state administration. He transmitted the necessary instructions to his governors and produced quick and precise solutions to the problems in the Islamic Law department.

Throughout our study we have reached a large number of letters attributed to Omar while we examine the history and works of Islamic Law. We have endeavored to take the letters suitable for the review of Islamic jurisprudence.

The first part of our study includes general information about Omar's life. In the second part, the letters are grouped under three headings as “Judicial Law”, “War Law” and “Administrative Law”; Examined in terms of Islamic law.

I am grateful to my esteemed teacher Dr. Lecturer Mücahit Çolak who helped me at every stage of this study, and my family.

Keywords: Hz. Omar, Letter, Administration, Law

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİM DİLEKÇESİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	4
HZ. ÖMER'İN HAYATI.....	4
1. Hz. Ömer'in Mekke Hayatı	4
1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı	4
1.2 Cahiliye Devrindeki Hayatı	5
1.3 Müslüman Oluşu.....	5
1.4. Hz. Ömer'in İlmi Kişiliği.....	7
1.5. Hz. Peygamberle Beraberliği ve Hakkındaki Hadisler – Menkıbeler	10
1.5.1. Hz. Peygamberle Beraberliği	10
1.5.2. Hakkındaki Hadisler ve Menkıbeler	11
2. Hilafeti ve Faaliyetlerine Umumi Bakış	12
2.2. İdari ve Sosyal İcraatlar	15
2.2.1. Takvim	15
2.2.2. Divan.....	16
2.2.3. İdari Bölgeler Düzenlemesi	16
2.2.4. Valilerin Tayini	17
2.2.5. Para Basımı	18
2.2.6. Posta Teşkilatı.....	19
2.3. Diğer İcraatlar	20
2.4. Sosyal ve Kültürel Durum	20
2.5. Dış İlişkiler	27
II. BÖLÜM	28

HZ. ÖMER'İN İSLAM YARGILAMA HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE
GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FIKHÎ TAHLİLLERİ..... 28

1. Gayri Müslimlerin Can Güvenliğine Yönelik Ebu Ubeyde B. El- Cerrah'a Yazdığı Mektup 28
2. Kısas Tatbiki Hususunda Amr b. As'a Yazdığı Mektup 32
3. Kısas Tatbiki Hususunda Ebu Musa El-Eş'ari'ye Yazdığı Mektup 34
4. Firuz Ed-Deylemi'ye Yazdığı Mektup ve Kısas Tatbiki Kararı..... 35
5. Abdurrahman b. Ömer b. Hattab'a Uygulanan İçki Haddi Sonrası Yazdığı Mektup 37
6. İctihad Usulu Mevzuunda Yazdığı Mektup 39
7. Muğire B. Şu'be'ye Görevden Azli Konusunda Yazdığı Mektup..... 40
8. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a Yazdığı Yargılama Usulü Mektubu..... 43
9. Ebu Mûsa el-Eş'âri'ye Yazdığı Hâkimin Uyması Gereken Kuralları Belirten Mektubu 49
10. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a İçki Haddi Hususunda Yazdığı Mektup 55
11. Hadlerin Tatbiki Hususunda Ebu Musa El-Eşari'ye Yazdığı Mektup 58
12. Facirler Hakkında Ebu Musa El Eş'ari'ye Yazdığı Mektup..... 59
13. Şurahbil B. Kindi'yi İnsanların Gizli Hallerini Araştırmaktan Men Etmek Üzere Yazdığı Mektup..... 61

HZ. ÖMER'İN İSLAM SAVAŞ HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE
GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FIKHÎ TAHLİLLERİ..... 63

1. Sa'd B. Ebî Vakkas'a Ganimetler ve Arazilerin Durumu ile İlgili Mektubu 63
2. Fethi Sonradan Katılanların Ganimetteki Payına İlişkin Sa'd b. Ebî Vakkas'a Yazdığı Mektup 68
3. Fethi Sonradan Katılanların Ganimetteki Payına İlişkin Ubeyde b. el-Cerrâh'a Yazdığı Mektup 68
4. Askerlerinin Dar-ı Harpte İhtiyaçlarının Karşılanaşması İle İlgili Mektup 68
5. Bir Askere Ganimetten Bakır Diye Verilen Eşya Hakkında Mektubu 69
6. Sad b. Ebi Vakkas'a Sevad Arazileri ile İlgili Yazdığı Mektup 70
7. Verilen Emanlara Sadık Kalınması ile İlgili Mektubu 70
8. Amr b. Âs'a Savaş Esirleri ve Fey Hususunda Yazdığı Mektup 73
9. Ehvazın Fethi Sonrası Esirlerin Durumuna İlişkin Yazdığı Mektup 75
10. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Beytülmal Hususunda Yazdığı Mektup 76
11. Beytülmal Hususunda Yazdığı Mektup 77
12. Mücahitlere Yönelik Yazdığı Talimat Mektubu..... 78
13. Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'a Askerlerin Can Güvenliği Hususunda Mektubu.. 78

14. Sa'd b. Ebi Vakkas'a Askerlerin Haklarına Riayet Hususunda Mektubu	80
15. Numan b. Mukrin'e Askerlerin Hakları Hususunda Yazdığı Mektup	81
16. Sa'd b. Ebi Vakkas'a Fetihlerle İlgili Bilgi Paylaşımı Mektubu	81
17. Alâ El-Hadramî'ye Ulû'l-Emr'e İtaat Hususunda Yazdığı Mektup	84
18. Sa'd B. Ebi Vakkas'a Savaş Hukuku Kapsamında Yazdığı Mektup	85
19. Ebu Ubeyde b. Cerrah'a Sınırlar Konusunda Yazdığı Mektup	87
HZ. ÖMER'İN İSLAM İDARE HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE	
GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FIKHÎ TAHLİLLERİ.....	
1. Ebu Derda'ya Yaptığı Yüksek Bina Sebebiyle Yazdığı Mektup	88
2. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Halkı Huzura Kabul ile İlgili Mektubu	88
3. Mısır Valisi Amr b. As'a Nil Nehri Hususunda Yazdığı Mektup	89
4. Ebu Musa El Eş'ari'ye Dânyâl Peygamber'in Kabri Hususunda Yazdığı Mektup	90
5. Alâ El-Hadrami'ye Yazdığı Görev Tebliği ve Uyarı Mektubu	91
6. Ebu Musa El- Eş'ari'ye Devlet İşleri ile İlgili Mektubu	92
7. Ebu Ubeyde b. El-Cerrah ve Muaz b. Cebel'e Mektubu	93
8. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Halka Davranışları Hususunda Yazdığı Mektup	96
9. Sad b. Ebî Vakkas'ın Gösterişli Köşkünün Yıkılması Emrini İhtiva Eden Mektubu	97
10. Utbe b. Ferkad'ın Gönderdiği Hediye ile İlgili Mektubu	99
11. Amr b. As'a Tahtını Kırmasını Emrettiği Mektup	100
12. Komutanlarına Fıkıh Öğrenmelerini Emrettiği Mektup	101
13. Taun Salgını Zamanında Ebu Ubeyde B. Cerrah'a Yazdığı Mektup	102
14. Utbe b. Gazvan'a Savaş Öncesi Yapacaklarını Belirttiği Mektup.....	105
15. Sad b. Ebi Vakkas'a Askerlerini Savaşa Teşvik Hususunda Yazdığı Mektup	107
16. Muaviye b. Ebi Sufyan'a Kisariye Savaşı Sırasında Yazdığı Mektubu	108
17. Valisine Halka Adaletli ve Eşit Davranması Hususundaki Mektup	108
18. Valilerine Namazlarını Kılmaları Hususunda Yazdığı Mektup	109
19. Kıtık Senesinde Valilerine Yazdığı Dayanışma Mektubu.....	110
20. Valilerine Kur'an İlmini Öne Çıkarmalarını Yazdığı Mektup	111
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR

b. : Bin, İbn

b.t.y. : Baskı Tarihi Yok

b.y.y. : Baskı Yeri Yok

Bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

c. : Cilt

c.c. : Celle Celâluh

çev. : Çeviren

D.İ.A. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı

edt. :Editör

h. : Hicri

Hz. : Hazreti

Nşr. : Neşreden

r.a. : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

GİRİŞ

İslâm hukuk doktrininde Allah (c.c.) tek kanun koyucu yani Şâri'dir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sünneti de şer'i kaynaklardandır. Yani Peygamberimiz'in Allah (c.c.) adına kanun koyma yetkisi vardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisine 23 yılda indirilen Kur'an'ı ashabına aktarmış ve peygamberliği süresince açıklamaları ve yaşantısı ile Kur'an ahkâmını onlara öğretmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) " Size iki şey bırakıyorum, onlara sıkı sıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti."¹ Bu şekilde sahabenin elinde Kur'an ve sünnet olmak üzere iki temel ve güvenilir kaynak oluşmuştur. Sahabenin elinde bulundurduğu bu iki rehber Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in vefatından sonra karşılaşılabilecekleri yeni meselelerin çözümünde yol gösterici olmuştur. Sahabe-i Kiram bu ilim mirasını kendilerinden sonraki nesillere özellikle fakih sahabeler aracılığı ile aktarmışlardır.

Bilindiği üzere İslam hukuk biliminin aslî kaynakları (Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas) ve fer'i kaynakları (Sahabe kavli, bizden öncekilerin şeriatı, İstihsan, İstislah, Örf, Seddi Zerfa ve İstishâb) vardır. Sahabe kavli çoğunluk fukahaya göre fer'i kaynaklardan olup hüccet değeri taşımaktadır. Sahabe, ilmî birikim ve nebevî eğitime haiz oldukları için meseleler karşısında ki tutumları ve hükümleri değerlidir.

Çalışmamızda fakih bir sahabe olan Hz. Ömer'in idarecilerine gönderdiği mektuplar ve bunların İslam Hukuku açısından incelemeleri yer almaktadır. İlk bölümde Hz. Ömer'in hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e çok yakın olmuş ve ilmi bizzat kaynağından tahsil etmiştir. Sebebi nüzul ve sebebi vürud ilimlerine haiz bir sahabidir. Bu sebeple Hz. Ebubekir döneminde de halife tarafından meseleler karşısında görüşleri alınmıştır. Hz. Ömer halife olduktan sonra birçok alanda başarılı faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra oluşan yeni sorunlar karşısında gerek şûra gerekse ferdî icihadları vasıtası ile İslam hukuk sisteminin teşekkülüne büyük katkısı olmuştur.

---

¹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, "el-Muvatta", Ensar Yayınları, İstanbul 2014. Muvatta, Kader, 3. (hadis no:1628)

Çalışmamızın ikinci bölümü mektuplar ve bunların fikhî tahlillerinden oluşmuştur. Mektuplara ulaşmak için temel İslam Hukuku ve İslam tarihi eserlerinden yararlandık. Hz. Ömer'in hutbelerini veya sözlerini hata sonucu mektup olarak işlememek için azami dikkat gösterdik. Hz. Ömer'e atfedilen çok sayıda mektuptan sadece İslam Hukuku çerçevesinde işleyebileceğimiz mektupları çalışmamıza dahil ettik. Bu mektupları daha kolay anlaşılabilmesi ve konu bütünlüğü arz etmesi açısından üç başlık altında işledik. İçerik olarak birbiri ile aynı ya da yakın mektupları birbiri ardına vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

Şunu belirtelim ki Hz. Ömer Cahiliyye döneminde de okuma yazma bilen bir kişidir. İdarecilerinden yazım kurallarına uymaları hususunda kâtiplerini uyardıklarını emretmiştir. Ebû Musa'nın kâtibi, Ömer b. el-Hattab'a yazdığı mektupta, "Min Ebû (Ebi) Musa 'şeklinde bir hata yapmış ve Hz. Ömer ona şunları yazmıştır: "Benim bu mektubum sana gelince, kâtibine bir kamçı vur ve onu görevden al!"² Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasında halifenin talimatlarının valilerine ulaştırmasının yegâne yolu mektuplardır. Dolayısı ile Hz. Ömer'in mektupların doğru yazılmasını emretmesi çok isabetli bir hassasiyettir.

Çalışmamızda mektupları ilk olarak İslam yargılama hukuku açısından işledik. Yargılama hukuku mahkemelerin yargı vazifesini yerine getirirken izleyecekleri yöntemleri ihtiva eder. İşlediğimiz mektuplarda Hz. Ömer'in özellikle had gerektiren durumlarda yargılamayı bizzat kendisinin yaptığını görüyoruz. Bilindiği üzere had suçları Kuran ve sünnetle sabit olan suçlardır. Bunlar; hırsızlık, içki içme, yol kesme, zina, zina iftirası, isyan, dinden dönme ve kısas suçlarıdır.³ Çalışmamızda Hz. Ömer'in içki içme, zina, zina iftirası ve kısas suçları ile ilgili bizzat yaptığı muhakemelere ilişkin mektuplar mevcuttur. Hz. Ömer cezaların tatbiki hususunda bizzat sürecin takipçisi olmuş; İslam Hukukunun çizdiği sınırların aşılmasına izin vermemiştir.

---

² Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), b.1, İstanbul 2013, s. 395.

³ Talip Türcan(edt.), *İslam Hukuku El Kitabı*, Grafiker yayınları, Ankara 2012, s. 305.

Yine bu başlık altında hâkimlerin duruşma esnasındaki tavrı ile alakalı Hz. Ömer'in mektuplarını işledik. Hz. Ömer bu konuda yazdığı mektuplarında hâkimlerin dâvaları iyi anlamalarını, hüküm verirken her iki tarafa eşit mesafede ve adaletli davranmalarını emretmiştir. Delilleri iyi incelemelerini ve insanları sulhe yönlendirmeleri yine mektuplarında değindiği konular arasındadır.

İslam savaş hukuku kapsamında işlediğimiz mektuplar ise; savaş öncesi, savaş esnasında ve savaş sonrası ile ilgili Hz. Ömer'in idarecilerine gönderdiği mektupları içermektedir. Hz. Ömer bu mektuplarda savaşmadan önce düşmanın üç gün İslama davet edilmesini emreder. Yine savaş esnasında uyulması gereken kuralları belirtmiştir. Mesela çalışmamızda işlediğimiz bir mektupta müsleyi ve çocuk öldürmeyi yasaklamıştır. Yine savaş sonrasında ganimetlerin dağıtımı, esirlerin durumu gibi konularda Hz. Ömer'in yazdığı mektuplar çalışmamızda mevcuttur.

Çalışmamızın ikinci bölümü ve üçüncü başlıkta ise İslam idare hukuku kapsamında Hz. Ömer'in idarecilerine yazdığı mektupları işledik. Mektuplarda idarecilerin merkezi otorite olan halife adına müslim ve gayri müslim halkı yönetirken uyması gereken kurallar vardır. Hz. Ömer merkez ile taşra arasında sıkı bir iletişim ve denetim mekanizması kurmuştur. Kendisine bizzat gelen kişilere kapısı her zaman açık olmuştur. İdarecilere de böyle davranmalarını emreden mektuplar yazmıştır.

I. BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HAYATI

1. Hz. Ömer'in Mekke Hayatı

1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

İsmi Ömer b. El-Hattab b. Nüfeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdillâh b. Kurt b. Rezan b. Adiy b. Ka'b b. Lüeyy b. Galib b. El-Kureşî b. Advî'dir.⁴ Nesebi sekizinci kuşak dedesi olan Ka'b b. Lüeyy ile Hz. Peygamber Efendimizin nesebi ile birleşmektedir. İlk çocukları erkek olmasına ve Arap geleneğinde en büyük erkek çocuğa nispetle künye alınmasına karşın kızı Hz. Hafsa'nın Efendimizin hanımı olduğundan Hz. Ömer de kızına nispetle Ebû Hafsa diye künyelenmiştir. Lakap olarak da hakkı batıldan ayıran anlamında Fâruk ile lakaplanmıştır. Bu lakap kendisine Müslüman olduğunda Müslümanlığını cehri olarak ilan etmesi sebebiyle verilmiştir.⁵

Hz. Ömer Fil Vakasından yaklaşık on üç yıl sonra dünyaya gelmiştir. Beden olarak hafif kırmızımsı beyaz bir tene sahip güleç yüzlü, uzun boylu, iri kemikli, güçlü sert mizaçlı biriydi.⁶

Babası Hattab b. Nüfeyl'dir. Dedesi Nüfeyl b. Abduluzza Kureşî'nin önde gelenlerindedir. Annesi Hanteme binti Haşim b. Muğîre, Ebû Cehil'in amcasının kızıdır. Cahiliye döneminde Zeynep binti Maz'un ile evlenmiş ve Abdullah, Abdurrahman ve Hafsa adında çocukları olmuştur. Sonra Kureybe binti Ebû Ümeyye el-Mahzûmi ile evlenmiştir ve kısa bir birliktelik sonrasında boşanmıştır. İkrime b. Ebû Cehil Şam'da şehit düştükten sonra hanımı Ümmü Hâkim binti el-Haris ile evlenmiştir ve ondan Fatıma adında bir kızı olmuştur. Bunlar dışında başka hanımlarla

⁴ İbnü'l-Mibred, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî,(İbn Abdilhadi), *Mahzû's-savâb fi fezâ'ili Emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, el-Faruku'l-Hadise, Kahire, el-Faruku'l-Hadise, Kahire, 2006, c. I, s. 131.

⁵ İbn Abdilhadi, *Mahzû's-Sevab*, c. I, s. 131.

⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevi ,*Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, II, 14; Halîfe B. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh, Tabakâtü'r-ruvât ve et-Târîh*, (Süheyl Zekkâr), Daru Tıybe, Riyad, 1985, c. I, s. 151.

da evlenmiştir. Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olan kızı Ümmü Külsüm ile de evlenmiş ve ondan da Zeyd ve Rukiye adında iki çocuğu olmuştur⁷

1.2 Cahiliye Devrindeki Hayatı

Hz. Ömer altmış beş yıllık hayatının yaklaşık otuz yılını cahiliye devrinde geçirmiştir. Cahiliye hayatı sıradan bir Kureyşli genç gibi geçmiştir. Çobanlık yapmıştır ve at yarışları, güreş ve panayırlara katılmak gibi çeşitli aktiviteleri olmuştur. Bunun yanında şiirle ve tarih bilgisiyle tanınmıştır. Kabilesinin geçmişten getirdiği Kureyş'in elçilik görevini okuma yazma bilmesi ve zekâsı sebebiyle o sürdürmüştür. Pek çok anlaşmazlıkta ise arabulucu olarak tahkimde bulunmuştur.⁸

1.3 Müslüman Oluşu

Hz. Ömer'in kalbine İslam hissi ilk olarak pek çok eziyet çekmiş olan Müslümanlara ve Efendimizin izni ile Habeşistan'a⁹ hicret edenlere karşı merhamet duygusu ile ortaya çıkmıştır.¹⁰ Ayrıca Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hz. Ömer'in Müslüman olması için "Ey Allah'ım! İki Ömer'den (Ömer b. Hattab ve Amr b. Hişam) biri ile sen İslam'ı aziz kıl, güçlendir." şeklinde duada bulunmuştur.¹¹

Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili pek çok rivayet vardır ancak biz burada sıhhat açısından en makbul olan rivayetleri vereceğiz:

Hz. Peygamber'i öldürmek amacıyla toplanmış olan Kureyş meclisinde Hz. Ömer onu öldürebileceğini ifade etmiş ve bu amaçla evine gidip kılıcını kuşanmış ve

⁷ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1992 c. II, s. 459.

⁸ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Târîhu'l-hulefâ (Menâhilü's-şafâ' bi-tevârîhi'l-e'imme ve'l-hulefâ)*, Vizaratu Katar, Katar, 2015, s. 42; Ali-Naci el-Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1983, s. 9; Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19-22.

⁹ Habeşistan bugünkü Eritre ve Etiyopya coğrafyasına tekabül etmektedir. Bkz: Davut Dursun – Levent Öztürk, "Etiyopya", *DİA*, XI, s. 488-491.

¹⁰ Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, Elmektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1983, 12; İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişam, Sîretü Resûlillâh)*, El-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1990, c. I, s. 216.

¹¹ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. I, s. 316; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Ocak Yayınları, İstanbul, 2013, c. I s. 456.

Hz. Peygamber'i öldürmek için yola çıkmıştır. Yolda Nuaym b. Abdullah ile karşılaşmış ve ondan kız kardeşi Fatıma ile kocası Said b. Zeyd'in Müslüman olduğunu öğrenince geri dönüp kız kardeşinin evine gitmiştir. Onları Tâhâ suresinden bazı ayetler okurken bulmuş ve onları istemiş, vermeyince kız kardeşi ve eniştesini dövmüştür. Orada saklanmış olan Hattab b. Eret de saklandığı yerden çıkarak Müslüman olduklarını haykırmışlar. Bunun üzerine ne okunduğunu öğrenmek amacıyla ayetleri okumak istemiş, ancak kız kardeşi ona Müslüman olmadığı için Kur'ân ayetlerine el süremeyeceğini ve gusül abdesti alması gerektiğini söylemiştir. Gusül sonrasında âyet-i kerîmeleri okuyan Hz. Ömer Müslüman olmaya karar vermiş ve bu amaçla Erkem b. Ebi'l-Erkâm'ın evine gitmiştir. Orada Rasulullah'ın huzurunda Müslüman olmuştur.¹²

Hz. Ömer Müslüman oluşunun ardından hemen Müslüman olduğunu ilan etmiştir. Müslümanların bu şekilde cehri olarak Müslüman olduklarını gizlemeyip ortaya koyma gücünü kendilerine vermesi sebebiyle Hz. Ömer'e hakkı batıldan ayıran anlamında el-Fâruk lakabını vermişlerdir.¹³ Müslümanlar bu dönemde güçlenmişler, Hz. Ömer ile beraber toplam kırk kişi olmuşlar ve artık Kâbe'yi tavaf eder, onlara sataşanlara karşılık verir ve daha rahat bir şekilde dinlerini yaşar olmuşlardır.¹⁴ Bi'setin altıncı yılında Müslüman olan Hz. Ömer hicret ederken de aynı cesaretle gizlenmeden müşriklere gözdağı vererek hicret etmiştir.¹⁵

---

¹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 343-346; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 2001, s. 267-269; Ahmed b. Hanbel, Fezâi' lü' s-Sahâbe, Camiatu Ümmü Kura, Medine, 1983, c. I, s. 344.

¹³ Buhârî, Fezâi'lu ashâbi'n-nebî, 3, 6,(hadis no: 3679), Menâkibü'l-ensâr,35; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 348-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, El matbaa, Beyrut, 1912, s. 269.

¹⁴ Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, s. 22.

¹⁵ Buhârî, Fezâi'lu ashâbi'n-nebî, 6; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, Daru'l-Kutubu's-Selefiyye, Riyad, 2015, c. VII, s. 261.

1.4. Hz. Ömer'in İlmî Kişiliği

Hz. Ömer'de Allah, kâinat, hayat, cennet, cehennem, kaza ve kader tasavvuru Kur'an ve Efendimiz aleyhisselamın eğitiminden geçerek oluşmuştur. İleride geleceği üzere kendisinin haram veya helal olması ile ilgili bazı meselelerde Allah Teâla'nın onun sözüne muvafık teşrideki tedrice uygun ayet inzal etmiştir. Bu da Allah Teâla'nın indirdiği ayetlerdeki hikmeti, edebiyatı, ahkâmı ve nasihatleri en iyi şekilde anlayanlardan biri olduğuna açık bir delildir. Hz. Ömer'in Kur'an'ın teşrî açısından hedeflerini en iyi anlayanlarından biri olduğuna delil olarak müminlerin onun fikhını kabullenip onu fakih sahabilerden sayması söylenebilir.¹⁶

Hz. Ömer, Kur'an'ın nüzulüne dair gerekli bütün bilgilere sahiptir. Zira kendisinden rivayet edilen şu hâdise bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Üç meselede Allah Teâla benim görüşüme muvafık hüküm vermiştir. Bunlardan biri Efendimize Hz. İbrahim'in makamını namazgâh olarak edinmesiydi ve Allah (c.c) bu hususta “Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: “Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.” âyetini indirdi.¹⁷ Ben Rasulullah'a yanına pek çok kişi gelip gitmesi sebebiyle Peygamber hanımlarının tam olarak örtünmelerini istemiştım ve bu hususta “Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Rasûlü'nü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah)tır.” âyeti nazil oldu.¹⁸ Yine ben Peygamberin hanımlarını uyardığımı duyduğumda gidip onlara “Peygamberden bir şey isterken daha dikkatli olun yoksa Allah sizden daha hayırlı hanımlar verir ona” dedim ve bu hususta da ayet indi.¹⁹ Bu ayette Rabbimiz “Eğer sizi boşayacak olursa Rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten

¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 115.

¹⁷ Bakara, 2/125.

¹⁸ Ahzab, 33/53.

¹⁹ Ali Ahmed el-Hâtib, *Ömer b. el-Hattâb*, Kahire, 1986, s. 51.

inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.²⁰ buyurmuştur.

Bu şekilde ayet inmeden önce ayete muvafık fikir beyan etmesi ile ilgili başka olaylar da vuku bulmuştur: Hz. Ömer münafıkların namazının kılınması hususunda itiraz etmiş ve bir süre sonra kılınmamasına dair: (Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez.)²¹ ve (Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.)²² ayetleri inmiştir. Bedir esirlerinin öldürülüp öldürülmemesi hususunda Hz. Ömer öldürülmelerini savunmuştur ve ayet (O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir.)²³ buna muvafık olarak inmiştir. Hamr yani içkinin haram kılınmasında da Efendimize müracaat etmiştir ve bir süre sonra içkiyi haram kılan ayetler (Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.) ve (Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da –bu durumlarda– su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin) ; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.) ve (Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?) ayetleri nazil olmuştur.²⁴ Ayrıca evlere

---

²⁰ Tahrîm 66/5.

²¹ Tevbe, 113/80.

²² Tevbe, 113/84.

²³ Enfâl, 8/67. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, D.İ.B, bs.7, Ankara 2017.

²⁴ Bakara, 2/219 ; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/91 ; Muhibüddin et-TABERÎ, Ebü'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî, *er-Riyâzü'n-nađire fi fezâ'il*

girerken izin alınması ve ezan'ı rüyasında görmesi gibi başka olaylar da vuku bulmuştur.²⁵ Efendimiz bu hasletinden dolayı onu ümmetin ilhama mazhar olanı (muhaddesûn)²⁶ olarak vasfetmiştir.²⁷

Hiz. Ömer Kur'an'a toplu bir şekilde hakimdir. Aynı zamanda hayatının Efendimizden ayrılmadan geçirmesi sebebiyle hadislere ve bu hadislerin nasihmensuh olanlarına hakimdir. Ayrıca Efendimizle çok yakın temasta ve her zaman beraber olması sebebiyle olaylar ve meseleler karşısında nebevî bir üslup kazanmıştır. Bu özelliği kendisinde barındırması sebebiyle Hiz. Ebubekir de hilafeti boyunca onu adeta baş danışmanı yapmıştır. Hiz. Ömer halife Hiz. Ebubekir'e Kur'an'ın cem edilmesini tavsiye etmesi, vali tayinlerinde ki isabetli seçimleri, irtidat ve zekat meselelerinde ki tutumu da onun ne kadar geniş bir ufka sahip olduğunun işaretidir.²⁸

Hiz. Ömer'in Efendimiz ile birebir yıllarca yaşaması ve ondan geniş bir ilim alması ona büyük bir ufuk ve ilmi değerlendirme yetisi kazandırmıştır. Bu sebeple meselede kendisine danışılan bir sahabi olmuştur ve 537 hadis ile en çok hadis rivayet eden sahabeler kategorisinde yer almıştır.²⁹ Efendimiz kendisine gelen ve iman, İslam, ihsan ve gibi sualler sorup sonra birden ortadan kaybolan kişinin kim olduğunu Hiz. Ömer'e sormuş ve onun Cebrail aleyhisselam olduğunu haber vermiştir. Bu hadisi Hiz. Ömer rivayet etmiştir. İslam'ın beş ana şartı olarak bildiğimiz şartları ihtiva etmesi açısından çok meşhur olup Cibril hadisi olarak bilinir.³⁰ Efendimiz Ebû Hureyre hazretlerine" İnsanlardan kim "Lâ ilâhe illallah" derse cennete gireceğini" söylemiştir. Bunu Ebu Hureyre'den işiten Hiz. Ömer ondan bunu kimseye söylememesini istemiş ve Efendimize varınca, insanlar bu hadisi bilirse gevşeklik gösterir ve ibadet etmezler onun için bunu bilmemeleri gerektiğini ifade edince Hiz. Peygamber buna muvafakat etmiştir.³¹

(menâkıb)i'l- 'aşere, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, c. I, s. 205; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 35.

²⁵ Taberî, *er-Riyâdü'n-nazra*, c. I, s. 205.

²⁶ Buhârî, *Fedâilus-sahâbe*, 6.

²⁷ İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bâri*, c. VII, s. 50-51.

²⁸ el-Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, s. 50; Sallâbî, *II. Halife Hiz. Ömer*, s. 80-95.

²⁹ Suyuti, *Târihü'l-hülefâ*, s. 133.

³⁰ Buhârî, *İman* 1, 2; *Zekât*, 41, 63; *Meğâzî*, 60.

³¹ Müslim, *İman*, 31.

Hız. Ömer kendisi ilme önem vermiştir ve ilmi hilafeti döneminde teşvik etmiştir.³² İlimle ilgili pek çok da söz söylemiştir. Bazıları şunlardır: bir sözünde “İlim sana fayda vermez ise mutlaka zarar verir” buyurmuştur. Âlimin önemine yönelik ise “Binlerce âbidin ölmesi helal ve haramı bilen bir alimin ölmesinden ağır değildir” buyurmuştur. Bunun gibi pek çok ilme teşvik eden eden sözü vardır.³³

1.5. Hız. Peygamberle Beraberliğı ve Hakkındaki Hadisler – Menkıbeler

1.5.1. Hız. Peygamberle Beraberliğı

Peygamberimiz (s.a.v.) Hız. Ömer daha Müslüman olmadan önce İslam’ın onunla güç bulması için “Ey Rabbim dinini iki Ömer’den biriyle güçlendir” şeklinde duada bulunmuştur.³⁴ Yani daha İslam’a girmeden önce Efendimiz hazretlerinin duasına mazhar olmuştur. Bu şekilde İslam’a girmesinin ardından hayatı boyunca Efendimizden asla ayrılmamıştır. Bu birliktelik ona ilim, şecaat, vakar, sağlam irade, iman, cihad şuuru gibi pek çok meziyet kazandırmıştır.

Hız. Ömer, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’den günlük hayat dışında zor zamanlarda bile ayrılmamıştır. Efendimizin yapmış olduğu bütün savaşlarda yer almıştır. Bedir savaşında ilk anlardan savaşın son anına dek Efendimizi terk etmemiştir. Hatta savaş sonrası Müslüman olmaya gelen müşriklerin Efendimizin yanına kılıçla girmelerine müsaade etmemiştir.³⁵ Uhud ve Hendek savaşı gibi en çetin anlarda bile bu beraberliğı sürdürmüştür. Özellikle Uhud savaşında bir anlık mağlubiyetle ne yapacağını şaşırarak dağılırken Efendimizi korumuşlardır.³⁶ Aynı şekilde Hudeybiye’de Hız. Peygamber ile beraberdir hatta Efendimiz onu elçi olarak göndermek istemiştir.³⁷ Hevazin seriyyesinde ise Hız. Peygamber onu komutan tayin etmiştir. O geceleri yol alıp gündüzleri gizlenerek ve Efendimizin talimatlarını

---

³² Buhari, Libas , 87

³³ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hameleti’l-Kur’ân*, Müeyyid, Şam – Beyrut, 1991, s. 60.

³⁴ Tirmizî, Menâkıb,18, (hadis no: 3683)

³⁵ Nâsiruddin el-Elbânî, *Sahihu’s-sîretü’n-nebeviyye*, Mektebetü’l-İslamiyye, Amman, 2001, s. 260.

³⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, c. II, s. 409.

³⁷ İbn Kudâme, Muvaffakuddin, Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Muhtasarü Minhâcü’l-kasidîn*, Mektebetü Daru’l-Beyân ve Müessesetü Ulûmü’l-Kurân, Şam-Beyrut, 1978, s. 293.

uygulayarak düşmana korku salmış ve Hz. Ömer'in kumanda ettiği bir ordunun geldiğini duyan müşrikler kaçmışlardır.³⁸ Aynı şekilde Hayber gazvesinde de öncü keşif komutası ona verilmiştir.³⁹ Bu, Efendimizin ona güvenini ve onun bir kumandan ve lider olarak ehil bir şahsiyet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Mekke'nin fethi olsun Huneyn ve Tebük savaşları olsun hepsinde yer almıştır.⁴⁰ Efendimizin vefatında dahi onun yanında bulunmuştur. Kırtas⁴¹ hadisinin vuku bulmasına da sebep olmuştur.

Efendimiz'i Hz. Ömer o kadar çok sevmiştir ki Hz. Peygamber vefat ettiğinde bunu aklı almamış ve inanmamıştır. Hatta Rasulüllah öldü diyenin başını kılıçla vuracağını söyleyecek kadar hiddetlenmiştir. Ta ki Hz. Ebubekir onu sakinleştirmiş ve peygamberlerin de birer beşer olduğunu ve Allah dışında herkesin ve her şeyin fena bulacağını ifade etmiştir ve büyük bir kargaşayı önlemiştir.⁴² Daha sonra Beni Sai'de Sakifesi'nde Ebubekir hazretlerine ilk bey'at eden kişi olmuştur. Bunun ardından da ölene kadar ona hep destek olmuştur.

1.5.2. Hakkındaki Hadisler ve Menkıbeler

Amr b. As'dan rivayet edilir ki "Nebiyi Zîşân'a sordum size en sevimli kimdir. Deki ki Aişe'dir. Dedim, ya erkeklerden? Dedi ki, babası Ebubekir'dir. Sonra ise Ömer'dir" buyurmuştur.⁴³

Hz. Ali'ye bir gün oğlu Muhammed Hanefiyye Peygamber Efendimizden sonra en hayırlı insanı sorunca O da "Ebubekir'dir, sonra Ömer'dir sonra Osman'dır"

---

³⁸ Hattâb, Mahmûd Şît, Mahmûd Şît b. Mustafâ b. Hattâb el-Mevsilî, *el-Fârûgü'l-kâid*, Matbaatü'l-Ânî, Bağdad, 1985, s. 117.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 203.

⁴⁰ İbn Hişam, *es-Sîre*, c. II, s. 265.

⁴¹ Efendimiz Ölüm döşeginde iken kâğıt kalem istemiş ve bunun üzerine Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu bazı sahabeler şuan kendisi çok hasta sonra kâğıt kalem getirilsin derken diğer bazı sahabeler de getirilsin diyerek bir münakaşa olmuştur. Bunun üzerine Efendimiz yanımdan çıkın beni rahat bırakın demiştir. Daha sonraları Efendimiz ne yazdıracaktı ile ilgili sansasyonel uydurma pek çok rivayet türemiştir. Özellikle şiiiler orada Hz. Ali'nin hilafetini yazacaktı Hz. Ömer bunu engelledi diye Hz. Ömer'e düşmanlık beslediler. Yani Efendimizin yazmadığı ve söylemediği bir sözü ona yalan olarak atfetmek suretiyle fitneye sebep olmuşlardır. Bu olay İslam tarihinde Kırtas (kağıt) hadisesi olarak anılır.) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 45.

⁴² Buhari, Cenâiz, 3.

⁴³ İbn Hişam, *es-Sîre*, c. II, s. 19.

cevabını almıştır.⁴⁴ Benzer ifadeleri Hz. Aişe annemiz Peygambere en sevimli insanları anlatırken kullanmıştır.⁴⁵

Hz. Ömer bilindiği üzere cennetle müjdelenen sahabelerden biridir.⁴⁶ Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir hadisinde şeytanın bile kendisinden korktuğu bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ Yine bir hadisinde Efendimiz (s.a.v.) bir bardakta ki süttten içtiğini ve artanı Hz. Ömer'e verdiğini rüyasında gördüğünü ashaba anlatmış ve ashabin yorumunu sormaları üzerine “ilme” demiştir.⁴⁸

2. Hilafeti ve Faaliyetlerine Umumi Bakış

Hz. Ebubekir vefat etmeden önce Hz. Ömer'i halife seçilmesi için insanlara tavsiye etmiştir. İnsanlar da bu tavsiyenin hemen ardından Hz. Ömer'e bey'at etmişlerdir.⁴⁹ O dönemde bütün sahabenin ona tabi olup bey'at etmesi Hz. Ömer'in hilafeti hususunda icma olduğu söylenebilir. Ayrıca ona “Müminlerin Emiri (Emîrû'l-Müminîn)” olarak bir kabullenişle hitap edilmiştir.⁵⁰ Hz. Ömer'in hilafeti sırasında idaresinin dayandığı temel ilkeler şunlardır :⁵¹

- Şûrâ: Hilafeti süresince istişare ile işleri sürdürmüştür.⁵²
- Adalet ve Eşitlik: Kendisi adaletin kendisi diye anılmıştır.⁵³
- Yaşama, serbest dolaşma, dini yaşam ve fikir hürriyeti.⁵⁴
- Can, mal ve mesken güvenliği.⁵⁵

⁴⁴ Başka bir tarikte ise ümmetin en hayırlıları olarak anılır. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 106.

⁴⁵ İbn Mace, *Sünen*, c. I, s. 26.

⁴⁶ Tirmizi, *Menâkıb*, 18.

⁴⁷ Tirmizi, *Menâkıb*, 18.

⁴⁸ Tirmizi, *Menâkıb*, 18.

⁴⁹ İbn Kesîr, *Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-maarif, Beyrut, 1990, c. VII, s. 18.

⁵⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. I, s. 312.

⁵¹ Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 116.

⁵² El Hulefâ er Raşidûn , Abdülvehhab En Neccar, Mektebetü'l-Kalem, Beyrut, s. 246.

⁵³ Mâlik b. Enes, Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Akdiyye*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 2.

⁵⁴ Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 128-137.

⁵⁵ Zafir el-Kasımî, *Nizâmü'l-hükm*, Daru'n-nefais, Beyrut, 1997, s. 192.

2.1. Hz. Ömer Döneminde Fetihler

Hz. Ebubekir döneminde iç karışıklıkların kontrol altına alınmış olması devletin Hz. Ömer döneminde fetih hareketlerine hız vermesini kolaylaştırmıştır. Onun döneminde en dikkat çeken gelişmelerden biri de fetihlerdir.

Irak'ın fethi sırasında Namarık (h.13), Berasmus (h. 13) ve Büveyt (h. 13) savaşından zaferle dönülürken Köprü (h. 13) savaşında yenilgiye uğramıştır. Ayrıca diğer bir önemli savaş ise Kadisiye savaşıdır. Daha sonra Medain, Tuster, Cündişapur gibi pek çok yer fethedilmiştir.⁵⁶

Hz. Ömer döneminde onun askeri dehası ve ileri görüşlülüğünü ortaya çıkaran savaşlardan biri de Nihavent savaşıdır. Zira askeri komuta silsilesi oluşturmuştur. Savaş öncesi keşifler, yanıltma hareketleri ve saldırı zamanıyla ilgili tespitler yapıp savaşa öyle başlanmıştır. Bu şekilde zaferle müşerref olunmuştur hatta hicretin 21. yılı gerçekleşen bu zafer “fetihler fethi” diye isimlendirilmiştir.⁵⁷

Irak'ın ardından gerçekleşen İran fetihlerinde Hemedan, Rey, Cürcan, Azerbeycan, Bab ve Horasan'ın fethi h. 22. yılında gerçekleşmiştir. İslam ordusu bu yıl da Türklerle ilk kez karşılaşmıştır. Hicrî 23. Yılda ise Kirman, Sicistan ve Mekran fethedilmiştir.⁵⁸

Suriye'de Şam'ın fethi öncesinde Hıms, Kınnesrin ve Kayseriya fethedilmiştir. Ardından İslam ordusu Şam'ı fethetmiştir. Bu büyük zafer ve Mısır fethedildikten sonra Müslümanlar için çok önemli olan Kudüs şehri fethedilmiştir. Selahattin Eyyübî de Haçlı seferleri sonucunda hristiyanların eline geçen Kudüs'ü aynı şekilde önce Şam ve Mısır'ı fethettikten sonra geri almıştır.⁵⁹

⁵⁶ Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 463, 466, 469, 474, 485, 542, 555, 559.

⁵⁷ *el-Bidaye ve'n-nihaye*, c. VII, 114; Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 561.

⁵⁸ Taberî, Muhammed b. Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Daarülmaarif, Beyrut 1995, c. V, s. 134, 142, 159, 162, 168, 171-172; Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 567.

⁵⁹ Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, s. 589, 602-604, 621; Taberî, Muhammed b. Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mülûk, Dariülmaarif, Beyrut 1995*, c. IV, s. 433, 436; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyerü A'lâmü'n-nübelâ*, Daru'l-mekke, Mekke, 2013, c. III, s. 386.

Hız. Ömer döneminde fetihler genel olarak kuzeydoğuda Medâin, el-Cezîre, Ehvaz, Taberistan, Cürcan, Azerbeycan, Horasan'ın⁶⁰ Tebeysan, Herat, Merv, Şahcan, Nişabur, Nihavend, Ramehürmüz, Sus, Tuster, İsfehan ve Derbend'e kadar fethedilmiştir. Kuzeybatıda ise Şam, Hıms, Kudüs, Mısır, İskenderiye fethedilmiştir. Bu şekilde on yıllık hilafeti içerisinde Hız. Ömer İslam Devleti'nin sınırlarını yaklaşık 6 milyon kilometrekareye çıkarmıştır.⁶¹

---

⁶⁰ Horasan eski kaynaklarda geniş bir coğrafyayı ifade eder. Günümüzde ise Türkmenistan'ın Merv, Nesa, ve Serahs, Afkanistan'ın Belh, Herat, yöreleri ve İran'ın kuzeydoğusu içine alır. Bkz: Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c. XVIII, s. 234-241.

⁶¹ et- Taberi, *et-Tarih*, c. III, s. 477; İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-târîh*, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, Beyrut, 1984, c. II, s. 427 ; Ahmet Nedvi, Sahip Ensari, Seyyid Süleyman Nedvi, *Asrı Saadet*, Dar İbn Kesir, Şam-Beyrut, 1998, c. I, s. 311.

2.2. İdari ve Sosyal İcraatlar

Hız. Ömer döneminde fetihler dışında pek çok faaliyet yapılmıştır. Bu faaliyetleri önemli kılan ise tarihte hiç devlet kurmamış olan araplar için devlet teşkilatına dair müesseselerin kurulmasıdır. Bu faaliyetlerin bir kısmı şunlardır:

2.2.1. Takvim

Araplar tarihlendirmeleri genelde önemli olaylar üzerinden belirlerlerdi. Bunun ile ilgili pek çok örnek vardır. Sahabeden Kays b. Mahreme “Rasulullah ve ben aynı yaştaız. İkimizde Fil yılında doğduk” demiştir.⁶² Aynı zamanda pek çok şairde buna benzer ifadelerle şiirler kaleme almışlardır. Nabiğa b. Ca‘de’nin şu şiiri buna en güzel örnektir:

Sorulacak olursam yaşımdan, diyorum ki

Henüz gençtim develer telef olduğu zaman⁶³

Hicretin 16 veya 17. yılında kameri ayları esas alan takvim sistemine geçilmiştir. İstişarelerde Efendimiz (s.a.v)’in doğumu, peygamberliğin gelişi, hicret ve Efendimiz(s.a.v)’in vefatı teklif edilmiştir. Hicretin hakkı batıldan ayırması esas alınmış ve hicret, tarihin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Hac aylarının bitişi olması ve Efendimizin hicreti Muharrem ayında başlaması sebebiyle senenin başlangıcını Muharrem ayı olarak belirlemişlerdir.⁶⁴

⁶² İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, Daru’l-kutubu’l-ilmîyye, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, Beyrut, 1995, c. V, s. 407.

⁶³ Aynı zamanda el-Ferâizi de bu minvalde bir şiiri vardır. Bkz: et- Taberi, *et-Tarih*, c. II, s. 391-392.

⁶⁴ Taberi, *et-Tarih*, c. II, s. 388-389.

2.2.2. Divan

Efendimiz (s.a.v) ve Hz. Ebubekir döneminde insanlara ödemeler, sabit ve sistemli bir ödeme yani maaş sistemi olmadan yapılmıştır. Bu ödemeler ticaretten, ziraatten ve ganimetlerden elde edilen maddi gelirlerden ödenmekteydi.⁶⁵

Efendimiz döneminde savaş amaçlı orduya katılacaklarla ilgili dar kapsamlı nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak Hz. Ömer döneminde geniş çaplı nüfus sayımı yapılmıştır.⁶⁶ Hz. Ebubekir döneminde ganimetlerin dağıtılması hususunda Hz. Ömer herkese eşit olarak dağıtılmasına muhalefet etmiş ve ilk Müslümanlar, Bedir savaşına katılanlar, Uhud'a katılanlar, Mekke fethi öncesi ve sonrası Müslüman olanlar gibi insanların bir kısmının cefayı çekenler ücretleri daha çok hak ettikleri düşüncesiyle eşitliğe karşı çıkmıştır. Hz. Ebubekir ise sahabenin İslam'a ilk girdiği dönemde yaptıkları hayırlar Allah katında karşılığını bulacaktır o sebeple maaş eşitliğini savunmuş ve bu şekilde uygulamıştır.⁶⁷

Hz. Ömer döneminde Suriye, İran, Irak ve Mısır gibi yerlerin fethi sonrası devletin zenginleşmesi ile düşünmüş olduğu maaş sistemini hayata geçirmiştir. Öncelikle hicri 15 senesinde Kudüs fethi sonrası nüfus sayımı yaptırmıştır. Gerekli işlemler tamamlanıp hazır hale gelince hicri 20. senede her bir vatandaşa maaş bağlanmıştır. Maaşlandırmadaki tertibe göre farklı defterler oluşturulmuştur. Bu olay sahabe arasında "tertîb-i atâ ve tedvîn-i divân" şeklinde anılmıştır ve daha sonraları devletin "divan teşkilatı" müessesesinin kurulması için ilk adımdır.⁶⁸

2.2.3. İdari Bölgeler Düzenlemesi

Hz. Peygamber aleyhisselam döneminde herhangi bir idari bölge düzenlemesi yapılmamıştır. Efendimiz Medine'de şehir devletini kurduktan sonra Arap yarımadasında fethedilen yerlere herhangi bir düzenlemeye gidilmeden olduğu hal muhafaza edilmiştir ve sadece bu bölgelere idareciler gönderilmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Mektebetü Nahda, Kahire, c. II, s. 141.

⁶⁶ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, Konya, 1994, c. II, s. 160.

⁶⁷ Ebû Ya'la el-Mâverdü, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Daru'l-hadis, Kahire, 2006, s. 238, 339.

⁶⁸ Bu olayın hicri 15. sene de gerçekleştiği de ifade edilir. Bkz: et- Taberi, *et-Tarih*, c. III, s. 613.

⁶⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. V, s. 37.

Hız. Ebubekir döneminde ise Arap yarımadası Mekke, Medine, Taif, San'a, Hadramevt, Havlan, Zebid, Rima, Cendel, Necran, Cureş ve Bahreyn olmak üzere idari bölgeler toplamda 12 vilayete bölünmüştür. Efendimiz aleyhisselam döneminde buldukları yere idareci olarak tayin edilenler olduğu gibi kalmıştır. Diğer bölgelere ise yeni idareciler yani valiler tayin edilerek sistem yürütülmüştür.⁷⁰

Hız. Ömer döneminde ise sınırların daha genişlemesi sonucu daha ciddi düzenlemelere gidilmiştir. Öncelikle kendisinden önce yapılmış düzenlemeleri olduğu hal üzere muhafaza etmiştir. Basit birkaç düzenleme dışında bir değişikliğe gidilmemiştir. Ancak yeni fethedilen yerlerde yani İran, Irak, Suriye ve Mısır coğrafyasında sistematik bir düzenleme yapılmıştır. Bu yapılanma: İran'ı Ehvaz ve Bahreyn bir, Sicistan, Mukran ve Kirman'ı da bir olacak şekilde iki vilayet, Mısır'ı Yukarı Mısır, Aşağı Mısır ve Batı Mısır olma üzere üç vilayete bölme şeklinde olmuştur. Ayrıca, Horasan, Kufe, Basra, Irak bölgesi, Musul, Şam, Hıms, Filistin, Yemen ve Cezire'yi de birer vilayet olarak belirlemiştir. Bu şekilde toplamda 16 vilayet ortaya çıkmıştır. Bu vilayetlere idari görevliler ve valiler tayin edilmiştir.⁷¹

2.2.4. Valilerin Tayini

Medine'de İslam devleti kurulması akabinde devlet sınırları genişledikçe idare de zorlaşmıştır. Bu sebeple her büyüyen yapıda olduğu gibi yeni idarecilere ihtiyaç duyulmuştur. Hız. Peygamber aleyhisselamın en bilinen idareci tayinlerinden biri Muaz b. Cebel'in Yemen'e göndermesidir. Efendimiz Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken bütün idari sistemden sorumlu olarak göndermiştir. Mekke'ye Attab b. Esîd'i, Hız. Ali'yi Necran'a, e l-Âlâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e ve Amr b. Âs'ı Uman'a göndermiştir. Efendimiz gönderdiği bu yöneticileri valilik, kadılık, muallimlik, mali işler olsun her türlü yetkinin sahibi ve tek mercii olarak gönderirdi. Bu sebeple bazen de Müslüman olan kabilenin reisi o bölgenin görevlisi olarak muamele edilirdi.⁷²

⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, c. II, s. 152.

⁷¹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, c. II, s. 154.

⁷² Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Emin Yayınları, İstanbul, 2018, c. II, s. 143-149.

Hız. Ömer dönemine gelindiğinde devletin sınırları genişlemiş, idari yük de bu oranda artmıştır. Bir bölgeye atanan tek idareci işlere yetişemeyecek hale gelmiştir. Bu sebeple idari işlerin yürütülmesinde kamu görevlerinin her biri için ayrı bir görevli vazifelendirilmiştir. Bu şekilde görevlendirilen vazifeliler Kâtip, Divan Kâtibi, Vali, Sahibü'l-Harac, Amilü'l-Ahdas/Şurta, Sahibu Beyti'l-Mal/Hazinedâr, Kadı, Muallim, Muhtesip gibi çeşitli isimlendirmeler ile anılmaktadırlar.⁷³

Hız. Ömer atamış olduğu görevlileri sıkı bir takip ve denetim altına almıştır. Sürekli onlarla iletişim halinde olmuştur. Her yıl bu görevlileri özellikle valileri Medine'de toplamış ve raporlar almıştır. Duruma göre yeni talimatlar vermiş veya olduğu hal üzere yönetim düzenini değiştirmemiştir. Bu görevlilerden uygun gördüğü kişilerin görevlerine devam etmesini isterken uygun görmediği kişileri de görevden alıp yerlerine o işe ehil olan başkalarını atamıştır.⁷⁴ Hız. Ömer görevlileri daha farklı şekillerde de teftiş etmiştir hatta casus gönderdiği dahi rivayet edilmektedir.⁷⁵

2.2.5. Para Basımı

Araplar cahiliye devrinde Bizans'ın altın, Sasani'lerin gümüş paralarını kullanmaktadırlar. Hız. Ömer ise hicretin 18. yılında 10, 12, 20, kırat gibi farklı değerlerde olan Sasani gümüş parasına düzenleme getirmiştir. Farklı miskallerde olan bu gümüş paraları birleştirip toplamda 42 kırat olan parayı üç eşit parçaya bölerek 14 kıratlık gümüş paralar haline getirmiştir. Böylece Müslümanlara ait ilk dirhem (2.97 gr) basılmış oldu. 10 dirhem gümüş para 7 miskal altın paraya denk gelmektedir. 7 miskal altın da 10 dirhem gümüş de 140 kırat etmektedir. Ayrıca bu paraların üzerinde hamdele (الحمد لله) veya (محمد رسول الله) veya da (لا اله الا الله) gibi ibareler yazıyordu.⁷⁶

⁷³ Algül, c. II, s. 318.

⁷⁴ et-Taberi, *et-Tarih*, c. IV, s. 155; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, Mekke 1979, c. III, s. 806.

⁷⁵ Câhiz Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, Daru'l-kalem, Beyrut, s. 168-169.

⁷⁶ Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Resâilü'l-Makrîzî*, Daru'l-hadis, Kahire, 1998, c. II, s. 280-281.

2.2.6. Posta Teşkilatı

Muhakkak ki Hz. Ömer devrinde yapılan önemli icraatlardan biride bu posta teşkilatıdır. Zira posta teşkilatı kurulurken vilayetlerle taşra arasında, vilayetlerle merkez arasında ve merkezle civar devletler arasında ki iletişimi sağlaması amaçlanmıştır.

Posta teşkilatının varlığına yönelik en önemli rivayetlerden biri Ebû Musa el-Eşarî'nin Kufe'de posta teşkilatı merkezinde namaz kıldığını belirttiği rivayettir. Bu rivayette kesin olarak teşkilattan ve görevlilerden bahsedilmemekle beraber küçük de olsa bir müesseseden bahsedilmektedir.⁷⁷ Bu da bize Kufe'de bir müessesenin varlığını ve diğer vilayetlerde de olma ihtimalini gösterir. Ayrıca Basra'da bir beridin olduğuna dair de rivayetler vardır.⁷⁸ Diğer bir önemli rivayet ise Buhari'nin *et-Tarihu'l-Kebîr* adlı eserinde Hemdân adlı bir şahıstan onun Hz. Ömer'in beridi (postacı) olarak bahseder. Aynı şekilde Mahmiye b. Züneym adlı bir kişiden de berid olarak bahsedilir.⁷⁹

Ayrıca önemli diğer bir rivayet ise Hz. Ömer Bizans'a elçi gönderdiğinde bahsedilen rivayettir ki onun hanımı Kırıl'ın hanımına berid aracılığıyla hediyeler göndermiştir. Bu rivayetler Hz. Ömer döneminde posta teşkilatının varlığına işaret etmektedir.⁸⁰

Kimi kaynaklarda ise posta teşkilatının ilk olarak Hz. Muaviye döneminde kurulduğu ifade edilmektedir.⁸¹ Ancak yukarıda ifade ettiğimiz rivayetleri de bu rivayetle beraber ele alırsak Hz. Muaviye'nin posta teşkilatını kuran değil geliştiren olduğunu söyleyebiliriz.

---

⁷⁷ Buhârî, *Vudu*, 66, Hadis No: 233; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Daru'l-Faruk, Beyrut, 2008, c. I, s. 247.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Menâkıbü Ömer b. el-Hattâb*, Dar İbn Haldun, 1996, s. 85.

⁷⁹ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, Sağlam Yayınları, İstanbul, 2010, c. VIII, s. 255; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VI, s. 280.

⁸⁰ Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, İz Yayınları, İstanbul 2012, c. I, s. 259. ; Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer*, Ravza Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2006, (Raşid Halifeler, s.245), s.141-142.

⁸¹ Hasan İbrahim Hasan, c. II, s. 160.

2.3. Diğer İcraatlar

Yukarıda zikrettiğimiz icraatlar dışında döneminin gerektirdiği pek çok icraat gerçekleştirilmiştir. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'nin genişletilmesi ve düzenlenmesi gibi başka icraatlar da gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca teravîh namazını cemaatle kılmayı emretmesi, cenaze namazında tekbirleri dörde çıkarması, köle azadı, üç talakla boşama, olağan üstü hallerde had cezasının uygulanmaması, zekât verilen yerlerden müellefe-i kulubu çıkarması gibi şer'î meselelerde farklı uygulamalara gitmiştir.⁸²

2.4. Sosyal ve Kültürel Durum

Burada daha çok üzerinde duracağımız kısım İslam Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler hakkında olacaktır. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gayr-i müslim topluluk olarak Yahudi ve Hristiyanlar'ın çoğunluğu oluşturduğundan söz etmek mümkündür.⁸³ Bunlar İslam yönetimi içerisinde "zimmi" statüsünde varlığını güven içerisinde sürdürmüşlerdir.⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a.v)'in "Arap yarımadasında iki din bir arada bulunmaz"⁸⁵ hadisini doğrular nitelikte olaylar vuku bulmuş ve sonraları farklı sebeplerle İslam toprakları dışına çıkarılmışlardır.⁸⁶ İslam yayılıp devletin toprakları da genişledikçe farklı dinlere ait topluluklar İslam toplumunda yer almıştır. Hz. Ömer'i şehit eden köle de Mecusi'dir.⁸⁷

Hz. Ömer'in İslam toplumu içerisinde yaşayan farklı din ve kültürlerle karşı keskin diyebileceğimiz hassas bir tutumu vardır. Bu tavır onlara karşı bir kin ve nefret değil bilakis İslam dinini ve İslam toplumunun kültürünü muhafazaya yöneliktir. Bununla ilgili girişimleri de olmuş ve Azerbeycan'da bulunan orduya diğer kültürlerle ilgili temasta belli ilkelere dikkat etmelerini istemiştir. Askerlerin rida, izar, nalin giyip ipek giymemeleri ve acemlere benzer libas giymemelerini tavsiye etmiştir.⁸⁸ Diğer bir

⁸² Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevi Sünneti*, Daru'l-hikme, İstanbul s. 7, 41, 214.

⁸³ Bunlar Hayber, Fedek ve Vâd'l-Kurâ Yahudileri ve Yemen Necran Hristiyanlarıdır.

⁸⁴ Mustafa Fayda, "Zimmi", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 428.

⁸⁵ *Muvatta*, Cami, 5.

⁸⁶ Mustafa Fayda, "*Hz. Ömer'in Hayber ve Çevresi ile Necran'dan Gayrimüslimleri Çıkarması*", DEÜİF Dergisi, c. I, İzmir, 1983, s. 51-56.

⁸⁷ Taberî, *et-Tarih*, c. V, s. 12.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 16, 43.

hassasiyeti de Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a yazdığı mektupta, Müslüman hanımların müşrik kadınlarla hamama beraber girmemeleri hususunda olmuştur.⁸⁹ Hz. Ömer'in yapmış olduğu tavsiye, nasihat ve emirlerinde diğer kültürlere benzememe ve İslam toplumunun din ve kültürünü muhafazaya yönelik bir hassasiyet ön plana çıkmaktadır.

Hz. Ömer döneminde Müslümanları diğer dinlerin ve kültürlerin baskısından kurtarmak için pek çok uygulamaya imza atmıştır. Bu uygulamalar zimmi statüsündeki bir kısım gayr-i müslimlere bazı sorumluluklar yüklemiştir. Hz. Ömer'in gayr-i müslimlere şart koştuğu bu uygulamalarına "eş-Şurutu'l-Ömeriyye" denmektedir.

Bu maddeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ehl-i Kitap buldukları bölgelerde yeni ibadethane yapmayacak ve harap haldekileri de yenilemeyecek.
2. Herhangi bir Müslümanın kiliseye girmesi men edilemez.
3. Yolcular ve ziyaretçiler için kiliselerin kapıları genişletilecek.
4. Müslüman yolcular eğer konaklar iseler üç gün misafir edilecekler.
5. Ev ve ibadet hanelerde casus barındırılmayacak.
6. Çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretmeyecekler.
7. Allah'a ortak koşan tavırlarda bulunmayıp kimseyi de şirke davet etmeyecekler.
8. Yakın akrabaları ve çevrelerinde İslam'a girmek isteyenleri men etmeyecekler.
9. Müslümanlara saygılı davranacaklar, meclislerde onlara ayağa kalkarak yer verecekler.
10. Müslümanların giyim tarzlarına benzer elbise giymeyecekler ve saçlarının ön tarafını tıraş edecekler.
11. Müslümanların dili ile konuşmayacaklar.
12. Müslümanların künyeleri gibi künye kullanmayacaklar.
13. Eđerli hayvan kullanmayacaklar.
14. Kılıç kuşanmayacak ve edinmeyecekler.
15. Arap harfli mühür kullanmayacaklar.

---

⁸⁹ İbn Kesîr, *Ebü'l-Fidâ, Müsnedü'l-Faruk*, Daru'l-felah, Beyrut, 2009, c. II, s. 601.

16. İçki satmayacaklar.
17. Müslümanların yaşadığı yerlere domuz yaklaştırmayacaklar.
18. Kendilerine özgü elbise giyip, bellerine zürnar bağlayacaklar.
19. Müslümanların bölgelerinde haç taşımayıp kitaplarını izhar etmeyecekler.
20. Kiliselerin üzerine haç koymayacaklar.
21. Kilise çanları alçak şekilde çalınacak.
22. Müslümanlar var ise kilisede yüksek sesle ibadet etmeyecekler.
23. Bayram gibi kutlamaları dışarıda yapmayacaklar.
24. Cenazeleri gömerken ses yükseltmeyip, meşale yakmayacaklar.
25. Müslümanların ortağı oldukları köleleri satın alamazlar.
26. Müslümanlar adres sorarsa güçlük çıkarmayacaklar.
27. Müslümanların ev hallerini araştırmayacaklar.
28. Müslüman zayıf ise onunla ticari ortaklık yapmayacaklar.
29. Esirlerimizi satın almayacaklar.
30. Kim bir Müslümana vurursa ahdi bozmuş olur.⁹⁰

Hz. Ömer'in bu ortaya koyduğu şartlar valiler tarafından değil, bir bölgedeki gayrimüslimler için değil, genel bütün gayrimüslimleri kapsayan şartlardır.

Hz. Ömer gayrimüslimlere yüklediği bu yükümlülükler gibi Müslümanlara da onlarla yakın ilişki kurmama, bayramlarına katılmama ve dillerini öğrenmeme gibi yükümlülükler getirmiştir.⁹¹ Hz. Ömer dil öğrenme hususunda bir kayıtsızlık değil kültürü muhafaza için böyle bir yöntem gitmiş olmalıdır. Zira Efendimiz Hz. Muhammed'in Zeyd b. Sabit (r.a)'ın İbranice öğrenmesini istediği bilinmektedir.⁹²

Hz. Ömer'in çarşı pazar işlerini de sık sık denetlediği görülmektedir.⁹³ Çarşı pazar işlerinin düzenlenmesinde Hz. Ömer'in dikkat çekici bir sözü vardır ki o da ilim ehlinin dünya işlerinden tamamen uzak kalmayıp bu işlere de el atmalarıdır.⁹⁴ Böyle

---

⁹⁰ Beyhakî Muhammed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-kutubu'-ilmiyye, Beyrut, 2003, c. IX, s. 202; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Faruk*, Daru'l-ilm, Beyrut, c. II, s. 489; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Şerhu'ş-Şurûti'l-Ömeriyye*, Daru'l-ilm, Beyrut, s. 3-4.

⁹¹ *Beyhakî, c. IX, s. 34.*

⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. III, s. 476.

⁹³ İbn Şebbe, c. II, s. 746.

⁹⁴ Tirmizî, *Salat*, 349.

bir tavsiyede bulunmuş olması ilim ehlinin hassasiyeti ve ahkâmı bilmeleri dolayısıyla yapılabilecek hata ve haksızlıkları önlemede etkin rol alabilecekleri sebebiyle olmalıdır. Zira bilmeyenin hata etmesi kolaydır ve haksızlık yapanın haksızlık yaptığını ancak işi bilen kimseler anlayabilir. Bu tür insan ilişkilerinde yapılacak olan yanlışları azaltmak ve toplumsal ahlakı muhafaza ise ehl-i ilim tarafından olacaktır. Zira bilenle bilmeyen bir olmaz. Buna ilişkin Hz. Ömer “Ey Kurra⁹⁵ topluluğu! Başınızı kaldırın; sizler için yol açıktır. Hayırlarda yarışın ve geçiminzde Müslümanlar’a yük ve muhtaç olmayın” buyurmuştur.⁹⁶ Ayrıca tüccarları diğer ülkelere gidip ticaret yapmaları ve Arap Yarımadası’nda bulunmayan malları getirmeleri hususunda teşvik etmiştir.⁹⁷

Toplumsal barışı ön planda tutup insanların gruplaşmalarını ve kutuplaşmalarını engellemeye çalışmıştır. Zira bunun Müslümanların bölünmesine vesile olabileceğinden endişe etmiştir.⁹⁸ Bununla ilgili hicivli şiirler söyleyen bir kişiyi toplumda kişiler arası kin ve kıskançlığa sebep olması sebebiyle bir süre hapis etmiş ve salıverirken şiirlerinde ayrımcı bir yol izlememesini tavsiye etmiştir.⁹⁹ Ayrıca hem Medine hem de çevresinde denetimlerini sıkı şekilde sürdürmüş bir köleye yapabileceğinden daha fazla ağır işler verilmesine dahi müdahale ettiği rivayet edilir.¹⁰⁰

Hz. Ömer’in son derece hassas olduğu diğer bir şey ise İslam dininin inancı ve İslam toplumunun kültürüdür. Bu durum akidevi konularda yer yer onun kendine has sert kişiliğini ortaya çıkarmıştır. Sabiğ b. Isl isimli bir kişinin Kur’an-ı Kerim’in müteşabih ayetleri ile ilgili insanların kalplerine şüphe düşürücü kasıtlı sorular sorduğunu öğrenince onu cezalandırdığı söylenir.¹⁰¹

---

⁹⁵ Kur’an ile çok iştilal eden kimselere verilen ad. Bkz: Mustafa Öz, “Kurra”, *DİA*, c. XXVI, s. 445.

⁹⁶ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Faruk*, c. I, s. 341.

⁹⁷ İbn Şebbe, c. II, s. 749.

⁹⁸ Taberi, *et-Tarih*, c. IV, s. 213-214.

⁹⁹ Taberi, *Tehzibu'l-Âsâr (Müsnedü Ömer b. el-Hattab)*, c. II, s. 647-648.

¹⁰⁰ Muvatta, *İstizan*, 16.

¹⁰¹ Muvatta, *Cihad*, 10; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, c. XXVIII, s. 408.

Bu olayla ilgili Hz. Ömer'in ilmi incelemelere, tevil ve tefsire karşı olduğu anlaşılmalıdır. Zira onun ilmi tartışmaları ve ilmi hareketlilikleri ne kadar teşvik ettiği bilinmektedir. Burada onun bu kızgınlığı ehl-i ilim tarafından bir meselenin incelenmesi değil bilmeyen halkın aklını karıştırıp imanlarına şüphe düşürecek şekilde uluorta soru sorulmasıdır. Zira bazı kişiler açısından imanı zedelemeyen nice mesele pek çok mümini şüphe ve şek ile küfür ve ayrımcılık batağına düşürüp Müslümanlar arasında nice parçalanmalara sebep olmuştur. Hz. Ömer'in hassasiyeti bu noktaya münhasırdır. Bir gün hutbe verirken “Allah kime hidayet verirse onu saptıracak yoktur; kimi de saptırırsa ona hidayet verecek yoktur”¹⁰² dediğinde cemaatten bir farisî gencin Farsça bir şeyler söylemesi üzerine hutbeye devam etmeyip onun “Allah kimseyi saptırmaz” anlamındaki sözüne cevap vermiş ve olayı orada düzeltip insanların kalplerine şüphe düşmesine engel olmuştur.¹⁰³

Hz. Ömer için önemli meselelerden birisi de ilmi meselelerin ehli tarafından müzakere edilmesidir. Kendisi de bu ilmi münakaşalara katılmış ve asla bu tür meclislere engel olmamıştır. İbn Abbas hazretlerini ilim meclislerine yaşının küçük olmasına karşın götürmesi ve Kur'an tefsirinde onun görüşüne itibar da ettiği bilinmektedir. Bunda Efendimiz Hz. Peygamberin onun için duası etkili olmuş olabilir.¹⁰⁴ Onun yönetici olmadan ilim öğrenin diye tavsiyede bulunması onun ilme verdiği değere işaretken;¹⁰⁵ çocuklara binicilik, yüzme ve okçuluğun öğretilmesi tavsiyesi de yetişen nesillerin kültür ve yaşayışları hususunda onun hassasiyetine delalet eder.¹⁰⁶ Ayrıca bilmeyen kişinin bilmiyorum deyip ehil olmadığı şey hakkında konuşmaması tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁰⁷

Yine bir örnek vermek gerekirse: Kendisine Nisa suresindeki “Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında sulh yapmakta günah yoktur”¹⁰⁸ ayeti sorulunca “İşte bu gibi şeyleri sorun”

---

¹⁰² Kehf, 18/17.

¹⁰³ İbrahim b. Hasan, *et-Tefsiru'l-Me'sur an Ömer*, Daru'l-arabiyye lil-kütüb, 1983, s. 393.

¹⁰⁴ Buhari, Tefsir, 4.

¹⁰⁵ Buhari, İlim, 15, s.30.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, c. I, s. 49.

¹⁰⁷ İbn Şebbe, c. II, s. 769.

¹⁰⁸ Nisa, 4/128.

deyip bu ayetin hanımı yaşlanmış olan ve çocuk isteyen bir kişinin başka genç bir hanımla evlenmek istediğinde, hanımıyla bir anlaşmanın caiz olacağını belirtmiştir.¹⁰⁹ Burada da Hz. Ömer'in dikkat edileceği üzere kendisinin de beyan ettiği üzere asıl mesele Kur'an ile ilgili bilgi edinme çabası değil insanların zihinlerini karıştırmaya yönelik fitne çıkarıcı tartışmalara karşı olduğudur.

Hz. Ömer'in toplumun özünü koruma amacına matuf olarak zikredebileceğimiz diğer bir durum ise onun yeni fethedilen yerlere Arapların eşrafından sayılan kabilelerden insanlar yerleştirmesidir. Bununla yetinmeyip Basra ve Kûfe gibi yeni yerleşim yerleri kurması da yine toplumu dış etkenlere karşı korumak ve muhafaza etme hassasiyetinin birer örneğidir.¹¹⁰ Yine boyalı dikkat çeken renkli elbise giyen bir erkeğe kadınlara benzememesi¹¹¹ ve dışarı güzel koku süren kadına da bunu yapmaması şeklinde tavsiyesi de bu hassasiyetin neticelerindedir.¹¹²

Hz. Ömer toplumun çekirdeği olan aile kurumunun sürdürülmesi ve kadın erkek şahısların mağdur olmamaları için de çeşitli önlemler aldığını görüyoruz. Medine sokaklarında sızlanan bir kadın sesi duymuş sebebinin kocasının aylardır evinden uzakta olduğunu öğrenince o kadına arkadaş olması için başka bir kadın göndermiş, iaşesini karşılamış ve kızı Hafsa annemizden kadının kocasından ayrı kalmaya sabredeceği azami süreyi sorup buna uygun olarak askerlerin dört aylık periyotlar içerisinde ailelerini ziyaret etmesi için talimat vermiştir.¹¹³

Yine bu minvalde diğer bir talimat ise uzun süredir cihaddan ailelerine dönmemiş olan şahıslara gönderdiği çağrıda onlara üç seçenek sunmaktadır: Birincisi ya evlerine dönmeleri veya ailelerinin geçimlerini sağlayacak nafakayı göndermeleri ya da ailelerinden ayrı kaldıkları dönemin nafakasını göndermek şartı ile onları boşamaları.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ Taberi, *Camii'l-Beyan*, c. IV, s. 305. ; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru Taybe, Beyrut, 1999, c. I, s. 562.

¹¹⁰ Ahmed b. Yahyâ el-Belazuri, *Fütühü'l-Büldan*, Mustafa Fayda, c.1,2013, İstanbul, s.292,313.

¹¹¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, Daru't-tasil, Kahire, 2015 c. XI, s. 78.

¹¹² Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. IV, s. 370.

¹¹³ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. VII, s. 151; İbn Şebbe, c. II, s. 759.

¹¹⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. VII, s. 93.

Bu rivayette Hz. Ömer'in falanca, falanca diye kişiler sayması onun bir sorunun farkında olmasından daha ileri seviyede sorunu yaşayan kişileri tek tek bildiğini göstermesi ve halkına karşı sorumluluk bilincinin ne derecede olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Yine onun ailenin sağlıklı olarak devamında önem arz eden cinsel yaşam hususunda bile kızından sorup mücahitlere dört aylık periyotlar ile evlerine dönmelerini emretmesi, aile kurumunun işlemesi ve bu şekilde toplumsal düzenin bozulmasını engellenmesi açısından son derece önemlidir.¹¹⁵

Aile kurumunda şahısların haklarını korumaya örnek olarak karısını mirastan mahrum bırakmak için boşayan kişiye¹¹⁶ bundan vazgeçmesini aksi takdirde ölürse karısına mirastan pay vereceğini ve mezarını taşıttıracağını söyleyerek adamı bundan vazgeçirmiştir.¹¹⁷ Diğer bir önemli uygulama ise yaşlı bir adamın kendinden çok küçük bir kızla evlenmesi sonucundan kız adamı öldürmüştür. İslam ahkâmına göre kızın öldürülmesi gerekirken, Hz. Ömer onu sadece hapisle cezalandırmış ve insanlara evlilikte denge gözetilmesini tavsiye etmiştir.¹¹⁸

Aile hayatında saadet amacıyla kızların istemedikleri kişilerle evlendirilmelerine karşı çıkmıştır.¹¹⁹ Ayrıca çocukların terbiyelerinden endişe sebebiyle Müslümanların caiz olmasına rağmen Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmemelerini istemediği görülmektedir.¹²⁰

Son olarak burada zikredebileceğimiz bir olay da 9 ay sürmüş olan kıtlık dönemidir. Hz. Ömer bu dönemde vilayetler arası iâşe yardımlaşması amacıyla emirler vermiş ve adeta bir toplumsal seferberlik ilan etmiştir. Bu şekilde Medine'de bir yaşam merkezi oluşturarak insanların zarar görmesi ve hayatlarını kaybetmelerini engellemeye çalışmıştır. Efendimizin amcası Abbas b. Abdulmattalip ile yağmur duasına çıkmışlar ve bu sıkıntıdan kurtulmuşlardır.¹²¹

---

¹¹⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, c. VII, s. 148; İbrahim b. Hasan, *et-Tefsiru'l-Me'sur an Ömer*, s. 188.

¹¹⁶ Ölüm döşeğindeki kişinin, karısını mirastan mahrum etmek amacıyla boşaması. Geniş bilgi için bakınız: Ali Bakkal, "Maraz-ı Mevt", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 39.

¹¹⁷ İbn Şebbe, c. II, s. 768.

¹¹⁸ İbn Şebbe, c. II, s. 769.

¹¹⁹ İbn Şebbe, c. II, s. 769.

¹²⁰ Taberî, *Camiu'l-Beyân*, c. II, s. 390; Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevi Sünnet*, s. 209.

¹²¹ İbn Sa'd, c. III, s. 151, 165.

2.5. Dış İlişkiler

Malum olduğu üzere İslam devletinin diğer devletlerle münasebeti Efendimiz döneminde başlamıştır ve Hz. Ebubekir döneminde de devam etmiştir. Hz. Ömer döneminde de aynı şekilde bu ilişkiler sürmüştür. Hz. Ömer dönemin iki büyük gücü olan Sasani ve Bizans imparatorluklarından Mısır, Suriye, Filistin, Irak, İran ve kısmen Horasan'ı alıp İslam topraklarına katmıştır.¹²²

Hz. Ömer'in fetihlerde genel olarak tehlikeleri savuşturmaya yönelik bir strateji izlediği gözükmemektedir. Suriye ahalisinin İslam ordusu komutanı Ebu Ubeyde'ye mektup yazıp Bizans zulmünden bıktıkları ve Müslümanların adaletli yönetimi altında yaşamak istediklerini belirtmeleri ve Mısır'da aynı durumun yaşanması yukardaki iddiayı doğrular niteliktedir.¹²³

---

¹²² Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 44-51.

¹²³ Et-Taberi, *Camiu'l-Beyan*, c. IV, s. 50, 106; Şiblî Nu'mânî, *Bütün Yönleri İle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2015, c. II, s. 214.

II. BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN İSLAM YARGILAMA HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FIKHÎ TAHLİLLERİ

1. Gayri Müslimlerin Can Güvenliğine Yönelik Ebu Ubeyde B. El-Cerrah'a Yazdığı Mektup

İlk olarak işleyeceğimiz mektup Hz. Ömer'in yargı önünde eşitlik ilkesini esas alan hukuk anlayışına örnek olarak verebileceğimiz bir mektuptur ve mektubun yazılış süreci şöyledir: “Müslümanlardan bir kişi Şam'da zimmîlerden birisini öldürmüştü. Bu durum Şam valisi olan Ebu Ubeyde b. El-Cerrah'a bildirilmiştir. O da bu mesele hakkında Hz. Ömer'e bir mektup yazmıştır. Hz.Ömer de cevaben:“Eğer o kişi adam öldürme işini adet edinip Yahudi'yi de bilerek öldürmüş ise boynunu vurdur. Eğer Yahudiyi kaza sonucu öldürmüş ise onu dört yüz dirhem diyet ödemeye mahkûm et!” diye yazmıştır.¹²⁴

Mektupta bir zimmînin* Müslüman bir şahıs tarafından öldürülmesi ve bunun üzerine Hz. Ömer'in mektup yazarak gerekli hükmü verdiğini görüyoruz. Şöyle ki;

-Yahudi'yi bilerek öldürdü ise kısas uygulanmasını,

-Hatâen ölümüne sebebiyet verdi ise diyet ödetilmesini emretmiştir.

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e: “Sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen hükmetmekten geri dur. Geri durursan onlar Sana asla bir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah âdilleri sever.”¹²⁵ buyurmuştur. Hz. Peygamber de: “Bilmiş olunuz ki her kim bir zimmîye zulmeder

¹²⁴Muhammed Yûsuf Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, (çev. Ali Arslan), C. II, Merve yayınları, İstanbul, s.151, Muhammed Yûsuf Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, c. II, s. 9.

* İslam yurdunda eman altında yaşayan gayri müslim; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3.bs, İstanbul 2010, s.621; zimmî: Kendisi ile ahid yapılan kişi, İbn Manzûr, “*Lisânü'l-Arab*”, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1997, c. 5, s.59.

¹²⁵ Mâide, 5/42.

yahut tâkatının üstünde bir yük yüklerse, hakkını noksanlaştırır veya elinden bir şeyi zorla alırsa ben kıyamet gününde o kimsenin hasmıyım.”¹²⁶ buyurmuşlardır. Yine Hz. Ömer vefatı esnasında kendinden sonra gelecek halifeye “Yapılan akitler ve şartnâmeler gereğince Resûlullah’ın zimmîlerine haksızlık yapılmamasını, can ve mallarının güvenliği için gerekirse savaşılmasını, tâkatlerinin üstünde yüklerle sorumlu tutulmamalarını” tavsiye etmiştir.¹²⁷ Mektupta görüldüğü üzere Hz. Ömer yahudinin canına karşı Müslüman şahsa kısas ya da kasta göre diyet hükmünün uygulanmasını emretmiştir. Yüce Rabbimiz Kur’an’da: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.”¹²⁸ ve “İsrailoğullarına Kitapta şunu bildirdik: “Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur.”¹²⁹ buyurmuştur. Kasden adam öldürmenin cezasının kısas olduğu ve büyük bir günah olduğu konusunda icma vardır.¹³⁰ Konuya binaen Rabbimiz: “Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”¹³¹ buyurmuştur. Hükümlere taalluku olan öldürme beş kısımdır; Kasten öldürme, kaste benzer öldürme, hataen öldürme, hata yerine geçen öldürme ve sebebiyet vererek öldürme.¹³² Kaste benzer hatâen ve hata yerine geçen öldürmelerden dolayı katil keffaret ile yükümlüdür.¹³³ Bu hususta Rabbimiz: “Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mü’mini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti

---

¹²⁶ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî, “*Kitâbü’l-Harâc*”, (çev. Ali Özek) b.2, İstanbul 1973, s. 204.

¹²⁷ Ebû Yûsuf, s. 203.

¹²⁸ Bakara, 2/178

¹²⁹ Mâide, 5/32.

¹³⁰ Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd El-Mavsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, (çev. Mehmet Keskin), c.4, İstanbul 2005, s. 242.

¹³¹ Nisâ, 4/93

¹³² Mevsilî, c.4, s. 241.

¹³³ Mevsilî, c.4, s. 251.

bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda anlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir¹³⁴ buyurmuştur. Hz. Ömer'de görüldüğü üzere “eğer kaza sonucu olmuş birşeyse onu dört yüz dirhem diyet ödemeye mahkûm et” buyurmuştur.

İslam Hukuk bilginlerinin çoğunluğuna göre, ister zimmî isterse müste'men olsun bunları öldüren bir Müslümana kısas gerekmez. Şafiiler, Malikiler, Hanbeliler, Zahiriler, Şiiler, Zeydiler, Şiiler ve İmamiyye bu görüştedir.¹³⁵ Din farkının kısasa engel teşkil ettiği şeklindeki anlayışın kaynağı Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in, “Kâfire karşılık Müslümana kısas uygulanamaz.”¹³⁶ hadisidir.¹³⁷“Dünya Müslümanlarının en geniş kesimini temsil eden Hanefî ekolü hukukçuları, bir gayr-i müslimi öldüren bir Müslüman'ın da ölüm cezası ile cezalandırılması düşüncesini savunurlar.”¹³⁸ “Cabir (ra)'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Rasulullah (s.a.v.) bir zimmîyi öldüren Müslüman bir katile kısas tatbik etti ve buyurdu: “Ben taahhüdüne sadık kalmaya en layık kimseyim.”¹³⁹ Yüce İslam dini adaleti esas alan bir hukuk sistemi getirmiştir ve İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlarında haklarına da riayet edilmiştir. Bu duruma örnek olarak; Hz. Peygamber'in Hayber Yahudileriyle imzaladığı anlaşmaya onlar anlaşmayı bozana kadar sadık kalmasını verebiliriz.

İmam Şâfiî de el-Ümm isimli esrinde şöyle demektedir: “Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğinde Hayber Yahudileriyle anlaşma imzaladığı, buna göre Müslümanların istifade ettikleri tüm hakların onlar için de geçerli olduğu ve bunun

---

¹³⁴ Nisâ, 4/92

¹³⁵ Abdülkerim Zeydan, *Ahkamüz'- zimmiyyin ve'l- müste'min fi dari'l-islam*, Beyrut 1998, s. 20. ; Gürkan, Menderes, *Zimmiyi Öldüren Müslümana Kısas Uygulanması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 8, yıl:1999, s. 321.

¹³⁶ Buhârî, VIII/45,47; İbn Mace, II/887,888.

¹³⁷ Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara 1996, s.103.

¹³⁸ Bak, Ebû Yûsuf, konu ile ilgili bölüm; Serahsî, *Şerhu's-Siyer el-Kebir*, IV, 52; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 397. ; Muhsin Demirci(edt.), *Kuran Ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, Ensar Neşriyat, b. 1, İstanbul, 2014, s. 192.

¹³⁹ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hasen, *Kitabu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medine*, (Thk. Mehdî Hasen elKeylanî), Âlemu'l-Kütüb, b. 3, c. IV , Beyrut 1983,s. 329-345 (Burada aynı durum karşısında Hz. Ali ve Hz. Ömer'in de kısas uygulanmasına hükmettiğine dair rivayetler vardır.)

onlar anlaşmayı bozuncaya kadar devam ettiği konusunda âlimlerden hiç kimsenin muhalefet ettiğini bilmiyorum.”¹⁴⁰ Aynı suça karşılık zimmîye uygulanan ceza ile Müslüman’a uygulanan ceza aynıdır. Meselâ, Müslüman bir kimse zimmî bir kimsenin malını çalsa veya bunun tersi gerçekleşse suçluya hırsızlık cezası uygulanır. Zimmî bir kimse Müslüman bir kadın ile zina etse veya bunun tersi gerçekleşse, her ikisinin de cezası aynıdır.¹⁴¹ Bu konuda zimmet ehlinin haklarına o kadar riayet edilmiştir ki, bir Müslüman, zimmî bir kimsenin şarabına yahut domuzuna zarar verecek olursa, Müslüman bunu tazmin etmekle sorumludur.¹⁴² Ayrıca İslâm devletinde “Ehl-i Kitap” kendi kanunlarını veya İslâm kanunlarını seçme serbestliğine sahiptir.¹⁴³

Sahabe de zimmî halkın haklarına riayet etmiştir. Hz. Ömer döneminde Mısır valisi Amr b. As’ın oğlu bir at yarışmasını kaybetmiş ve bir Hıristiyanın yarışı kazanması üzerine valinin oğlu: “Ben şerefliğin oğluyum.” diyerek Hıristiyanı kamçılıyordu. Bu haberin halifeye ulaşması üzerine Hıristiyana: “Haydi sen de şerefliğin oğluna vur” diyerek cezasını verdirdikten sonra: “Annelerinden hür doğmuş insanları ne zamandan beri köle edindiniz” diyerek gerekli cezayı vermiştir.¹⁴⁴ Yargılama esnasında da gayrimüslimlere eşit davranılmıştır. Mesela Hz. Ali halife iken bir Yahudi vatandaşla mahkemeye başvurmuş, yeterli delil ve şahit getirememesi üzerinden aleyhine karar verilmiştir.¹⁴⁵

Görüldüğü üzere; zimmînin kanına karşılık Müslüman katil kısas edilir. Kısas tatbik edilmesinin nedeni her ikisinin de dokunulmazlık bakımından eşit olmasıdır. Kanlarına karşılık kısas uygulanmaması durumunda gayrimüslimler zimmîlik akdi yapmaz olurlar ki, bunda gizlenemeyecek fesat ve zarar vardır.¹⁴⁶ Dari İslamda ehli zimmetten herhangi bir şahsı haksız yere öldüren kimse hakkında katilin mahiyetine göre kısas veya sair cezalar tatbik edilir. Katilin Müslüman, zimmî veya müste’min olması bir fark oluşturmaz.¹⁴⁷

¹⁴⁰ *Ümm*, I/280; Demirci, s. 194.

¹⁴¹ *Kitâbu'l-Harâc*, 108-109; Demirci, s. 194.

¹⁴² *Durru'l-Muhtâr*, III, s. 273; Demirci, s. 194.

¹⁴³ Demirci, s. 193.

¹⁴⁴ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, c.2, s. 77.

¹⁴⁵ Mecelletü Mecmai'l-Fıkhî'l-İslâmî, “*Hukuku-l-İnsan Fi'l-İslam*” XIII, 216; Demirci, s. 193.

¹⁴⁶ Mevsilî, c.4, s. 252.

¹⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu*, c. III, İstanbul, s.426-427.

2. Kısas Tatbiki Hususunda Amr b. As'a Yazdığı Mektup

Mısır halkından bir kişi Hz.Ömer'e gelerek "Ey Mü'minler'in emiri! Zulumden sana sığınıyorum" diye şikâyet etmiş ve Hz. Ömer'de "Tam yerine gelmişsin. Seni koruyacak ve hakkını alacağım" demiştir. Bunun üzerine adam şöyle dedi: "Vali Amr b. Âs'ın oğlu Muhammed ile yarış yaptık ve onu geçtim. O da buna kızarak beni kamçulamaya başladı ve "ben şerefli bir anne-babanın oğluyum" dedi. Bunun üzerine Hz.Ömer' de Amr b. Âs'a şu emri yazmıştır:

"Bu yazım sana ulaşır ulaşmaz oğlun Muhammed'i de yanına alarak bana gel!" Emri alan Amr b. Âs oğluyla birlikte Medine'ye gelmiş ve Hz. Ömer ona : "Al şu kırbaç, sen de ona vur!" demiş ve Mısırlı şahıs Amr'ın oğluna vurmaya başlamıştır. Hz.Ömer bir yandan da "Vur!" demiş ve ashab da Hz. Ömer'i desteklemiştir. Mısırlı, halkın "Yeter artık, bu kadarı kafi" deyişine kadar ona vurmuştur.

Bu defa Hz. Ömer ona "Amr'a da vur!" demiş ve Mısırlı, "Ey Mü'minler'in Emiri! Beni döven o değil oğluydu. Ondanda intikamımı aldım" diyerek Amr'a ilişmemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Amr'a hitaben şöyle demiştir: "Siz ne zamandan beri annelerinin hür olarak doğurduğu kişileri köle yapıyorsunuz? Amr da: "Ey Mü'minler'in Emiri! Benim bu olanlardan haberim yoktur. Bu adam da gelip bana şikâyette bulunmamıştır." demiştir.¹⁴⁸

Mektubumuzu incelemeye Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in yargı önünde herkesin eşit olduğunu vurgulayan şu hadisi ile başlayalım; "Allah' a yemin olsun ki, eğer hırsızlık yapan Muhammed' in kızı Fatıma dahi olsa, onun da elini keserdim. "¹⁴⁹ buyurmuştur. Yaşanan bu hadiseden de anlaşılacağı üzere İslam ceza hukukunun tarihsel gelişimine baktığımızda hiçbir zümre ya da kişiye inanç, sosyal statü ya da ekonomik durumu göz önünde bulundurularak imtiyaz tanınmadığını görürüz. Çünkü kanun önünde eşitlik İslam Hukukunun temel prensipleri arasındadır.

¹⁴⁸ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, s.144-145, Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, c. I, s. 77; Abdülmüteâl Saîdî, *İslam Tarihinde En Mühim Kararlar*, (çev. Yusuf Kılıç), İstanbul 1997,s. 131-133.

¹⁴⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Daru İbn Kesir, b. 1, Dımeşk 2002, Enbiyâ, 54; (3475).

Hz.Ömer adaleti ile tanınan bir halife olarak eşit şartlarda yargılama yapmış ve yaşanan bu hadise üzerine kısasa * karar vermiştir. Âyeti kerîme’de kısas ile alakalı Rabbimiz “Tevrat’ta İsrailoğulları’na, “Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş diş...ve yaralanmalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir keffaret olur. Ve her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir” diye yazdık.”¹⁵⁰ buyurmuştur.

İslâm Hukukunda kısas, resmi ve hukuki bir devlet müessesesi haline getirilmiş, suç failine ayniyle mukabelede bulunma imkânı tanındığı için suç ve ceza dengesi adalet prensibine dayandırılmıştır. Kısas infazı ile faile, işlediği suç oranında ceza verildiği için bu cezanın çok ağır olduğu iddiası tutarlı gözükmemektedir. Bu müeyyide ile mağdura denk bir şekilde mukabelede bulunma hak ve imkânı verilmesi onun kin ve öfkesini teskin etmekte dolayısıyla aşırılığa varan intikam fikrine engel olmaktadır. Mutlak adalet açısından değerlendirildiğinde haksız olarak yok edilen mesela bir elin veya gözün tam karşılığının, süresi ve miktarı ne olursa olsun hapis veya mal olmayıp yine el veya göz olacağı unutulmamalıdır.¹⁵¹ Hz. Ömer burada yine emsal olacak adaletli bir yargılama yapmış ve Mısırlı adamın hakkını teslim etmiştir. Bu İslam hukuk doktrininde yargı önünde eşitlik ve adaletin temel esaslardan biri olmasının gereğidir.

Görüldüğü üzere Hz. Ömer Mısırlı adamın hakkını korumakta oldukça titiz davranarak halkın haklarının ihmal edilmemesine dikkat ettiğini görüyoruz. Bu hususta Amr b. Âs’a yazdığı bir mektubunda ise: “Emirin sana nasıl davranmasını istiyorsan, sende elinin altındaki halka öyle davran.” buyurarak halkın haklarının korunması hususunda valisine bizzat uyarıda bulunmuştur.¹⁵²

---

* Kısas; suç ile cezanın birbirine denk olması demektir. Şer’i açıdan ise; katili maktul mukabilinde veya yaralanmış ya da kesilmiş olan bir organa karşılık bu işi yapan suçlunun aynı organını yaralamak ya da kesmektir. Erdoğan s. 307.

¹⁵⁰ Mâide, 5/45

¹⁵¹ Ebu Zehra, *El-Ukûbe*, s. 43.44.308.311.338.339; Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Müessir Fiiller*, s. 89-90; Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*, Rağbet yayınları, İstanbul 2008, s. 203-204.

¹⁵² Muhammed Yûsuf Kandehevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, c. II, s. 286.

3. Kısas Tatbiki Hususunda Ebu Musa el-Eş'ari'ye Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'ari ye yazdığı şu mektup kısas konusunda Hz. Ömer'in hassasiyetini ortaya koymaktadır. Bu mektubun yazılış süreci şöyle gerçekleşmiştir. Ebu Musa el-Eş'ari bir savaş sonrası elde edilen ganimeti dağıtırken bir neferin payını eksik vermiş ve O da kalkarak hakkının tamamını talep etmiştir. Bunun üzerine Ebu Musa ona yirmi sopa vurmuş ve başını tıraş etmiştir. Adam da kesilen saçlarını toplayarak Hz.Ömer'e götürmüş ve huzuruna girdiğinde cebinden kesik saçları çıkartarak Hz. Ömer'in göğsüne fırlatmıştır. Hz.Ömer'in "Niçin böyle yapıyorsun? Sana ne oldu?"demesiyle de olan biteni ona anlatmış ve bu durum karşısında Hz.Ömer, Ebu Musa'ya şu mektubu yazmıştır:

"Selam üzerine olsun! Falan oğlu filan bana şu şeyleri söyledi. Ben de sana yemin ediyorum ki eğer bu işi bir topluluk içerisinde ve herkesin görebileceği bir yerde yaptıysan, o adam da aynı şekilde bir topluluk içinde herkesin gözü önünde sana kısas uygulayacaktır. Eğer bu yaptıklarını تنها bir yerde yaptı isen, o da تنها bir yerde sana kısas uygulayıp başını da tıraş edecektir. "Mektup Ebu Musa el-Eş'ari'ye verildiğinde adamın kısas yapabilmesi için bir yere oturarak "Gel kısasını yap ve başımı da tıraş et!"demesi üzerine o şahısta de "Ben Allah rızası için seni affettim!" demiştir.¹⁵³

Mektubun içeriğinde yine Hz. Ömer'in yargı önünde eşitlik ve kısas uygulanması gereken durumlarda ne kadar hassas davrandığını görüyoruz. Kısas hakkında genel bilgiye bir önceki mektupta değinmiştik.¹⁵⁴

Bu mektupta Hz.Ömer kısasın tam olarak uygulanabilmesi için gösterdiği hassasiyet üzerinde duracağız. Şöyle ki mağdura Ebu Musa el-Eş'ari'den hakkını alma imkânı tanımış ve aynı şartlarda hakkını alabilmesi için de valiye ayrı bir mektup yazmıştır. Fakat adam bu hakkından vazgeçerek af yolunu tutmuştur. Bu mektupta İslam hukuk doktrini açısından af kavramını işleyeceğiz.

¹⁵³ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe Tercümesi*, c. II, s. 146-147.

¹⁵⁴ Bkz. s. 39.

Allah Teâlâ ayette “Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah’ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz?”¹⁵⁵ ve yine “ Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez.”¹⁵⁶ buyurmuştur.

Peygamberimiz (s.a.v.) “Allah, muhakkak surette kötülüğü affeden kişiyi aziz kılar”¹⁵⁷ buyurarak affetmenin faziletini vurgulamıştır. Yine Efendimiz: “İyi haliyle bilinen kişilerin hadler dışında ki hatalarını affedin.”buyurmuşlardır.¹⁵⁸

Hz. Ömer bu hadisede ibret olsun diye böyle davranmıştır. Bu uygulamanın kısasta yerleşmesini murat etmemiştir. Zira hasmın kisası kendi eli ile karşı tarafa uygulaması kısasta amaçlanan hikmete aykırıdır. Çünkü kisasın te’dib amaçlı olması ve taraflar arasında intikam arzusunu tetikleyici olmaktan beri olmalıdır. Bu vakada Ebû Mûsa hakka boyun eğmede; o kişi de affedici olmakla yüce gönüllü davranmışlardır. Ancak herkes bu tutum ve davranışı sergileyemez. Kısas uygulamasını hâkim veya onun yetkili kılacağı kimsenin uygulaması İslam Hukuk doktrininde bazı mezheplerin tercihidir. Böyle olur ise; hukuk sınırlarında kalır ve hasmın hasma kısas uygulaması durumunda oluşabilecek aşırıya kaçma vuku bulmaz.¹⁵⁹

4. Firuz Ed-Deylemi’ye Yazdığı Mektup ve Kısas Tatbiki Kararı

Hz. Ömer Firuz ed-deylemi’ye şu mektubu yazmıştır: “Duyduğuma göre halis ekmekle bal yemek seni herşeyden fazla meşgul etmekteymiş. Bu mektubum sana ulaştığında Medine’ye gel. Allah’ın bereketi üzerine olsun! Allah yolunda savaş! Bu emir üzerine Firuz, Medine’ye gelmiştir ve sonrasında gelişen olaylar yine Hz. Ömer’in kısas anlayışı ve İslam Hukukunda “mağdurun affi ve geçerliliği” konusunda bize ışık tutmaktadır. Şöyle ki; Firuz huzura girebilmek için Hz. Ömer’den izin istemiş ve ondan evvel girebilmek için izin isteyen Kureyşli bir genç onu kapıda sıkıştırmıştır.

---

¹⁵⁵ Nûr, 24/22.

¹⁵⁶ Şûrâ, 40/42.

¹⁵⁷ Müsned, II, s. 235- 238.

¹⁵⁸ Ebû Dâvud, Hudud, 4.

¹⁵⁹ Saîdî, s. 127-129.

Firuz da onun burnuna bir yumruk indirmiş ve Kureyşli genç kanlar içerisinde Hz. Ömer'in yanına girmiştir. Hz. Ömer bunu kimin yaptığını sorunca Kureşli genç "Firuz yaptı. Kendisi de şu anda kapıdadır" demiştir.

Hz. Ömer, girmesi için Firuz'a izin vermiş ve ona "Ey Firuz! Nedir bu? Bu genci niçin dövdün? diye sormuş O da "Ey Mü'minler'in Emiri! Biz yakın zamana kadar saltanatı elimizde bulunduruyor ve halktan itibar ve saygı görüyorduk. Sen mektup yazarak beni huzuruna çağırdın. O ise çağrılmamıştır. Girmem için bana izin verdin. O ise izin almaksızın ve beni tepeleyerek girmeye kalkıştı. İşte bu suretle de sana haber verilen olay vuku bulmuştur." demiştir. Hz. Ömer de " sana kısas gerekiyor" deyince Firuz " Bu, yapılması zorunlu birşey midir?" diye sormuş, Hz. Ömer "Evet, bu zorunlu birşeydir." demiştir. O zaman Firuz dizüstü yere çökmüş ve gençten kısas yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer gence "Ey genç! Az bekle! Hz. Peygamberin bu zat hakkında buyurmuş olduğunu dinlemeden kısas yapma. Hz. Peygamber bir sabah bizlere şöyle buyurmuştur: "Yemen'de peygamberlik iddasında bulunan yalancı Esved el-Ansi bu gece öldürüldü. Onu Allah'ın salih kullarından Firuz ed-Deylemi öldürdü." Acaba bunları duyduktan sonra da ondan kısas almak ister misin?" deyince genç de "Hayır; Hz. Peygamber'in bu sözlerini duyduktan sonra ben de onu affediyorum" demiştir.

Firuz, Hz. Ömer'e "Onun affetmesi beni bu günahahtan kurtarır mı? Çünkü ben ona vurduğumu inkâr ettim. O da, sıkıştırılmaksızın beni affetti" diye sormuştur. Hz. Ömer de "Evet bu seni günahahtan kurtarır" buyurmuştur. Bunun üzerine Firuz "Bende seni şahit tutarak kılıcımı, atımı ve malımdan da otuz bin dirhemi bu gence veriyorum" demiştir. Hz. Ömer de gence "Ey Kureyşli kardeş! İşte görüyorsun ya, sen onu Allah için affettin; Allah Teâlâ da sana sevabının yanı sıra birçok da dünya malı ihsan etti" demiştir.¹⁶⁰

Bu mektubumuzda ilk olarak İslam Hukuku açısından mağdurun affi ve hangi durumlarda geçerlilik arzettiğini işleyeceğiz. İslam Hukunda kul hakkının ihlal edildiği suçlarda öngörülen cezanın infazını talep etme veya suçluyu affetme hakkı, mağdura verilmiştir. Şahıs hakkının ihlal edildiği suçlarda af yetkisini bizzat mağdura

---

¹⁶⁰ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c II, s. 147-148.

tanıyan İslam Ceza Hukuku, bu yönüyle diğer hukuk sistemlerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır.¹⁶¹

Mağdurun affının geçerli olmasının şartlarını ehliyet, kısıtlılık(hacr)halinin bulunmaması, akıl hastası (mecnûn), çocuk (sağır), mâtuh (akıl zayıflığı bulunan kişi) , müflis, sefih (harcamalarında tedbirsiz kişi) , serbest irade, hürriyet ve affın yetkili kişilerce kullanılması başlıkları altında incelenmektedir.¹⁶² Mektupta Firuz ed-deylemi'nin vurduğu gence mukabil Hz. Ömer'in onu kısasla cezalandırmak istemesi fakat mağdurun hür iradesi ile kısas uygulamasından vazgeçerek Firuz ed-Deylemi'yi affettiğini görüyoruz. Bunun üzerine de Firuz ed-Deylemi'i ona çokça ikramda bulunmuştur.

Yine Hz. Ömer'in Peygamber Efendimiz(sav)'in Firuz hakkında söylediklerini gence iletmesi; onun taraflar arasında anlaşmaya giden pozitif bir yol varsa bunun yargılama esnasında gündeme mutlaka getirilmesi ve değerlendirilmesine önem verdiğini göstermektedir.

5. Abdurrahman b. Ömer b. Hattab'a Uygulanan İçki Haddi Sonrası Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer'in yargılamada adalet ve eşitliği esas alan hukuki anlayışını şu olay açıkça ortaya koymaktadır. Amr b. As, Mısır'da valiliği sırasında Abdurrahman b. Ömer b. Hattab'a içki haddi uygulamış ve bunu herkes ibret alsın diye ceza Medine'de verebileceği halde kendi evinde, halkın gözünden uzak bir şekilde uygulamıştır. Bunu duyan Hz. Ömer Amr'a şu mektubu yazmıştır: "Allah'ın kulu mü'minlerin Emiri Ömer'den Amr b. As'a: Benim sözüme ve bir de bana karşı gösterdiğin cesaret karşısında sana hayret ettim. Sen yanlış yaptın, benim sözümün zıddına hareket ettin. Seni azletmekten başka bir şey düşünmüyorum. Sen demek ki, Abdurrahman'a kendi evinde cezayı verdin? Bunu bana karşı bile bile yaptın. Biliyorsun ki Abdurrahman senin vatandaşlarından biridir. Diğer Müslümanlara nasıl

---

¹⁶¹ Yüksel Salman, *İslam Ceza Hukukunda Af*, (Danışman: Prof. Dr. H. Tekin Gökmenoğlu), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2005, s. 109.

¹⁶² Salman, s. 110-118.

davranıyorsan aynı şekilde ona da öyle davranmalıydın. Fakat sen “Bu mü’minler’in emirinin çocuğudur” diye düşündün. Sen biliyorsun ki mesele Allah’ın hakkı olunca insanların benim nazarımda değer bakımından hiçbir farkları yoktur. Bu mektubum sana ulaşınca onu bir aba içerisinde bana gönder de ona diğer insanlarla eşit şekilde ne yaptığımı bir görsünler. Netice’de Abdurraman Medine’ye gönderildi. Hz. Ömer onu halkın gözü önünde kırbaçlamak suretiyle cezalandırmış ve daha sonra başka bir hastalıktan dolayı oğlu vefat etmiştir.¹⁶³

Hz. Ömer oğlunu ikinci defa, had tatbik etmek için değil, te’dip için cezalandırmıştır. Âmr Hz. Ömer’in oğluna yaptığı gibi köşkün salonunda Müslümana da zimmîye de şer’i cezaları tatbik ettiğini yemin ile beyan etmiştir. Buna Abdurrahman b. Avf şahit olduğu için Abdurraman’a şefaatchi olmaya çalışmıştır. Haddi Amr tatbik etmiştir.¹⁶⁴Hz. Ömer’in uyguladığı ceza ise tazir olarak değerlendirilebilir.

Bu mektupta yine İslam Hukukunun temel esaslarından olan yargı önünde eşitlik ve adalet kurallarının Hz. Ömer tarafından korunduğunu görüyoruz. Burada had cezası alan Hz. Ömer’in oğludur ve diğer Müslümanlar gibi eşit şartlarda cezasının uygulanmasını bizzat Hz.Ömer takip etmiştir. Yüce Rabbimiz Kur’an’da: “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁶⁵ buyurmaktadır. Yine Peygamber Efendimiz’in bir hadisi şerifinde mealen : “Hırsızlık yapan kızım Fatıma dahi olsa had uygulardım.”¹⁶⁶ buyurması Hz. Ömer’in bu konuda ki hassasiyetini İslam Hukukunun temel refansları olan Kur’an ve sünnetten aldığını bize göstermektedir.

---

¹⁶³ Ali Muhammed Sallâbî, *İkinci Halife Hz. Ömer (ra) Hayatı Şahsiyeti Ve Dönemi*, (çev. Mehmet Akbaş),6. bs, İstanbul 2018, s. 109; Muhammed Yûsuf Kandehlevî, *Hayâtü’s-sahâbe*, c. II, s. 76.

¹⁶⁴ Saîdî, s. 137.

¹⁶⁵ Nisâ, 4/135

¹⁶⁶ Buhârî, Enbiyâ, 54.

Mektupta dikkat çeken diğerk bir husus; Hz Ömer'in valisi Amr b. As'a "Benim sözüme ve bir de bana karşı gösterdiğin cesaret karşısında sana hayret ettim. Sen yanlış yaptın, benim sözümün zıddına hareket ettin. Seni azletmekten başka bir şey düşünmüyorum." yazarak merkezi denetim sisteminin gücünü ortaya koymasındır.

6. İctihad Usulu Mevzuunda Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer, Şureyh'e şu mektubu yazmıştır: "Sana bir mesele gelirse onun hakkında Allah'ın kitabında olan hükmü ver. Eğer Allah'ın kitabında olmayan bir şey gelirse, Peygamber'in o huhustaki sünnetine uy. Eğer ne Allah'ın kitabında, ne de Peygamberin sünnetinde bulunmayan birşey gelirse, halkın üzerinde icma ettiğiyile hükmet. Eğer Allah'ın kitabında, Peygamber'in sünnetinde bulunmayan ve hakkında icma'da olmayan bir mesele gelirse, o zaman iki şeyden hangisini istersen, onu yap. İster içtihat et, ister içtihattan kaçın. Fakat içtihattan kaçınmak daha iyidir."¹⁶⁷

Sözlükte "çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek" anlamındaki cehd kökünden türeyen icthâd "bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" demektir. Aynı kökten türeyen cihâd ve mücâhede kelimeleri, mahiyetleri farklı da olsa "çaba sarfetmek" ortak anlamında icthad kavramıyla örtüşür. Kur'an'da icthad kelimesi geçmeyip bazı âyetlerde "cehd" ve "cühd" anılan sözlük anlamında kullanılır.¹⁶⁸Konuyla ilgili Allah (cc) şu ayetleri buyurmaktadır: "İman edenler de "Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?" derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır."¹⁶⁹; yine Rabbimiz: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: "Mûcizeler ancak Allah'a aittir." Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?¹⁷⁰; ve " Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay

¹⁶⁷ İbn Abdilber, *Câmi*, II/56; Kandehevi, c.III, s. 527.

¹⁶⁸ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, İstanbul 2000,c. XXI, s. 432.

¹⁶⁹ Mâide, 5/53.

¹⁷⁰ En'âm, 6/109.

edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır”¹⁷¹ buyurmuşlardır. Yine burada meşhur Muaz hadisinin Hz.Ömer’in kadı Şurayh’a yazdıkları ile metot olarak örtüştüğünü söylemek gerekir. Peygamber Efendimiz(s.a.v) Muaz’a Yemen’de kadılık yaparken nasıl hüküm vereceği ile ilgili soru sormuş ve bu konuşma icthad yaparken gözetilecek sırayı açıkça belirtmiştir. Şöyle ki; Efendimiz(s.a.v.)’in sorularına cevap veren Muaz önce Allah’ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur’an’da bulamazsa Resul-i Ekrem’in sünnetini dikkate alacağını, aradığını orada da bulamazsa kendi kanaatine göre hüküm vereceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber bu duruma memnun olmuş ve Rasulullah’ın elçisine Rasulullah’ı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah’a hamdetmiştir.¹⁷² “Mevrid-i nasta ictihada mesâğ yoktur”¹⁷³ şeklinde olan mecelle kaidelerinden de anlayacağımız üzere bir mesele hakkında ayet ve hadislerle sabit muhkem bir delil var ise o mesele üzerinde icthad yapılmaz. Bunun dışında ki meseleler hakkında müctehid olma yeterliliğine sahip olan âlimler icthad yapabilirler.

Mektupta Hz. Ömer (ra) kadı Şurayh’a “İster içtihat et, ister içtihatından kaçın. Fakat içtihatından kaçınmak daha iyidir.” buyurması genel bir ihtiyat kapsamında değerlendirilebilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “hâkimin icthadda isabetli karar verirse iki, hata ederse bir ecir alacağını hususunda ki hadisi”¹⁷⁴ “müctehid” olma yeterliliğine haiz olanlar için icthad etmesinin uygun olduğunu göstermektedir.

Yine bu hususta Hz. Ömer’in Ebu Musa el-Eş’ârî’ye yazdığı bir mektupta şöyle denilmektedir. “ Sana Kur’an’da ve sünnette olmayan bir şey geldiğinde iyice anla, benzer durumlarda kıyas yap. Daha sonra Allah’a en sevimli olanı ve hakka yakın olanı tercih et.”¹⁷⁵

7. Muğire B. Şu’be’ye Görevden Azli Konusunda Yazdığı Mektup

Hz. Ömer’in bizzat yaptığı bir yargılamaya örnek verecek olursak şu vakayı zikredebiliriz; Hz. Ömer Ebû Musa el-Eş’ârî’yi Basra valiliği görevine getirmiş ve

---

¹⁷¹ Tevbe, 9/79.

¹⁷² Tirmizi, Ahkâm, 3.

¹⁷³ Ali Himmet Berki, *Mecelle-İ Ahkâm-ı Adliyye*, bs. 3, İstanbul 1983, Mecelle, md. 14, s. 20.

¹⁷⁴ Tirmizi, Ahkâm, 2.

¹⁷⁵ İbn Kayyim El-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakkı’în ‘an rabbi’l-âlemîn*, Hak Muhammed Abdusselâm İbrahim, Darü’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut,1991, c.I, s. 101.

Muğîre'ye hitaben bir mektup yazarak göndermiştir. Mektupta Muğîre'ye, “Bana senin hakkında önemli bir haber ulaştı. Ebû Musa el-Eş'arî'yi vali olarak gönderiyorum. Elinde devlete ait önemli evrak dâhil ne varsa hepsini Ebû Musa'ya teslim et ve hemen yanıma gel” yazmıştır.¹⁷⁶

“Hz. Ömer, Muğîre b. Şube'yi Basra valiliğinden almış ve onun yerine Ebû Mûsâ'yı tayin etmiş ve ona Muğîre b. Şube'yi kendisine göndermesi için emir vermişti. Onun görevden alınmasının sebebi, Ebû Bekre ile Muğîre b. Şube arasındaki anlaşmazlık olmuştur, ikisi de komşu olup aralarında bir yol bulunmaktaydı. Bir gün Ebû Bekre'nin yanına arkadaşları gelmiş ve onlar konuşurken bir rüzgâr esmiş ve pencerenin kanadını açılmıştır. Ebû Bekre pencereyi kapatmak üzere kalktığı esnada Muğîre'nin de penceresinin kanadının açık durumda olduğunu ve Muğîre'nin bir kadının bacakları arasında olduğunu görmüştür. Ebû Bekre çevresinde bulunanlara: “kalkın ve olanı görün”! demiştir. Onlar da ayağa kalkarak bakmaya başlamışlardır. Bu kişiler Ebû Bekre, Nâfi b. Kelede, Ebû Bekre'nin anne bir kardeşi Ziyâd b. Ebîh ile Mâbed el-Becelî idi. Ebu Bekre kendilerine: “Şahit olun!” deyince onlar: “Bu kadın kim oluyor?” diye sordular. Ebû Bekre şöyle cevap verdi: “Bu Umm Cemil b. el-Efkam'dır.” Umm Cemil, Âmir b. Sasa kabilesinden olup Muğîre ve diğer komutanların yanına gidip gelirdi. Onun zamanında diğer bazı kadınlar da aynı şekilde davranırdı. Kadın ayağa kalkınca iyice gördüler. Muğîre, namaz kıldırmak için dışarı çıkınca Ebû Bekre ona engel olmuş ve Hz. Ömer'e yazılı olarak durumu bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Mûsâ'yı Basra'ya vali olarak tayin etmişti. Ebu Mûsâ kendisinin emir olarak tayin edildiğini belirten mektubu Muğîre'ye teslim etti. Bu mektup son derece özlü ve belîğ ifadeler taşıyordu: “Bana çok büyük bir haber ulaştığından Ebu Mûsâ'yı emir olarak gönderiyorum. Sen elinde ne varsa ona teslim et ve alelacele yanıma gel!” Muğîre, Ebû Bekre ve diğer şahitler birlikte yola koyuldular ve Hz. Ömer'in yanına geldiler. Muğîre Hz. Ömer'e: “Şu kullara bir

---

¹⁷⁶ Taberî, *Târih*, IV, 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363-364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82. ; Ömer Aktaş, *Hz. Ömer'in Basra Valisi Muğîre b. Şu'be'yi Görevden Almasıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Universal Journal of Theology Volume III, Issue I, 2018, 39-52 Dergipark, s.43-44; İbn Kesir, *el-Bidâye Ven-Nihâye*, Büyük İslam Tarihi, (Çev. Mehmet Keskin) ,c. VII, İstanbul, s.134;İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-târîh tercümesi*,(çev. M. Beşir Eryarsoy) , Redaktör, Mertol Tulum, İstanbul, c.2,s. 495

soruver, beni nasıl gördüler? Benim yüzüm onlara mı dönüktü, yoksa arkam mı dönüktü? Kadını nasıl gördüler ve onu tanıdılar? Eğer onlar beni önümden gördülerse ben nasıl oldu da örtünmedim? Beni arkamdan gördülerse kendi evimde ve hanımımın üzerinde iken bana bakmayı nasıl kendileri için helâl kabul ettiler? Allah’a yemin ederim, ben hanımımdan başkasına varmış değilim.” Onun hanımı Umm Cemil b. el-Efkam’a oldukça benziyordu. Ebû Bekre ise Muğîre’yi Umm Cemil üzerinde ipliğin iğnede olduğu gibi gördüğünü söyleyerek onları arkalarını dönmüş olarak gördüğünü belirtti. Şibl ve Nâfi’ de aynı şekilde şahitlik yaptılar. Ziyâd ise şöyle dedi: “Ben onu bir kadının bacakları arasında gördüm. Kınalanmış ve çırpınan iki kadın ayağı ile üstleri açık iki kalça gördüm. Şiddetli bir itişme sesi işittim.” Hz. Ömer: “İpliğin iğnede olduğu gibi gördün mü?” diye sorunca O: “Hayır!” diye cevap verdi. Bu sefer Hz. Ömer: “Peki kadını teşhis edebilir misin?” diye sorunca Ziyâd: “Hayır, ama hayal meyal hatırlıyorum” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Sen kenarda dur!” dedikten sonra diğer üç kişiye iftira cezası uygulanmasını emretti. Bunun üzerine Muğîre: “Bu kulların bana yaptıklarına karşılık sen de benim yüreğimi soğut!” dediyse de, Hz. Ömer kendisine: “Sus, Allah sesini kıssın. Allah’a yemin ederim, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni kendi taşlarınla taşlamış olacaktım. Sen kalbi boş bir şehvetperestsin!” diye paylamıştır”¹⁷⁷

Bu mektupta iki husus dikkat çekmektedir:

-Evlilerin zinası hakkında Hz. Ömer’in “Allah’a yemin ederim, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni kendi taşlarınla taşlamış olacaktım” buyurarak recmi uygun görmesi.

- Zina isnadında şahitliğin dört kişiye ulaşamaması ve üç kişi ile sınırlı kalması üzerine haddi kazf uygulaması.

Kur’an’da Rabbimiz “Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur”¹⁷⁸ buyurmuştur. Zina cezasının şüphe, ikrardan rücû veya şahitlikten rücû ile

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s.135-136; Belâziûrî, s. 393-395; Aktaş, s. 43-45.

¹⁷⁸ İsrâ, 17/32.

sakit olacağı hususu üzerinde ittifak bulunan bir husustur.¹⁷⁹Burada da şahitliğin tamamlanmaması üzere haddi kazf* söz konusu olmuştur. Şöyle ki Ziyad bir rivayete göre: "Ben çirkin bir manzara gördüm; yüksek sesle nefes alındığımı duydum; ama onun kadın ile cinsî münasebette bulunup bulunmadığını bilmiyorum" demiştir. "Bir başka rivayete göre Ziyad, hiç şahidlik yapmamıştır.¹⁸⁰"Haddi kazf hakkında âyeti kerîmede Allah(cc)'u " İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir."¹⁸¹ buyurarak zina iftirası cezasını seksen sopa olarak belirlemiştir. Hz. Ömer'in bu vakada haddi kazf cezası uyguladığını görüyoruz. Bunun nedeni Ziyad'ın şahitliğinin tamamlanamamasıdır.

Mektupta Muğîre'ye, "Bana senin hakkında önemli bir haber ulaştı. Ebû Musa el-Eş'arî'yi vali olarak gönderiyorum. Elinde devlete ait önemli evrak dahil ne varsa hepsini Ebû Musa'ya teslim et ve hemen yanıma gel" yazması ise kamuoyunda oluşan hassasiyete karşı tedbir ve Muğîre'yi koruyarak, zarar görmesini engellemek amaçlı olduğunu açıklar. Bu hususa binaen Ünal Kılıç "Vali hakkında şikâyette bulunan şehirlilerin tek kişi veya azınlık olmaları durumunda Hz. Ömer valiyi yargılıyor ve suçsuz olması durumunda eski görevine iade ediyordu. Şikâyette bulunan şehir ahâlisinin küçük gruptan ziyade kamuoyunu etkileyebilecek nitelik ve nicelikte olması durumunda ise; yargılama sonucunda suçsuzluğu ortaya çıksada valileri eski görevine iade etmiyordu. Bu valilerin yerine başka valileri gönderiyordu."¹⁸² demiştir.

8. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a Yazdığı Yargılama Usulü Mektubu

Yine Hz.Ömer Ebu Ubeyde'ye şu mektubu göndermiştir: "Evet... Sana öyle bir mektup yazdım ki bunda kendi nefsimе düşen payı da ihmal etmemiş bulunuyorum.

¹⁷⁹ Hüseyin Esen, Zina, *DİA*, İstanbul 2013, c.XLIV, s. 443.

* Mükellef olan, hür, Müslüman ve zinadan beri olarak bilinen bir kimseye (muhsan) dar-ı adlde namus ve şerefine dil uzatma ve küfür kastı ile zina isnad eden mükellef şahsa uygulanacak cezadır. Hürler için seksen, köleler için kırk celdedir. Erdoğan, s. 167

¹⁸⁰ Belâzürî, s. 394.

¹⁸¹ Nûr, 24/4

¹⁸² Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s. 192. ;Aktaş, s. 50.

Şu beş haslete sarıl ki, dinin sana fayda etsin. Bunlara en güzel şekilde sarıl: “Davalı iki kimse karşına gelince onlardan adil deliller ve kesin yeminler iste! Zayıf kimseye konuşması için izin ver ki rahat konuşabilsin, kendini güçlü hissedebilsin. Yabancıya yardımcı ol! Bunu yapmazsan ihtiyacını sana söylemeden dönüp evine gidebilir. Bunun sebebi kendisi ile kimsenin ilgilenmemesidir. Eğer bir konuda hüküm vermezsen insanları barıştırmaya yolunda gayretli ol! Vesselam.”¹⁸³

Mektupta dikkat çeken hususlar;

-Yargılama esnasında ileri sürülen delillerin doğruluk ve kesinlik arz etmesine dikkat edilmesi

-Dava görülürken edilen yeminlerin kesin ve açık lafızlar ihtiva etmesi

-Adaletli hüküm verebilmek için; zayıf tarafın psikolojik olarak desteklenerek hakkın temin edilmesi

-Yabancılara yardımcı olunması

-Sulh yoluna gidilerek taraflar arasında olası bir kin gütmenin engellenmesidir.

Mecelle’de dava şu şekilde düzenlenmiştir: “Bir kimsenin diğer kimseden hâkim huzurunda hakkını istemesidir.”¹⁸⁴ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Siz bana davalı ve davacı olarak geliyorsunuz. Biriniz kendi delilini daha iyi ortaya koyar ve ben de (haksız olmasına rağmen) onun sözüyle, lehine hüküm verebilirim. Ancak bu durumda ona verdiğim ateşten bir parçadır. Öyleyse onu almasın.”¹⁸⁵

Mektubumuzda Hz. Ömer öncelikle deliller* hususunda dikkatli olunmasını emretmektedir. Delil konusuna Kur’an’dan örnek verelim; Hz. Yusuf kıssasında davaya tanık olarak dâhil olan bir kişinin, maddi gerçeğe ulaşmak adına “Eğer gömleği

¹⁸³ Muhammed Hamîdullah, *Mecmû‘atü’l-vesâ‘iki’s-siyâsiyye li’l-‘ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râşide*, Dârü’n-Nefâis, Beyrut, h.1407,c. I, s. 438.

¹⁸⁴ *Mecelle*, md. 1613; Berki, s. 349.

¹⁸⁵ Buhârî, Şehâdât, 27.

* Delil; Nizaa sebep olan fiili veya hukuki olayın, olup olmadığına hakimin kanaatini çekmek için usul hukukunun kullanılmasına müsaade verdiği ispat vasıtası demektir. Erdoğan s. 97

önden yırtılmışsa, kadın doğru söylüyor, Yusuf yalancıdır. Yok gömleği arkadan yırtılmışsa, Yusuf doğru söylüyor kadın yalancıdır.”¹⁸⁶ Şeklindeki sözlerinin, Kur’an tarafından reddedilmemesi delil serbestliğine işaret etmektedir.¹⁸⁷ İslâm muhâkeme hukukunda delil serbesliği anlayışının çağdaş dönemde daha çok taraftar bulması, bu yaklaşımın günümüz hukuk anlayışı ile örtüşmesi ile açıklanabilir.¹⁸⁸ Ortaya konan delil ve karineler sonucunda vuku bulan ikrar suç failini ortaya çıkarır.

İslam Hukukunda davâ sürecinde delillerin hâkim tarafından değerlendirildiğini ve davânın karara bağlanmasında delillerin büyük rol oynadığını görüyoruz.¹⁸⁹ Şöyle ki; dâva esas bakımından sahih kabul edilince, hâkim dâvalıya bu dâvayı sorar. Bu hükmün şekli ve yönünün açığa çıkması ve dâvalının cevap vermesinin vâcip olmasını sağlar. İtiraf eder veya dâvacı dâvasını ispatlayıcı bir beyyine (delil) getirirse; aleyhine hüküm verilir. Aksi halde yemin etmesi istenir. Yemin ederse dâva sona erer. Eğer bir beyyine (delil) getirirse; davâcının iddası kabul olunur. Zira Hz. Peygamber: “Âdil bir beyyine varsa, yalan yeminin reddedilmesi daha haklıdır.”¹⁹⁰ buyurmuştur. Eğer yemin etmekten çekinirse, çekinmesi nedeniyle aleyhine hüküm verilir. Zira bu haksızlığı itiraf etmektir. Yeminden çekindiği ilk seferde aleyhinde hüküm vermek caizdir. Evlâ olan üç defa yemin teklifinde bulunmaktır. Yeminden çekinmek; ‘yemin etmiyorum’ demekle olur. Sağır ve dilsiz değil ise, susması ile sabit olur. Yemin davacı tarafa çevrilememektedir. Peygamber Efendimiz’in hadisi şerifte yeminle ilgili olarak; “Dâvasını delille ispat etmek davacıya, yemin ise davalıya düşer”¹⁹¹ buyurmuşlardır. Dâva sürecinde deliller titizlikle incelenir çünkü dâva sonucunu doğrudan belirleyici özelliğe sahiptir. Örneğin, mehir hususunda anlaşmazlık durumunda; karı-kocadan hangisi delil getirirse, onun delili kabul olunur. Her iki tarafın delil getirdiği durumda ise; kadının ki makbul olur.¹⁹²

---

¹⁸⁶ Yûsuf, 12/27

¹⁸⁷ Suat Erdoğan, *İslâm Muhâkeme Hukukunda Delil Sistemleri Ve Hâkimin Takdir Yetkisi*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2, s.141

¹⁸⁸ Suat Erdoğan, s. 142.

¹⁸⁹ Mevsilî, c.2, s. 176-181.

¹⁹⁰ Mevsilî, c.2, s. 164.

¹⁹¹ Tirmizî, Ahkâm, 12

¹⁹² Mevsilî, c.2, s. 187.

Yine mektubumuzda Hz. Ömer'in yeminler * hususunda valisini uyardığını görüyoruz. Konuyla ilgili âyeti kerîmelerde Allah teala: “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıyorsunuz; “Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur” diye Allah’ın adına yemin ederler.”¹⁹³ buyurmuştur. Yine Rabbimiz: “Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve “Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zalimlerden oluruz” diye Allah’ın adına yemin ederler”.¹⁹⁴ ve Rabbimiz “İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah’a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya erdirmez”.¹⁹⁵ buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz hadisi şerifte yeminle ilgili olarak; “Dâvasını delille ispat etmek dâvacıya, yemin ise dâvalıya düşer”¹⁹⁶ buyurması ve çeşitli sahâbe uygulamaları bize yeminin İslam yargılama hukukun da ispat yöntemlerinden biri olduğunu gösterir. Hz. Ömer’in mektupta “kesin yeminler iste!” diye emir vermesi sahabe uygulamalarına örnektir. Yemin bir azimlilik ifadesidir; sahibine sorumluluk ve sonuç bilinci kazandırarak doğruyu söylemesinde önemli bir etken oluşturur. Şu olay bize Hz. Ömer’in yeminde kullanılan lafızlara dikkat ettiğini gösteriyor; Bir yolculuk esnasında babasının adı ile yemin eden Hz. Ömer'e, oğlu Abdullah

---

* Yemin: Sözlükte “sağ el, sağ taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket” anlamlarını ihtiva eden yemin (çoğulu eymân), terim olarak bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eder. ; Ertuğrul Boynukalın, Yemin, *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 417.

¹⁹³ Maide 5/106

¹⁹⁴ Maide 5/107

¹⁹⁵ Maide 5/108

¹⁹⁶ Tirmizî, Ahkâm, 12.

Peygamber Efendimizin “Dikkat edin! Allah sizleri babalarınızla yemin etmekten nehyetmiştir. Yemin edecek olan kimse Allah adına yemin etsin yahut sussun”¹⁹⁷ hadisini anımsatınca Ömer, “Vallahi (artık) ne kendimden ne de (başkasından) naklen bu şekilde bir daha yemin etmedim.”¹⁹⁸ buyurmuştur. İslam yargılama hukuku açısından ispat vasıtası olarak yemin olgusu tevcih edildiği kişilere göre ya da ilâ, liân, kasâmede olduğu gibi ihtiva ettiği konuya göre farklı adlarla anılır.¹⁹⁹ Bir yeminin oluşumu, sonuçları veya terettüp edecek cezalar ile ilgili hususlarda kişinin beyanının esas olması -kazai durumlar hariç- kişilere özgüven ve şahsiyet eğitimi verme bağlamında katkıda bulunduğu söylenebilir.²⁰⁰

Hz.Ömer adaletin yerini bulması için yabancılara yardımcı olunarak onların özel durumuna göre muamele edilmesini emretmiştir. Hatta yabancılar hüküm verilen yere kolay ulaşınsınlar diye kadı mescidde ve açık, herkesin görebileceği şekilde oturur.²⁰¹ Yine Hz. Ömer’in Ebu Ubeyde’ye yazdığı bir mektupta “Yabancılardan davalarını hızlı gör, şayet dava süreci uzar ise onlar ailelerinden uzak kalmış olurlar ya da bu durumda haklarından vazgeçip çekip giderler. Çünkü muhatap alınmayan kimse hakkından vazgeçer.”²⁰² buyurması onun yargılamalarda en doğru sonuca varılması ve kimsenin hak kaybına uğramamasını ilke edindiğini gösterir. Çünkü adalet ancak adil yargılanma hakkının tam olarak kullanılması ile tecelli edecektir. AİHS nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkının temel unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz: 1- Kanuni, bağımsız ve tarafsız mahkemede dava açma hakkı 2- Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı 3- Makul süre içinde yargılanma hakkı 4- Aleni surette yargılanma hakkı.²⁰³ Görüldüğü üzere makul sürede yargılanma hakkı Hz. Ömer tarafından yüzyıllar önce adil yargılama esaslarından sayılmıştır.

---

¹⁹⁷ Buhari, Edeb, 74.

¹⁹⁸ Ebu Davud, Eyman, 4.

¹⁹⁹ Ertuğrul Boynukalın, Yemin, *DİA*, İstanbul 2013, c.XLIII, s. 418.

²⁰⁰ Abdurrahman Candan, *İslam Hukukunda Yemin Ve Ahlaklık*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı 15, 2010, s. 431-452. ; s. 451.

²⁰¹ Mevsili, c.2, s. 104.

²⁰² *Mevsuatu Fıkhu Ömer*, Sallâbî, s. 299; *Mevsuatu Fıkhi Ömer b. El-Hattab*, Muhammed Revvâs Kal’aci, b.1, Darü’n-Nefais, Beyrut 1981, s. 726.

²⁰³ Hilal Karaarslan, *Hukuk Gündemi II*, s. 24.

Yine mektupta Hz. Ömer'in ; "Zayıf kimseye konuşma izni ver ki rahat konuşabilsin, kendini güçlü hissedebilsin" buyurması onun insan psikolojisini göz önünde bulundurduğunu gösterir. Peygamberimizin "Biriniz kendi delilini daha iyi ortaya koyar ve ben de (haksız olmasına rağmen) onun sözüyle, lehine hüküm verebilirim. Ancak bu durumda ona verdiğim ateşten bir parçadır. Öyleyse onu almasın."²⁰⁴ Buyurması; konuşma sanatına hâiz insanların bu özellikleri ile adaleti yanltabileceklerini göstermektedir. Hz. Ömer bunun önüne geçmek için zayıf tarafın cesaretlendirilmesini emretmektedir. İslam Hukukunda dâva sürecinde dâvalı ve dâvacının eşit şartlarda yargılanması esastır. Hüküm vermekle görevli olan kadı bunu sağlamak için gerekli tedbirleri almak ve aralarında eşit davranmakla sorumludur. Hz. Ömer bir mektubunda; "Meclisinde oturmada, onlara bakışında, gülümseyişinde ve adaletinde hasımlara aynı ölçüde davransın." yazar ve talimatının gerekçesini de şöyle açıklar: " Ki, eşraftan olan kimseler iltimas görecekları düşüncesine kapılmasın, zayıf kimse kâdînin adaletinden emin olsun. Çünkü hasımlardan biri iltimas görürse; diğerrinin kalbi kırılır, kendini rahatça ifade edemez, dâvasını anlatamaz ve cevabını veremez."²⁰⁵ Yine yargılama esnasında kadının hasımlardan biriyle fısıldaşması, delilini ona telkinde bulunması, birini bırakıp diğerrine gülümsemesi, herhangi biri ile şakalaşması, birini bırakıp ötekini misafir olarak ağırlaması yasaktır.²⁰⁶ Bu anlattıklarımız fıkıh kitaplarında Edebü'l-kâdî başlığı altında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.²⁰⁷

Mektupta vurgulanan bir diğerr hususta insanlar arasında sulh yapmanın mümkün olduğu sürece bunu uygulamanın toplum huzuru açısından önemli olduğudur. Bu konuya dair Hz. Ömer'in Muaviye'ye yazdığı şu mektubu da burada zikretmeyi uygun bulduk; "Hüküm vermek için hakkın net şekilde ortaya çıkmadığı durumlarda insanları sulhe götürmek için gayretli ol. Ya da onları birbirine yaklaştırmaya çalış! Çünkü dava sürecinde taraflar arasında kin oluşur"²⁰⁸ Sulh, fesat kelimesinin zıddıdır ve ıstılahta;

---

²⁰⁴ Buhâri, Şehâdât, 27.

²⁰⁵ Mevsilî, c.2,s. 106.

²⁰⁶ Mevsilî, c.2,s. 106.

²⁰⁷ Bkz. : Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, Darul kitabul ilm, Beyrut-lübnan, bs. 1, 1996, c.9, s. 116-133.

²⁰⁸ Sallâbî, s. 300.

hasımlar arasındaki çekişme ve anlaşmazlığı gideren bir akid olarak tanımlanır.²⁰⁹ Yine Hanefî mezhebini esas alan Mecelle'nin 1531. maddesindeki sulh tanımı şu şekildedir: “Sulh, bitterazi nizamı ref” eden bir akittir ki icab ve kabul ile mün’akid olur.”²¹⁰ Türkçe mealen: “İcab ve kabulle kurulup taraflar arasındaki anlaşmazlığı karşılıklı rıza ile ortadan kaldıran bir akdi ifade ettiğini söyleyebiliriz.”²¹¹ Kur’an’da Rabbimiz: “ Sulh daha hayırlıdır.”²¹² buyurarak sulhun hayırlı olduğunu bize belirtmiştir. Yine rabbimiz “Artık Allah’dan korkun ve aranızı düzeltin! Eğer gerçek mü’min iseniz, Allah’a ve Rasulüne itaat edin.”²¹³ buyurmuştur. Peygamber Efendimiz hadisinde “Helâli haram, haramı helâl kılan sulh dışında, Müslümanlar arasında sulh caizdir.”²¹⁴ buyurmuştur.

İslam Ceza Hukuku açısından had cezalarında sulh geçerli değildir. Bunun sebebi haddin Allah hakkı olmasıdır. Haddi kazf ise zann-ı gâlible kul hakkının galip olduğu düşüncesiyle bundan istisnadır.²¹⁵ İslam Hukukçuları arasında amden ve hatâen işlenen suçlarda kısas ve diyetin sulh ile düşeceği konusunda görüş birliği vardır.²¹⁶

9. Ebu Mûsa el-Eş’âri’ye Yazdığı Hâkimin Uyması Gereken Kuralları Belirten Mektubu

Hz. Ömer’in bu mektubu “risâletü’l-kadâ” olarak isimlendirilir.²¹⁷ Fıkıh bilginleri bu mektubun yargılama hukuku açısından tarihî ve hukukî bir malzeme olduğunu kabul ederek mektubun değerini ortaya koymuşlardır.²¹⁸ Mektubun tercümesi şu şekildedir;

---

²⁰⁹ Mevsilî, c.2, s. 301.

²¹⁰ Himmet Berki, s. 321.

²¹¹ Mecelle, Madde 1531.

²¹² Nisâ 4/128

²¹³ Enfâl 8/1.

²¹⁴ Tirmizi, Ahkâm,17.

²¹⁵ Mevsilî, c.2, s. 307.

²¹⁶ Mevsilî, c.2, s. 305-306.

²¹⁷ Hamidullah, s. 425.

²¹⁸ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 2.bs. , İstanbul 2013, s. 48-49. ; Abdüsselam Arı, *Hz. Ömer’in Ebû Musa el-Eş’ari’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi*, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 2003, s.BS-99,s. 89.

“ Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla.

1. Allah'ın kulu, müminlerin emiri Ömer'den Abdullah b. Kays'a (Ebû Mûsa el Eş'ari): Allah'ın selamı üzerine olsun.
2. Yargı (kazâ görevi), sağlam bir farz (fariza-i muhkeme) ve uyulması gereken bir sünnet (adet) tir. Sana bir dava getirildiğinde onu iyice anla. Senin açından haklı haksız ortaya çıkınca hüküm ver ve bu hükmü uygula. Çünkü uygulanmayacak bir hükmün/hakkın söylenmesinin bir değeri ve faydası yoktur.
3. Duruşma salonunda verdiğin yer ve duruşmaki bakışlarında insanlara eşit davran ki, zengin olanlar kayırılacakları umuduna kapılmasın, güçsüzler de adaletsizliğe uğrayacaklarını düşünmesinler.
4. Delil getirerek davasını ispat etmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer.
5. İnsanlar arasında sulh caizdir. Yeter ki haramı helal veya helali haram kılmasın.
6. Dün hükme vardığın bir dâvada tekrar düşünüp; yanlış hükme vardığını anlar ve doğruya ulaşırsan; seni hakka dönmekten hiçbirşey alıkoymasın. Çünkü hak olanı hiçbirşey iptal edemez. Hakka dönmenin, yanlış devam ettirmekten hayırlı olduğunu bil.
7. Hükmü Kur'an ve Sünnette bulunmayan ve vicdanen sende şek ve şüphe oluşturan dâvaları iyice düşün. Benzer olayları araştıır ve aralarında ki benzerlikleri bulmaya çalış. Kıyas yoluyla bulduğun sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin görüşüne göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver.
8. Bir hak iddia eden kişiye iddiasını ispat edebileceği kadar bir mühlet tanı. Eğer delil getirirse o kimse hakkını alır, ancak verdiğin mühlet sonunda delil getiremezse aleyhine hüküm verirsin.
9. Müslümanlar şahitlik hususunda adildirler. Ancak haddi (haddi kazf) gerektiren bir suçtan dolayı celde cezası infaz edilen, yalancı şahitlik yapmakla bilinen, akrabalık veya vela bağı bulunan kimseler hariç. Şüphesiz

Allah'ın sırları bilmeyi kendi üzerine almıştır ve delillere dayanarak hüküm verdiğiniz takdirde sizden sorumluluğu kaldırmıştır.

10. Hak arama yerlerinde (mahkemelerde) gazap ve hiddetten, sesini yükseltip bağırıp çağırmaktan ve tarafların davranışları sebebiyle ekşi yüzlü olmaktan uzak dur. Zira Allah bunlara katlanmaya karşılık mükafat verir. Allah'la olan ilişkilerinde iyi niyetli olan kadıyı, Allah diğer insanlardan gelebilecek tehlikelere karşı korur. Kim dünya için riyâkarca insanlara yaranmaya çalışırsa Allah onu küçük düşürür. Çünkü Allah kullarından sadece kendisi için iyi niyetle yapılan amelleri kabul eder. Sen Allahu Teâlâ'nın sana dünyada vereceği rızık ve ahirette ki rahmet hazinelerinden ihsan edeceği mükâfatı tahmin edemezsin!

11. Baki Selam.”²¹⁹

Mektupta 2. maddede Hz. Ömer: “Yargı (kazâ görevi), sağlam bir farz (fariza-i muhkeme) ve uyulması gereken bir sünnet (adet) tir. Sana bir dâva getirildiğinde onu iyice

anla! Senin açından haklı haksız ortaya çıkınca hüküm ver ve bu hükmü uygula. Çünkü uygulanmayacak bir hükmün/hakkın bir değeri ve faydası yoktur.” buyurarak yargının yani kazâ görevinin önemine dikkat çekmiştir. Kâza hüküm ve hâkimlik demektir.²²⁰ İbn Âbidin kazâ kavramını “Uyuşmazlıkları çözmek ve çekişmeleri sonuçlandırmaktır”²²¹ şeklinde tanımlamaktadır. İnsanlar için bir arada yaşamının bir ihtiyaç olduğu göz önünde bulundurulursa yargının önemi ortaya çıkacaktır. Çünkü toplu halde yaşamının kuralları olacağı açıktır. Rabbimiz Kur'an'da “İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!”²²² buyurmuştur. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Yalnız şu iki kişiye gıpta edilmelidir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcaııp tüketen kimsedir. Diğeri ise Allah'ın kendisine verdiği

²¹⁹ Hamîdullah, s. 427-428; Kâsânî, s. 117.

²²⁰ Erdoğan, s. 298.

²²¹ İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddî'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, c.V, s. 352.

²²² Nisâ, 4/105

ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimsedir.”²²³ İslam hukukçuları Kitap, sünnet, icmâ ve akıl delillerine dayanarak yargı erkinin teşekkülünü ve yargılama işinin yürütülmesinin farz-ı kifaye olduğu kanaatine ulaşmışlardır.²²⁴ Hz.Ömer’de bu mektubunda öncelikle yargı müessesesinin önemine dikkat çekmektedir.

Yine 3. maddede dâvalı ve dâvacı arasında eşit davramasını emretmiştir. 4. maddede; delil getirerek dâvasını ispat etmenin dâvacıya, yemin etmenin ise dâvalıya ait olduğunu belirtmiştir. 5. maddede; sulhun haramı helal helali haram kılmadıktan sonra caiz olduğunu belirtmiştir. Bir önceki mektubumuzda bu hususları ayrıntılı olarak işlemiş bulunuyoruz.²²⁵

Yine Hz. Ömer 6. maddede “dün hükme vardığın bir davada tekrar düşünüp; yanlış hükme vardığını anlar ve doğruya ulaşırsan; seni hakka dönmekten hiçbirşey alıkoymasın. Çünkü hak olanı hiçbirşey iptal edemez. Hakka dönmenin, yanlış devam ettirmekten hayırlı olduğunu bil.” buyurarak hatalı kararların tashihi hususunda valisini uyarmıştır. Bilindiği üzere hâkimin müctehid olması en uygundur.²²⁶ Verdiği kararda ictihad kapsamında olacağı için herhangi bir sebeple yalnızta ısrar etmesi uygun olmaz.

Yine Hz. Ömer 7. maddede “Hükmü Kur'an ve Sünnette bulunmayan ve vicdanen sende şek ve şüphe oluşturan dâvaları iyice düşün. Benzer olayları araştır ve aralarında ki benzerlikleri bulmaya çalış. Kıyas yoluyla bulduğun sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin görüşüne göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver.” buyurmuştur. İctihad metodu hususunda yol gösterici olan bu hususu daha önce işlemiş bulunuyoruz.²²⁷

---

²²³ Buhari, Ahkâm, 3.

²²⁴ Serahsi, *Mebisât*, XVI,59; İbn Rüşd, *Bidâye*, V, 243; Şirâzî, Mühezzeb, III, 376; İbn Kudâme, Muğni, X,32. ; Ayhan Hira, *Medeni Yargılama Hukuku Açısından İslam Muhâkeme Hukukunda Gıyabî Yargılama*, İstanbul 2015, s. 65.

²²⁵ Bkz. : Hz.Ömer’in Ebu Ubeyde’ye Yazdığı Yargılama Sırasında Uyuması Gereken Kuralları Belirten Mektubu; s. 51-57.

²²⁶ Mevsilî, c.2, s. 98.

²²⁷ Bkz. : Hz.Ömer’in İctihad Usulu Mevzuunda Yazdığı Mektup , s. 45-47.

Mektubumuzun 8. maddesinde Hz. Ömer “Bir hak iddia eden kişiye iddiasını ispat edebileceği kadar bir mühlet tanı. Eğer delil getirirse o kimse hakkını alır, ancak verdiği mühlet sonunda delil getiremezse aleyhine hüküm verirsin” buyurarak delillerin hakkıyla değerlendirilmesi hususunda valisini uyarmıştır. Yani hâkim ispat için gereken süreyi tanımakla sorumludur.

Mektubumuzun 9. maddesinde ise Hz. Ömer : “Müslümanlar şahitlik hususunda adildirler. Ancak haddi (haddi kazf) gerektiren bir suçtan dolayı celde cezası infaz edilen, yalancı şahitlik yapmakla bilinen, akrabalık veya vela bağı bulunan kimseler hariç. Şüphesiz Allah'ın sırları bilmeyi kendi üzerine almıştır ve delillere dayanarak hüküm verdiğiniz takdirde sizden sorumluluğu kaldırmıştır.” yazmıştır. Şâhidlik ile ilgili Rabbimiz “Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun”²²⁸ buyurmuştur. Yine Rabbimiz “İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin.”²²⁹ buyurarak şâhidliğin özenle yerine getirilmesini emretmiştir. Bu ayetler şâhitliğin meşru bir delil olduğunun Kurandaki kanıtıdır. Yine Peygamber Efendimiz(s.a.v) şehadet hususunda; “Beyyine dâvacıya düşer”²³⁰ buyurmuşlardır. Şâhidde bulunması gereken vasıflar; şâhidin âdil, hür, Müslüman olması ve bir de “Şehâdet ederim.” lafzını kullanmasıdır.²³¹ Mektubumuzda Hz. Ömer “Had cezasına çarptırılan, yalancı şâhidlik yapan ve akrabalık bağı nedeni ile töhmet altında bulunan kişiler hariç diğer Müslümanların birbirlerine karşı adildir.” buyurmuştur. Kuranda da şâhitlerin âdil olması istenmiş fakat bu vasıftan kasdın ne olduğu açıklanmamıştır. Bu hususta Peygamberimizin şu hadisi esas alınır: “Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir bedevî gelip Ramazan ayı hilâlini gördüğünü söylemiştir. O da bedevîye, “Allah 'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şehâdet eder misin?” diye sormuş ve “evet” cevabını alınca Bilâl'e, “İnsanlara haber ver, yarın oruç tutsunlar” diye buyurmuştur.²³² Bu hadisten anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber Müslüman olmayı âdil sayılmak için yeterli görmüştür. Hz. Ömer belirttiğimiz gibi üç grubu şahitlik dışında tutmuştur. Bunlar;

---

²²⁸ Bakara, 2/282.

²²⁹ Talâk, 65/2.

²³⁰ Tirmizî, Ahkâm, 12.

²³¹ Mevsilî, c. 2, s. 227.

²³² Tirmizî, Savm, 7.

1. Hadde çarptırılan kişiler; Kişide adalet asıl olmakla birlikte had cezası alanlar büyük günah işlemeleri sebebi ile “fâsık” olarak değerlendirilir ve adalet vasfını yitirirler.²³³ ve ayette Rabbimiz “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.” buyurarak fâsıklardan gelen haberlere karşı mü'minleri uyarmıştır.²³⁴ Yine Ebû Yûsuf ve İmam Züfer'e göre zina iftirasında bulunduğundan dolayı had cezasına çarptırılmış kimseler tövbe etseler bile şahitlikleri makbul değildir.²³⁵ Çünkü Rabbimiz : “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.” buyurmuştur.

2. Yalancı Şahitlik yaptığı tespit edilen kişiler; Yine bu kişilerin şahitliklerinin kabul edilmeyeceğini Hz. Ömer belirtmiştir. İmameyne göre; yalancı şahit hem teşhir hem de tazir edilebilir. Çünkü Hz. Ömer yalancı şahide 40 kırbaç vurmuş ve yüzünü siyaha boyamıştır. Ebû Hanife ise yalancı şahidin teşhir edilebileceğini ama tazir edilmeyeceği görüşünü savunur. Hz. Ömer'in dayak cezası vermesinin siyâseten olduğu görüşündedir.

Yalancı şahide uygulanacak teşhirin şekli Kadı Şureyhten aktarıldığına göre şöyledir; hâkim yalancı şahitlik yaptığı tespit olunan kişiyi ailesine veya çarşısına gönderip yalancı şahitlik yaptığını ve sakınılması gereken bir kişi olduğunu ilan ettirerek teşhir eder.²³⁶

3. Akrabalık bağı sebebi ile töhmet barındıranlar: Kişinin kendi çocukları ve aşağıya doğru torunlarının lehine, çocukların da ana-baba ve yukarıya doğru olmak üzere dede ve nineleri lehine şahidlik edemezler. Yine karı-kocanın birbirleri için yaptığı şahidlik geçersizdir (İmam Şafî bu görüşte değildir).²³⁷ Bunun sebebi aralarında ki kuvvetli sevgi ve menfaat bağıdır. Bu psikolojik unsurun objektif olmalarına engel olması muhtemeldir. Bazı İslam Hukukçuları ise adil olmak şartıyla

---

²³³ Mevsilî, c. 2, s. 242.

²³⁴ Hucurât, 49/6.

²³⁵ Mevsilî, c. 2, s. 240.

²³⁶ Mevsilî, c. 2, s. 237.

²³⁷ Mevsilî, c.2, s. 241.

bir kimsenin, akrabası lehinde şahitlik etmesini uygun görürler. Çünkü burada şahitliğe engel olan durum akrabalık veya vela bağı değil; töhmet olmasıdır. Hz. Ömer, Ömer b. Adilaziz, Kadı Şurayh, İyas b. Muaviye, Osman el-Bettî, İshak b. Rahuyeh, Müzeni, İbn Hazm ve İbnü'l-Kayyim bu görüştedir.²³⁸

Hz. Ömer mektubumuzun 10. maddesinde şöyle yazmıştır: “Hak arama yerlerinde (mahkemelerde) gazap ve hiddetten, sesini yükseltip bağırıp çağdırmaktan ve tarafların davranışları sebebiyle ekşi yüzlü olmaktan uzak dur. Zira Allah bunlara katlanmaya karşılık mükâfat verir. Allah'la olan ilişkilerinde iyi niyetli olan kadıyı, Allah diğer insanlardan gelebilecek tehlikelere karşı korur. Kim dünya için riyakârca insanlara yaranmaya çalışırsa Allah onu küçük düşürür. Çünkü Allah kullarından sadece kendisi için iyi niyetle yapılan amelleri kabul eder. Sen Allahu Teâlâ'nın sana dünyada vereceği rızık ve ahirette ki rahmet hazinelerinden ihsan edeceği mükâfatı tahmin edemezsin!” Görüldüğü üzere Hz. Ömer hâkimlere öfkeli iken hüküm vermeyi yasaklamıştır. Kadıyı hüküm vermekten alıkoyan bazı haller vardır. Kadıya; keder, uyku hali, kızgınlık hali gelir acıkır, susar veya dünyalık bir ihtiyaç ârız olursa; bu haller geçene kadar hüküm vermekten uzak durması gerekir.²³⁹ Mektubun devamında ise Hz. Ömer yargılama yaparken hâkimin sadece hakkı gözetmesi gerektiğini belirterek yargı bağımsızlığına işaret etmiştir. Böyle davranan bir hâkimin Allah'ın lutfü ile hem dünya hem ahirette nimetlendirileceğini yazarak nasihatle mektubu tamamlamıştır.

10. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a İçki Haddi Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer'e Ebu Ubeyde bir mektup göndermiştir. Aralarında Dırar ile Ebu Cendel b. Sehl'in de bulunduğu Müslümanlardan bir grup insanın içki içtiklerinden söz eden bir mektup Hz.Ömer'e ulaşmış ve Ebu Ubeyde, mektubunda şöyle yazmıştır:

²³⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lamu'l-Muvakkiin* I, 111-114; İbn Kudame, *el-Muğni*, XII, 66; Şevkani, *Neylü'l-Envar*, IX, 203. ; Arı, s. 96.

²³⁹ Mevsilî, c.2, s. 107.

“Biz, bu adamlara sorduğumuzda tevbe ettiler ve: “Bize seçim hakkı verildi, biz de seçimde bulunduk.” diye cevap verdiler. (Yani içkiyi yasaklayan ayetin sonunda Allah Teala, Müslümanlara hitaben: “Artık bundan vazgeçersiniz değil mi?” diye sorarak güya onlara bir seçim hakkı vermiş ve onlar içki içmeye son vermeyerek bu seçim hakkını kullandıklarını beyan etmişlerdi.) Daha sonra Ebu Ubeyde: “Siz içki içmeye son vermeyecek misiniz? diye sormuş, ama onlar içkinin yasaklığını kesin bir ifadeyle belirtmemişlerdir. Bunun üzerine Hz.Ömer de Müslümanları toplamıştır. Onlar, bu içki içenlerin görüşleri hilafına icmâ etmişlerdir. Âyet-i kerîmedeki: “Artık siz bundan vazgeçtiniz değil mi?” ifadesinin; “Siz buna son verin.” anlamına geldiğini ve içki içen bu kişilerin seksen sopyla cezalandırılmasının gerektiği kararına varıp icmâ etmişlerdir. Hatta âyeti bu şekilde te’vil etmeyip içki içmeye devam eden kimselerin öldürülmesi kararı alınmıştır.

Hz. Ömer de bu kararı Ebû Ubeyde’ye bildiren bi mektup göndermiş ve mektubunda şu talimatı vermiştir: “O kimseleri çağır. Onlara içkinin hükmünü sor. Eğer helal olduğunu söylerlerse onları öldür. Haram olduğunu söylerlerse -içki içtiklerinden ötürü - onlara seksen değnek vurarak cezalandır.”²⁴⁰

Ebû Ubeyde, içki içenleri çağırıp sordu. Onlar da içki içmenin haram olduğunu itiraf ettiler ve yanlış tevilde bulunarak içki içmeye devam ettiklerine pişman oldular. Kendilerine seksen değneklik içki içme haddi tatbik edilmiştir. Ebu Ubeyde bunu bir mektupla Hz.Ömer’e bildirmiş ve bu husuta Ebu Cendel’e mektup yazıp durumu bildirmesini talep etmiştir. Hz.Ömer’de bu hususta Ebu Cendel’e şöyle bir mektup yazıp göndermiştir: “Ömer’den Ebu Cendel’e. Kuşkusuz Cenab-ı Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ama bundan başka günahları dilediği kimseye bağışlar. Tevbe et, başını kaldır. Ortaya çık, ümidini kesme, zira yüce Allah, buyuruyor ki:

“De ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah, günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir.”²⁴¹

²⁴⁰ İbn’ul Esir, el-Kâmil fi’t-târîh tercümesi, c. II, s. 507.

²⁴¹ Zümer Suresi, 39/53.

H.z.Ömer, halka şöyle bir mektup gönderdi: “Kendi nefsinize bakın. Dinin hükümlerini değiştirmek isteyenlere hep birlikte karşı koyun. Kimseyi ayıplamayın. Aksi takdirde aranızda bela ve musibet yaygınlaşır.”²⁴²

Mektubumuzu incelerken öncelikle içki içmenin haram olduğuna delalet eden âyeti kerîmeleri nuzûl sırasına göre verelim. Yüce Rabbimiz bu konuda şöyle buyuruyorlar; “Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır.”²⁴³ Yine Rabbimiz: “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: “Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.”²⁴⁴ ve “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da – bu durumlarda– su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”²⁴⁵ ve yine “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.”²⁴⁶ ve “Şeytan içki ve kumar yoluyla arınıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”²⁴⁷ buyurmuşlardır.

Mektubumuza konu olan olayı özetlersek; bir grup Müslüman ayeti kerimedeki “Artık vazgeçtiniz değil mi?” hitabını muhayyerlik olarak te’vil edip içki içmeye devam edince Ubeyde bir mektupla durumu Hz. Ömer’e arz etmiştir. Hz. Ömer’de bu konuyu istişareye açmış ve yanındaki Müslümanlar âyette ki ibarenin “Siz buna son verin” mânasına geldiğini; bunun içkiye devam eden gruba belirtilmesini, seksen sopa ile cezalandırılmalarını, vazgeçmeyip devam edenlerin-içkiyi helal sayanların-

²⁴² İbn Kesir, El-Bidâye Ve’n-Nihâye Tercümesi, s. 152-153.

²⁴³ Nahl, 16/67.

²⁴⁴ Bakara 2/219.

²⁴⁵ Nisâ 4/43.

²⁴⁶ Mâide 5/90.

²⁴⁷ Mâide 5/91.

öldürölmelerini icmâen belirtmişlerdir. Onlar ise içkinin haramlığını ikrar etmiş ve seksen sopa ile cezalandırılmışlardır.

Âyeti kerîmeler incelendiğinde içkinin kesin bir dille haram olduğu görülür. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v) hadisinde “Her sarhoşluk veren şey hamrdır (şarap) , her hamr da haramdır.”²⁴⁸ buyurmuşlardır. İçkinin haram oluşu kat’i delillerle sabit olduğu için bunu inkâr eden; yani helal sayan kâfir olur.²⁴⁹

Bu vakada yer alan diğer bir mektup ise Ebu Cendel’e Hz. Ömer’in yazdığı mektuptur. Bu mektupta Hz.Ömer, şirk dışındaki günahlarda tövbenin değerli olduğunu ve Allah’tan ümit kesmemesi gerektiğini yazdığını görüyoruz.

Üçüncü mektupta Hz. Ömer’n halka hitap ederek kendi nefislerini muhasebeye çekmelerini, kimseyi ayıplamalarını emretmiştir. Diğer bir emride dinde değişiklik yapmaya çalışan insanlara asla müsaade etmemeleri yönündedir. Bunun içindir ki; halife fethedilen yerlere onlara dinlerini anlatacak kimseler göndermiş, valilere halka ilim öğretmeleri için emirler vermiştir.

11. Hadlerin Tatbiki Hususunda Ebu Musa El-Eşari’ye Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer’in şu vakada ki yaklaşımı hadlerin tatbikinde aşırılığa gidilmesini yasakladığını gösterir. Şöyle ki: “Bir yolculuk sırasında Ömer’le beraberken bir adamın hızlı bir şekilde koştuğunu gördük.” Ömer, “Bu adam bize koşuyor” dedi. Sonra devesini çöktürüp üzerinden indi ve adamı dinledi. Adam da Hz.Ömer de ağladı. Ömer, “Durumun nedir?” diye sormuş ve adam “Ey Mü’minlerin Emir’i, ben içki içtim ve Ebû Mûsa’da bunun için yüzüme vurdu ve morarttı. Beni teşhir edip insanlara benden uzak durmalarını söyledi. Ben de aklımdan, kılıcımla onun boynunu vurmayı geçirdim. Ya da sana geleyim de beni kimsenin tanımadığı bir yere gönderesin dedim. Göndereceğın yerin de şirk diyarı olması da mümkündür”dedi. Hz.Ömer bu sözlere üzerine ağlamış ve:

---

²⁴⁸ Buhari, Edeb, 80.

²⁴⁹ Mevsilî, c.3, s.468.

“Bizim şöyle şöyle memleketlerimiz varken senin bir şirk diyarına gitmen beni sevindirmez. Şayet sen içki içenlerdensen bil ki insanlar cahiliyyede de içki içmişlerdi” diyerek Ebû Mûsa’ya bir mektup yazmıştır: “Falanca Temimli şahıs bana şunları şunları anlattı. Eğer yanına gelirim ben de senin yüzünü mosmor ederim. Seni insanlar arasında dolaştırırım ve insanlara senden uzak durmalarını onlara söylerim. İşin doğrusunu bilmek istiyorsan insanlara onunla oturmalarını beraber yemelerini söyle! Şayet tövbe ederse tövbesini kabul et!” dedi. Hz. Ömer onu giydirdi ve kendisine ikiyüz dirhem verdi.”²⁵⁰

Mektubumuzda içki içen bir kişiyi Ebû Mûsa’nın dövdüğünü ve bunun üzerine Hz. Ömer’in bir mektup yazarak bunu yapmasını men ettiğini görüyoruz. İçki içme haddi konusunda bir önceki mektubumuzda gerekli bilgileri vermiştik. Bu mektuptan ve Hz. Ömer’in bu tavrından anlıyoruz ki; devlet başkanı had gerektiren suçlarda had tatbik ederken hukukun emrettiği sınırları aşmamalıdır. Zira İslam Hukukunun temel esaslarından biride ıslah edici olmasıdır. Bu unsur göz ardı edilerek ceza tatbikinde aşırılığa gidilmemelidir. İçki haddinin sınırı ile ilgili hadisler nedeniyle haddin ne kadar olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Hadislerde 40 sopa vurulduğu ifade edilmiştir²⁵¹ Bir rivayette ise 80 sopa olarak geçmektedir. Hz. Ali içki haddini kazif cezasına kıyas etmiş ve Hz. Ömer de bunu uygulamıştır.²⁵² Bu şekli ile itiraz olmaz ve icma oluşur.²⁵³ Fakat İmam Şafii 40 sopanın had olup diğer 40 sopanın tazir olduğunu kanaatindedir.²⁵⁴

12. Facirler Hakkında Ebu Musa El Eş’ari’ye Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer’in Ebu Musa’ya yazdığı bir mektup şu şekildedir:”Facirleri takip edin ve ele karşı el, ayağa karşı ayak olmak üzere onları cezalandırın.”²⁵⁵

---

²⁵⁰ Kandehevî, c.II, s. 412.

²⁵¹ Tirmizî, Hudûd, 13.

²⁵² Darimi, Osman b. Saîd, *er-Red ale'l-Cehmiyye*,(thk. Bedr b. Abdullah Bedr), Dâru İbni'l-Esir, Kuveyt 1995, c I, s. 175.

²⁵³ Kudurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l-Kudurî*, 1310,s. 156.

²⁵⁴ Vehbe Zuhayli, *İslam Ansiklopedisi*, 7, çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 435.

²⁵⁵ Sallâbî, s. 350.

Istilahı manasına istinaden “facir” *²⁵⁶ kelimesi Kur’an’da yedi yerde zikredilir. Bu ayetlerde Rabbimiz;

“Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?²⁵⁷ “Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler”²⁵⁸ ve “İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır”²⁵⁹ ve “Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir”²⁶⁰ ve “Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccindedir”²⁶¹ ve “Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!”²⁶² ve yine ““Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur”²⁶³ “Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur.”²⁶⁴ buyurmuştur.

Bu mektubumuzda Hz.Ömer’in “ele karşı el, ayağa karşı ayak olmak üzere onları cezalandırın” buyurarak kısas cezası uygulaması gerekecek bir suç işlendiğinde; devlet otoritesinin suçlunun takibinden ve gerekli cezanın tatbikinden mesul olduğunu valilerine bildirmektedir. Ömer Nesefî “Müslümanlar için bir imama(siyasi lidere) mutlak surette ihtiyaç duyulduğunu, Müslüman halkla ilgili dini hükümlerin infazı, cezaların tatbiki, zorbaların, soyguncuların ve eşkiyanın kontrol alıtana alınarak suç işlemelerinin önlenmesi gibi önemli hususların imam sayesinde icra edileceğini söylemektedir.”²⁶⁵Buradanda anlaşılacağı üzere İslam Hukukunda cezaların

---

* Sözlükte “yarmak, bir şeyi genişçe yarıp açmak” anlamındaki fecr veya fücûr kökünden türeyen bir sıfat olarak “dindarlık perdesini yırtan, fütursuzca günaha dalan, haktan bâtıla sapan kimse” gibi mânalar taşır.

²⁵⁶Osman Karadeniz, *Fâcir, DİA*, c.XII,1995 İstanbul, s. 71. ; et-Ta’rifât, “el-fücûr” md.

; Tehânevî, *Keşşâf*, “el-fücûr” md.

²⁵⁷ Sâd, 38/28.

²⁵⁸ Nûh, 71/27.

²⁵⁹ Abese, 80/42.

²⁶⁰ İnfitâr, 82/14.

²⁶¹ Mutaffifîn, 83/7.

²⁶² Şems, 91/8.

²⁶³ Kıyâme 75/5.

²⁶⁴ Kıyâme 75/5.

²⁶⁵ Teftazânî, Sa’duddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-akaid*, (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980, s. 326. ; Hüseyin Çeliker, *İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı*, Dergipark, s. 259.

tatbikinden devlet başkanı sorumludur. Şöyle ki; devlet başkanının müsaadesi olmadan, efendi tarafından köleye had tatbiki uygulanamaz.²⁶⁶

13. Şurahbil B. Kindi'yi İnsanların Gizli Hallerini Araştırmaktan Men Etmek Üzere Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer İran bölgesi sınır şehirlerinde vali olarak bulunan Şurahbil b. Kindi'ye “Allah'ın gizli kılmış olduğu şeyleri insanların açığa çıkarıp çiğnemelerini emretmen sana helal değildir.”²⁶⁷ yazmıştır. Bunun sebebi ise Şurahbil b. Kindi'nin halka : “Ey insanlar! Sizler içkinin çok içildiği yerde bulunmaktasınız. Burada kadınlarda çok var. Kim had cezası gerektirecek bir suç işlerse gelip söylesin ve biz de cezasını uygulayalım. Zira bu onu temizler.” demesi ve bu haberin Hz.Ömer'e ulaşmasıdır.

Bilindiği üzere had* cezalarının uygulanmasında ki amaç suçluyu ıslah etmek, suçun tekrarlanmasını engellemek ve toplumun hukukunu muhafaza etmektir. Hz. Peygamber (s.a.v) suçların mümkün olduğu ölçüde örtülmesini ve şüphe bulunduğu hadlerin uygulanmamasını istemiştir. Suçunu itiraf etmek isteyenleri başlangıçta dinlemekten kaçınmış, diğer taraftan da “Allah'ın koyduğu cezalardan bir cezanın infazının yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlı olacağını” ifade ederek ²⁶⁸ sabit olan bir suça gereken cezayı vermenin adalet ve rahmet olacağına işaret etmiştir.²⁶⁹ Yani suç şahit ve delillerle veyahut bizzat suçlunun kendi itirafı ile sabitse; devlet otoritesi cezai müeyyide uygulamak zorundadır.

Mektubumuzda Hz. Ömer'in “Allah'ın gizli kılmış olduğu şeyleri insanların açığa çıkarıp çiğnemelerini emretmen sana helal değildir” buyurarak insanların gizli hallerini araştırmayı yasakladığını görüyoruz.

Bu konu ile ilgili diğer bir mektupta Hz. Ömer tarafından Mısır valisi Amr b. As'a yazılmıştır. Mektup şu şekildedir: “Selam. Kulağıma geldiğine göre Harice b. Huzafe orada bir köşk inşa etmiştir. Harice bu köşkü inşa etmekle etrafındaki

---

²⁶⁶ Mavsîlî, c.3, s. 437.

²⁶⁷ Sallâbî, s. 306.

* Sınır. Bizzat şari' tarafından miktarı belirlenmiş cezalar. Erdoğan, s. 166

²⁶⁸ İbn Mâce, Hüdûd, 3.

²⁶⁹ Ali Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, c.XIV, s. 550.

komşularının gizli taraflarına muttali olmak istiyor. Sana bu mektubum geldiğinde Allah izin verirse o köşkü yık. Vesselam” diye mektup yazmıştır.²⁷⁰

Yine bu mektupta Hz. Ömer valisi Amr b. As’ı muhtemel bir soruna karşı uyardığını görüyoruz. Şöyle ki; Harice b. Huzafe’nin yaptığı diğer komşularına göre yüksek olan binayı yıkmasını emretmesinin sebebi; Harice’nin komşularının gizli hallerine muttali olarak fitneye sebep olmasını önlemektir. Yüce Rabbimiz Kur’an’ı Kerim’de; Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.²⁷¹ buyurmuştur. Âyette geçen “tecessüs” kelimesi sözlükte “araştırmak, dikkatle bakmak” anlamındaki cess kökünden türeyen tecessüs “gözetlemek, bir haberi araştırmak, iyice öğrenmek” demektir. Ahlâk terimi olarak bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi ve rızası dışında gizlice araştırma yapmayı ifade eder.²⁷² Peygamber efendimiz (s.a.v) birgün minbere çıkıp yüksek bir sesle şöyle buyurmuştur: “Ey diliyle Müslüman olup da kalbine iman nüfuz etmemiş olan (münafık)lar, Müslümanlara eza vermeyin, onları kınamayın, kusurlarını araştırmayın. Zira kim, Müslüman kardeşinin kusurunu araştırırsa, Allah da kendisinin kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurunu araştırırsa, onu, evinin içinde (insanlardan gizli) bile olsa rüsvay eder.” dedi.²⁷³

Hz. Ömer bir konuşmasında insanları âşikâre yaptıklarına bakarak değerlendireceklerini, saklı tuttıkları işlerin Allah ile kendi aralarında kalacağını ifade etmiştir.²⁷⁴. Görüldüğü üzere Hz.Ömer idareci olarak özel hayatın gizliliğine ehemmiyet verilmesini ve bu hususta önleyici tedbirler alınmasını emretmiştir. Kendisi de bu konuda ayet ve hadislere uygun şekilde davranmıştır.

---

²⁷⁰ Kandehevi, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s.338; Kandehevî, c. II, s. 286.

²⁷¹ Hucurât, 49/12.

²⁷² Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 246.

²⁷³ Tirmizi, *Birr*, 85.

²⁷⁴ Buhârî, *Şehâdât*, 5.

HZ. ÖMER'İN İSLAM SAVAŞ HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FİKHÎ TAHLİLLERİ

1. Sa'd B. Ebî Vakkas'a Ganimetler ve Arazilerin Durumu ile İlgili Mektubu

Hz. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkas'a şu mektubu yazmıştır: “ Mektubun bana ulaştı. Orada, anlattığına göre, halk senden elde ettikleri ganimetleri ve Allah'ın fey’* olarak kendilerine ihsan ettiği malları kendileri arasında taksim etmeni istemişler. Benim mektubum sana ulaşınca meseleye nazar et ve eğil. Mal, hayvan ve eşya olarak insanların sana celbettikleri ganimetleri topla. Onları, Müslümanlardan hazır olanlara bölüştür. Arazi ve nehirleri işleyicilerine bırak ki onlar umum Müslümanların atıyyelerine dâhil olsun. Çünkü eğer sen onları yani arazi ve nehirleri halen orada bulunanlara taksim edersen, onlardan sonra geleceklere bir şey kalmaz. Ben daha önce sana karşılaştığın kimseleri, harpten önce İslâm'a davet etmeni emretmiştim. Kim savaştan önce davetine icabet ederse o artık Müslümanlardan birisidir. Müslümanlar için geçerli olan herşey onun için de aynen geçerlidir. Alınan ganimetlerden onun da bir payı vardır. Kim de bu çağrına savaştan ve hezimete uğradıktan sonra icabet edecek olursa onun malı Müslümanlar için bir ganimettir. Çünkü Müslümanlar bu malları onun İslâm'ı kabulünden önce ele geçirmişlerdir. İşte bunlar benim sana olan emrim ve sana yollanan ahdimdir.²⁷⁵

Mektubumuzu işlemeye başlamadan önce Sa'd b. Ebi Vakkas (ra) hakkında kısaca bilgi verecek olursak; Hz. Ömer döneminde ileri gelen devlet adamlarından biridir. Kadisiye ve Celula savaşlarında büyük başarılar elde ederek, Sasani İmparatorluğundan gelebilecek olan tehlikeleri ortan kaldıran, başarılı bir ordu komutanı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hz.Ömer'in emri ile Kûfe şehrini kurmuştur. Kûfe valiliğini yürütmüştür.²⁷⁶

---

* Gayr-i müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallar. Erdoğan, s.143; Arazinin haracı, zirai ürünlerden alınan vergi. Ebû Yûsuf, s.56.

²⁷⁵ Kandehlevi, *Hayâtü's-sahâbe Tercümesi*, c. I, s.207; Ebû Yûsuf, s. 57. ; Hamîdullah, s. 422.

²⁷⁶İbrahim Hatipoğlu, “Sa'd b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, 2008 İstanbul, c.XXXV, s.372.

Mektubun ilk kısmı ağırlıklı olarak ganimetlerin hak sahiplerine dağıtımı ile ilgilidir. Ganimet kelimesinin çoğulu (ganâim) “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” demektir.²⁷⁷ Ganimet ise; şirk ehlinin askerlerinden Müslümanların elde ettikleri her türlü meta, silah, hayvan, vs. şeylerdir.²⁷⁸ Ganimet, savaşarak düşmanları yenmek suretiyle onlardan zor kullanarak alınan mallara denilir. Hediye, hibe ve çalıntı mal ganimet statüsünde değildir ve kendi alanlarına mahsus mallardır.²⁷⁹ Ganimet ve ganimetlerin taksimi hususunda yüce Rabbimiz şu ayetleri buyurmuşlardır: “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lutufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”²⁸⁰ ve “Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir”²⁸¹ ve “Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, Allah’ın sözünü değiştirmeyi dileyerek, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler. De ki: “Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah (kötü niyet ve davranışınız sebebiyle) sizin için daha önce böyle buyurdu.” Bunun üzerine, de “Hayır, siz bizi çekemiyorsunuz” diyecekler. Tam aksine kendileri kavramakta güçlük çekiyorlar”²⁸² ve “Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah’a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir”²⁸³ buyurmuşlardır.

Ganimetlerin taksimi hususunda şunları belirtelim; ganimet mallarının beşte biri Rabbimizin Kur’an’da isim tasrih ederek belirttiği kimselerin hakkıdır. Geri kalan beşte dördü ise; savaşarak ganimetleri elde eden askerlere paylaşılır. Orduda bulunanların hepsi (geri hizmetlerde bulunanlar da dâhil) bu beşte dörtlük kısımdan

---

²⁷⁷ İbn Manzûr, c.X, s.133.

²⁷⁸ Ebû Yûsuf, s. 48

²⁷⁹ Mevsilî, c.4, s. 61.

²⁸⁰ Nisâ, 4/94.

²⁸¹ Enfâl, 8/41.

²⁸² Feth, 48/15.

²⁸³ Enfâl, 8/69.

hak sahibidirler. Binek hayvanları biri diğerine tercih edilmeksizin, süvariye 3 pay, yayaya ise 1 sehim vardır. Bu husus hadisi şeriflerde zikredilmiştir.²⁸⁴ Ayette zikredilen beşte bir ise Peygamber devrinden sonra Allah yoluna yani; harp masraflarına harcanmış, mallar çoğalıp buna gerek kalmayınca da yetim, miskin ve yolculara verilmiştir.²⁸⁵

Mektupta yine Hz. Ömer'in "Mal, hayvan ve eşya olarak insanların sana celbettikleri ganimetleri topla. Onları, Müslümanlardan hazır olanlara bölüştür. Arazi ve nehirleri işleyicilerine bırak ki onlar umum Müslümanların atıyyelerine dâhil olsun" buyurmasına yönelik bazı bilgileri burada zikretmeyi uygun bulduk. Şöyleki; Hz. Ömer fethedilen Irak toprakları konusunda insanlarla istişarede bulunmuş ve onların çoğu bu arazilerin taksim edilmesini talep etmişlerdir. Hz.Ömer ise gelecek nesilleri ve ordunun masraflarını göz önünde bulundurarak bu arazilere haraç ve ahalisine de cizye* vergisi koymayı münasip bulmuştur. Bu konuda ki itirazlara ayeti kerimelerle cevap veren Hz.Ömer gerekli düzenlemeleri yapmak üzere Osman b. Huneyfi görevlendirmiştir. Ayrıca bu istidlâli başarı ile yapması; Allah'ın Hz. Ömer'e bahsettiği bir başarıdır.²⁸⁶ Bu âyetlerde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: "Allah'ın onlardan alıp resulüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir." ve "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir." ve "(Bu gelirler) Allah'ın lutuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir." ve "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara

---

²⁸⁴ Ebû Yûsuf, s. 48.

²⁸⁵ Ebû Yûsuf, s. 51.

* Cizye: Gayr-i Müslimlerin mükellef olan erkeklerinden(cihad mükellefiyetine karşılık) senede bir defa alınan şahsi bir vergidir. Erdoğan, s. 79

²⁸⁶ Ebû Yûsuf, s. 56-62.

verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.” ve “Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.” buyurmuşlardır. Hz. Ömer’in sırasıyla okuduğu âyetler bunlardır²⁸⁷.

Bilindiği üzere ganimetler beşe ayrılır. Ganimetin beşte dördü savaşa katılan mücahitlerindir. Ganimetten Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre süvariler iki; piyadeler bir hisse alırlar. Bunun delili ise Rabbimizin buyurduğu şu ayeti kerimedir; “Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.”²⁸⁸ Görüldüğü üzere Hz. Ömer ganimetlerin eşit dağılımında gayet titiz davranmıştır. Celula savaşı Müslümanların zaferi ile sonuçlanınca ganimetin beşte birini gönderilmiştir. Sabah olunca bütün gece Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Erkam’ın başında beklettiği ganimetlerin üstünü açtırmış ve içinde cevherleri (yakut, zebrecet, altın, gümüş) görünce ağlamış ve niye ağladığı sorulunca “Allah’a yemin olsun ki, bunlar hangi topluluğunun eline geçerse onları birbirine karşı kin ve çekememeziğe sevk eder. Bu durumda Allah onların arasına azabını mutlaka bırakır.”²⁸⁹ demiş ve ganimetleri hak sahiplerine paylaşmıştır.²⁹⁰ Bu hadisede Hz. Ömer’in ganimetlerin dağıtımında çok titiz olduğunu bize gösterir. Şöyle ki; Seleme bin Kays girdiği bir savaşta zafer ve ganimetler elde etmiştir. Ganimetler arasında ki içi mücevher dolu bir sandığı bir elçi ile Hz. Ömer’e göndermiştir. Hz. Ömer bunun üzerine ağlayarak sandığı geri göndermiş ve satılıp paranın askerlere dağıtılmasını sağlamıştır.²⁹¹

---

²⁸⁷ Haşr, 59/6-10.

²⁸⁸ Enfâl, 8/41.

²⁸⁹ Sallâbî, s.459.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye terciimesi*, s.118

²⁹¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, s. 516-517.

Ganimetler hakkında verdiğimiz genel bilgiden sonra Hz.Ömer'in yazmış olduğu mektubumuzu tahlil etmeye devam edelim. Hz. Ömer öncelikle üç gün insanların İslama davet edilmesini; kabul ederlerse Müslümanlarla aynı mal ve can güvenliği haklarına sahip olacaklarını; fakat savaşın ardından yaşanan hezimetten sonra İslama girdikleri takdirde; mallarının ganimet ehlinin hakkı olacağını açık bir şekilde bildirmektedir.

Klasik dönem İslam Hukukçularına göre Allah yolunda savaşın hedefi Müslüman olmayan toplumları İslam'a davet ederek İslama hizmet etmektir, bunu reddettikleri takdirde İslam hâkimiyetini kabul ederek cizye vermeleri teklif edilir. Bunu da kabul etmemeleri halinde zorla hâkimiyet altına alıp, cizye vermelerini sağlamak üzere savaşılır.²⁹² Bu sürecin Hz. Ömer dönemindeki fetihler için muntazaman işlediğini mektubumuzdan anlayabiliyoruz. Bununla birlikte, savunma ve cezalandırma amaçlı olarak yapılan savaşlarda düşmana önceden haber vererek savaş ilan etmek söz konusu değildir. Bunun dışında ki savaşlarda genellikle savaşa girmeden önce düşmanı İslam'a veya İslam hâkimiyetini kabullenmeye çağırarak gerekir. Savaş ilanı ile birlikte, savaş açılan devlet ve onların halkı ile olan hertürlü dostana ilişkiler sona erer, elçiler geri çağrılır, ordular, savaşmaya ve düşmana zarar vermeye hak kazanır.²⁹³

Mektupta açıkça görüldüğü üzere Hz.Ömer üç gün karşı tarafın İslama davet edilmesini kabul ettikleri takdirde bir Müslümanın can, mal dokunulmazlığı gibi bütün hak ve teminatlarından yararlanacağını belirtmiştir. Fakat savaşta hezimete uğradıktan sonra İslam'a girseler dahi mallarının ganimet statüsünde olacağını ve usulünce pay edileceğini vurgulamıştır. Bilindiği üzere Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdir. Onun ganimetlerin hakkıyla taksimine verdiği önemi izhar etmesi açısından bazı mektuplarını burada işleyeceğiz.

---

²⁹² Talip Türcan, *İslam Hukuku El Kitabı*, b. 1, Ankara 2012, s. 342.

²⁹³ Türcan, s. 342.

2. Fethle Sonradan Katılanların Ganimetteki Payına İlişkin Sa'd b. Ebî Vakkas'a Yazdığı Mektup

Kadisiye savaşı esnasında Hz. Ömer Ubeyde'ye bir mektup yazarak "Kays b. Mekşûh'u onunla birlikte gitmek isteyenlerin başında, Kadisiyye'ye gönder!" buyurmuştur. Bunun üzerine Kays yediyüz kişilik bir grupla Sad'ın yanına varmış ve Sad'ın fethle müyesser olduğunu görmüşlerdir. Kays ile gelenlerin ganimetten pay istemeleri üzerine Sâd bu durumu mektupla Hz.Ömer'e sormuş ve Hz. Ömer "Eğer Kays, ölüler gömülmeden önce geldiyse ona da hissesini ver!"²⁹⁴ yazarak cevap vermişlerdir. Buna göre dar-ı harpte iken, sonradan yardım amaçlı katılan takviye birliklerde, ganimette evvelkilere ortak olurlar.²⁹⁵

3. Fethle Sonradan Katılanların Ganimetteki Payına İlişkin Ubeyde b. el-Cerrâh'a Yazdığı Mektup

Bu hususa ilişkin diğler bir örnekte Humus vakasında yaşanmıştır. Şöyle ki;100.000 asker toplayan Bizans askerleri karşısında Ebu Ubeyde'ye yardım gerekmiş ve Hz. Ömer Ka'ka'ya mektup yazarak "Dört bin erinle Ebu Ubeyde'ye var, yetiş!" buyurmuştur. Ebu Ubeyde savaşta başarılı olup ganimetler elde ettikten üç gün sonra bu imdat gücü yetişmiştir. Ebu Ubeyde bu durumu anlatan bir mektubu Hz. Ömer'e gönderince halife cevaben "Iraktan gelen askerlere de ganimetten nasip ver. Çünkü yerlerinden size yardım niyetiyle gelmişlerdir. Allah teala onlardan cihat niyetini kabul etti. Onların da hakkı kaybolmasın, yazmıştır."²⁹⁶

4. Askerlerinin Dar-ı Harpte İhtiyaçlarının Karşılanması İle İlgili Mektup

Yine Hz.Ömer Şam'daki İslam ordusunun komutanına şu emri yazıp göndermiştir: "Askerlere emir ver; yesinler, yedirsinler, ama bunları altın ve gümüş karşılığında satmasınlar. Her kim bunları gümüş karşılığında satarsa, elde ettiği

²⁹⁴ Belazuri, s. 292-293.

²⁹⁵ Mavsîlî, c.4, s. 62-63.

²⁹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, (çev. M.Faruk Gürtunca),c.III, İstanbul, s.446-447, İbn Kesir, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye Tercümesi*, s. 125-126.

paranın beşte biri alınır. Çünkü mücahitlerin yiyeceklerini İslam ülkesinden dar-ı harbe taşımaları çok zordur. Kendilerine erzakta gönderilememektedir. Düşmanları da bunları onlara satmaz. Eğer bu hususta askerlerimize izin vermezsek, işleri zorlaşır.”²⁹⁷

Bu mektupta anlatılan husus İslam askerlerinin dar-ı harpte ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgilidir. Askerler ihtiyaçları nisbetinde düşman ülkesindeki otlaklardan hayvanları için faydalanabilir, gıda maddelerinden yiyebilir, yağlardan fayda elde edebilir, ele geçirdiği silahları harpte kullanabilir, hayvanlara binebilir ve elde ettiği elbiseleri giyebilirler. Mücahitler ülkeye döndüklerinde ise, ihtiyacın ortadan kalkması ve ganimetçilerin haklarının yerleşmiş olması vesilesi ile artık bunların hiçbirini yapamazlar.²⁹⁸

5. Bir Askere Ganimetten Bakır Diye Verilen Eşya Hakkında Mektubu

Hz. Ömer ganimetlerin taksimi konusunda şunu söylemiştir: “Allah’ım, seni şehir valilerine şahit tutuyorum. Muhakkak ki onları insanlara dinlerini, peygamberlerinin sünnetini öğretsinler, ganimetlerini taksim etsinler ve onlara adil davransınlar diye gönderiyorum. Kim bir sorunla karşılaşırsa onu bana getirsin!”²⁹⁹ Görüldüğü üzere Hz. Ömer ganimetler konusunda hızlı çözüm üretebilmek için “Kim bir sorunla karşılaşırsa onu bana getirsin!” buyurmuştur. Nitekim “Übülle’nin fethi esnasında bir askerın payına bakır bir eşya düşmüş; ganimet eline geçince bunun altın olduğu anlaşılmıştır. Bu durum diğer askerler tarafından komutana şikâyet edilince komutan konuyu Hz. Ömer’e arz etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer’den: “Ona yemin içir! Şayet eline geçtikten sonra altın olduğunu anladığını söyler ve buna dair yemin ederse ganimeti ona bırak! Şayet yeminden kaçınırsa onu al ve Müslümanlar arasında taksim et!” diye cevap gelmiştir. Adam yemin içince ganimet ona bırakılmıştır.³⁰⁰

Görüldüğü üzere Hz. Ömer askerler arasında herhangi bir sorunun büyümesine izin vermemiştir. Çünkü ordunun başarılı olması askerlerin kendi aralarında ve komutanlarıyla iyi anlaşmasına bağlıdır. Bunun farkında olan Hz. Ömer bu vakada

²⁹⁷ Mevsilî, c.4, s. 64.

²⁹⁸ Mevsilî, s. 64-65.

²⁹⁹ Ebu Yusûf, s. 50; Sallâbî, s. 543.

³⁰⁰ Sallâbî, s. 543.

askerleri yatıştırarak bir çözüm yolu bulmuştur. Ganimeti elinde bulunduran askere de ganimeti elinden alarak haksızlık etmemiştir.

6. Sad b. Ebi Vakkas'a Sevad Arazileri ile İlgili Yazdığı Mektup

Yine Celula savaşı sonrasında ganimetler toplanınca Cerîr b. Abdullah el-Becelî ganimetlerin dörtte birinin kendisinin ve kabilesinin olması gerektiğini söyleyerek bunu komutan Sa'd b. Ebi Vakkas'dan talep etmiştir. Çünkü Kadisiye savaşında Cerîr'in kabilesi ordunun dörtte birini teşkil ediyordu ve Hz. Ömer savaştan önce ona ve kabilesine ganimetten dörtte birini vaad etmiş bulunuyordu. Sad bu durumu Hz.Ömer'e bildirince Hz.Ömer "Cerîr doğru söylemektedir. Ona şunu söyle: Şayet o ve kavmi kalpleri İslam'a ısındırılmak için bunu istiyorlarsa bunu ver! Yok, eğer Allah ve dini için savaşmışlar ve onun katındakini temenni etmişlerse onlar Müslümanlardandırlar. Müslümanların lehine ve aleyhine olanlar, onlar için de geçerlidir." demiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas mektupta yazılanları Cerîr'e bildirmiş ve Cerîr "Mü'minler'in Emiri doğru söyledi. Bizim dörtte birine ihtiyacımız yok. Çünkü biz Müslümanlarıdır." demiştir. Bilindiği üzere Hz. Ömer Sevad arazilerini gelecek Müslümanları düşünerek taksim etmemiştir. Bu durumda da kendilerine vaad edilen yerleri iade eden Cerîr'e Hz.Ömer 80 dinar vererek ödüllendirmiştir.³⁰¹Mektubumuzda sözü geçen Cerîr b. Abdullah el-Becelî Hz. Ömer'in yanında büyük itibarı olan bir komutandır. Hz.Ömer halife olunca onu Sevad'a göndermiş, ordusunun başında Nuhayle savaşını kazanmıştır. Yine emrindeki birlikle Celula savaşına iştirak etmiştir. Kuvvetli bir süvari birliğiyle savaş sonrası Celulaya yerleşen Cerir, Sâsânilerle Müslümanlar arasında tampon görevi üstlenerek yararlılık sağlamıştır.³⁰²

7. Verilen Emanlara Sadık Kalınması ile İlgili Mektubu

Hz.Ömer kendi tayin ettiği kumandanlarından birisine şu mektubu gönderdi."Kulağıma geldiğine göre içinizden bazıları İran askerlerini kovalayıp bir dağda sıkıştırdıklarında onlara farsça "Korkmayın!" diyor ve kendilerine güvenip de

³⁰¹ Sallâbî, s. 543; Belâzurî, s. 304.

³⁰² Mustafa Fayda, "Cerîr B. Abdullah", *DİA*, C.VII, İstanbul 1993, s. 411.

teslim olanları öldürüyorlarmış. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim bundan sonra kimin böyle bir şey yaptığını duyacak olursam onun boynunu vurduracağım.”³⁰³

Hz.Ömer askerlerine şu mektubu gönderdi.“ Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden kim eman verdiğini göstermek için elini göğe kaldırıp sonra da teslim olan düşman askerlerini öldürürse ben de kendisini öldüreceğim.”³⁰⁴

Bu mektupta Hz. Ömer şu iki durumu açık bir şekilde ifade etmektedir:

- Eman verilen kişinin can emniyetinin ihlal edilmemesi
- Böyle bir durumun kısas uygulamasını gerekli kılacağı

Eman* talebi düşman şahıslarından bireysel ya da toplu bir şekilde gelebilir. Ayrıca direkt Müslümanlar tarafından eman verilebilir. Eman verilen şahıs ve yakınları İslam ülkesi içerisinde can, mal, namus güvenliğine sahiptirler. Eman verme belli bir şarta ve zamana bağlı olabilir ve haklı sebepler bulunduğu hükümsüz kılınabilir.³⁰⁵ Yine her Müslüman, kendisinden eman talebinden bulunan bir yabancıya olumlu veya olumsuz cevap verme hürriyetine sahiptir. Kötü niyet barındırmaksızın sadece Allah kelâmını dinlemek veya İslâm dini hakkında bilgi sahibi olmak isteyen bir yabancıya eman verilmesi Tevbe sûresinin 6. âyetine dayanılarak vacip sayılmıştır. Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur: “Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al, sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.”³⁰⁶ Eman ile ilgili bir diğer hususta eman vermek için yabancıya talepte bulunmasının da şart olmamasıdır. Buna örnek olarak Peygamber Efendimizin (s.a.v)'in Mekke'nin fethi sırasında birkaç kişi hariç bütün şehir halkına eman vermesini söyleyebiliriz.³⁰⁷

³⁰³ Kandehevî, Hayatü's Sahabe, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c.II, s.151

³⁰⁴ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s.152

* Güvence. Düşmana verilen can, mal, ırz ve din güvenliğini sağlayan dokunulmazlık güvencesi. Erdoğan, s.119

³⁰⁵ Türkan, s.343.

³⁰⁶ Tövbe, 113/ 6

³⁰⁷ Vehbe Ez-Zühayli, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 80.

Eman vermek, korkudan sonra olacağı için emanı verenin kâfirlerin kendisinden korkuya kapıldığı kuvvetli bir mücahit olması emanın sahih olmasını sağlar.³⁰⁸ Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar kendileri dışındakilere karşı tek bir el gibidir. Kendi aralarında ise kanları ve malları eşittir. En düşük seviyede olanları dahi onlar adına eman verebilir”³⁰⁹ Hür ve Müslüman kadının emanı geçerlidir. Rasulullh’ın kızı Hz. Zeyneb’in henüz İslama girmemiş kocası Ebu’l-Ass b. Er-Rabii koruyup eman vermesi ve Peygamberin bu emanı caiz kabul etmesi buna delildir. Hz. Ömer’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir “Kadının Müslümanlara karşı müşriklere eman vermesi caizdir.”³¹⁰ Ebu Hanifeye göre; Müslüman köle savaş ehlinden değilse; eman verme yetkisi yoktur. Bu konu ile ilgili Hz. Ömer’in görüşünü yansıtan mektup ve yazılış süreci şu şekildedir: Müslümanlar bir kalenin önüne geldiklerinde bir köle kendilerine eman verildiğine dair bir ibareyi (Farsça olarak; Korkmayın!) ok ile kaleye fırlatmıştır. Bu durum Hz. Ömer’e bildirildiğinde cevaben “O, Müslümanlardan bir kişidir ve emanı caizdir” buyurmuştur. Hz. Ömer o kölenin verdiği emanın sahih oluşuna, savaşçı olmasını değil, Müslüman oluşunu sebep göstermiştir. Nitekim Ebu Hanife; Bu köle savaşçı idi; ok atmak savaşçıların işidir. Hz. Ömer, savaşçının emanının sahih olması için Müslüman olması gerektiğini belirtmiştir diyerek meseleyi izah etmiştir.³¹¹

Hz.Ömer’in yazdığı mektuptan da anlaşılacağı üzere Hz.Ömer verilen emanlara sadık kalınmasını emretmiş ve emirliği süresince bu ilkeye kendisi de riayet etmiştir. Tüster’in muhasarası esnasında ele geçirilen Hürmüzan’a “Korku yok! Konuş.” dediği hatırlatılınca verdiği emana sadık kalmıştır.³¹² Başka bir rivayete göre Muğîre b. Şube Hürmüzan ile Hz. Ömer arasında tercümanlık yapmış ve Hürmüzan hile ile eman alınca Hz. Ömer Müslüman olmadıkça bunu kabul etmeyeceğini belirtmiş; Hürmüzan Müslüman olmuş ve kendine 2000 dirhem maaş bağlanmıştır.³¹³ Yine Kudüs’ün fethi

---

³⁰⁸ Mevsilî, c. IV, s. 53.

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 147

³¹⁰ Serahsî, İmam Muhammet, *Siyeri Kebir, İslam Devletler Hukuku*, şerhi (Çev. M. Said Şimşek, İbrahim Sarmış), İstanbul 1980, s. 246-247.

³¹¹ Serahsî, s. 247-249; Hamîdullah, s. 411.

³¹² Belâzurî, s.437. ; Kandehevî, c. II, s. 93.

³¹³ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 144.

sırasında Hz.Ömer bizzat Kudüs'e gelerek kendi eliyle halka bir emanname yazmıştır. Buna göre;

“1- Onların kiliseleri mesken olarak kullanılmayacak, yıkılmayacak onlara veya avlularına, haçlarına ve mallarına hiçbir şekilde zarar verilmeyecektir.

2- Onlara dinde bir zorlama yapılmayacak, onlardan hiçbiri dininden dolayı zarar görmeyecektir.

3- Yahudilerin onlarla birlikte bu şehirde ikametlerine izin verilmeyecektir.³¹⁴

Görüldüğü üzere Hz.Ömer halifeliği süresince verdiği emanlara riayet ederek hukuki geçerliliğini kabul etmiştir. Yine eman konusunda Sa'd b. Ebi Vakkas'a gönderdiği şu haber bunu destekler niteliktedir: “Bana, düşmanla karşı karşıya geldiğinizde onları mağlup edeceğiniz ilham olundu. Sizden biri İranlılardan birine eman veriyormuş gibi bir oyun sergiler ya da bu konuya işaret eder veyahut bir söz söylerse bu onlara göre eman olur. Bunu eman olarak kabul edin ve vefakâr davranın! Vefâkarlıkta yapılan bir hata geride etki bırakır. Fakat sözde durmamak suretiyle işlenen bir hata insanı helak eder. Bunda da sizin gevşekliğiniz ve düşmanın da kuvvet bulması söz konusudur.”³¹⁵

8. Amr b. Âs'a Savaş Esirleri ve Fey Hususunda Yazdığı Mektup

Ziyâd b. Cez' ez-Zübeydî anlatıyor: “Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İskenderiye'yi fethettikten sonra Belhib'de oturduk ve Hz. Ömer'in mektubunu beklemeye başladık. Derken mektup geldi. Amr b. Âs bize mektubu okudu. Şöyle diyordu: “Mektubunu aldım. İskenderiye reisinin, esirlerini iade etmen şartıyla sana cizye teklifinde bulunduğunu yazıyorsun. Yemin ederim ki; bize ve bizden sonraki Müslümanlara sürekli gelir kaynağı olacak bir cizye, paylaşılıp tükenen ve devamlılık arzetmeyen fey'den (sulh yoluyla alınan ganimet) daha iyidir. Binâenaleyh elinizdeki esirleri, İslâm olmakla kavimlerinin dinlerini seçmek arasında serbest bırakarak İskenderiye reisine cizye vermesi teklifinde bulunun. İslâm'ı tercih eden esir, artık

³¹⁴ Taberî, I, 2405-2406; Ali Aksu (ed.), *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas 2018, c.1, s. 526-527.

³¹⁵ Sallâbî, s. 414.

Müslümanlar arasına katılmış sayılır. Müslümanların leh ve aleyhlerine olan esaslar onun da leh ve aleyhinedir. Kavminin dinini seçenlere de dindaşlarına yapıldığı gibi cizye yükümlülüğü getirilecek. Aldığımız esirlerden Arap topraklarına dağılarak Mekke, Medine ve Yemen'e gidenleri geri getirtmek imkânı yoktur. Bu sebepten, yerine getiremeyeceğimiz bir mesele üzerinde sulh yapmak istemiyoruz.”

Hz. Amr (r.a), Mü'minlerin Emiri'nin yazdığı mektubun muhtevasını bildirmek üzere İskenderiye reisine elçi gönderdi. O da, “kabul ettim.” dedi. Râvi der ki: “Yapılan anlaşma gereğince elimizdeki esirleri topladık. Hristiyanlar da içtima ettiler. Sonra birer birer elimizdeki esirleri getiriyor, kendisini İslâm'la Hristiyanlık arasında muhayyer bırakıyorduk. Birisi İslâm'ı seçince İskenderiye'yi fethederken aldığımız tekbirlerden daha canlı tekbir getiriyor, onu kendi aramıza alıyorduk. Esirlerden biri, Hristiyanlığı seçtiğinde de Hristiyanlar genizlerinden sesler çıkararak onu kendi taraflarına alıyorlardı. Biz de ona cizye yazıyorduk.

Bununla beraber adeta içimizden biri onlara katılmış gibi çok üzülüyorduk. Bunu sonuna kadar devam ettirdik.”³¹⁶

Mektupta İskenderiyenin fethi sonrası ele geçirilen esirlerin durumunun ne olacağını Hz. Ömer Amr b. As'a gayet açık bir şekilde emir ile beyan etmektedir. Şöyle ki devamlılık arz eden cizye'yi fey*’e tercih ettiğini belirtmiştir. Bunun nedeni ise gelecek olan Müslümanların da bundan menfaat sağlamalarını istemesidir. Burada İslam Hukuku açısından bir beldeyi fetheden devlet başkanının yapacağı işler hakkında bilgi vermeyi uygun buluyoruz. Devlet başkanı o beldeyi savaşarak elde etmişse; Hz. Peygamberin Hayberde yaptığı gibi o beldeyi ganimet olarak paylaşırabilir, isterse de; Hz. Ömer -ashabın icmaı ile- Sevad-ı Irakta yaptığı gibi, toprağın sahiplerini yerlerinde bırakır. Bu kimselere cizye yükümlülüğü getirerek; arazilerine de haraç tarh eder. Devlet reisi bunlardan birini seçmekle muhayyer olmakla birlikte; ganimet ehlinin ihtiyacı varsa onlara haklarını teslim eder. İhtiyaçları yoksa sahiplerini yerlerinde bırakır ki ilerleyen dönemlerde Müslümanlara birikim

³¹⁶ Kandehlevî, “Hayâtü's-sahâbe tercümesi”, c. I, s. 222-223. ; Kandehlevî, c. I, s.216_217, Taberî, Tarih-i Taberî, s. 463.

* Fey: Gayr-i Müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallar. Erdoğan, s. 143.

teşkil etsin. Düşman esirlerinin durumuna gelince; onların bu hali ancak ölünce ya da Müslüman oluncaya dek devam eder. Ancak ganimet ehli mücahitler ziraatle uğraşırlarsa cihaddan geri kalabilirler. Bu durumda ziraat usulleri bakımından zaten mahir olan bu gayri müslim esirler Hz. Ömer'in de dediği gibi gelecek nesillerin faydası düşünülerek tarlalarında çalışmak üzere serbest bırakılabilirler.³¹⁷ Görüldüğü üzere Hz. Ömer İskenderiye'nin fethi sonrasında gelecek nesillerin de faydalanması için devamlılık arz eden cizyeyi tercih etmesini valisine emretmiştir.

Bununla birlikte esirlerin İslam'a davet edilmesini öncelikli yol olarak seçilmiştir. Çünkü cihadın asıl amacı ilayı kelimetullahtır. Bu hassasiyeti mektubun devamında esirlerin İslam olmayı seçtiklerinde savaşa katılan Müslümanların sevincinden anlayabiliyoruz. İslam olmak ve kavimlerinin dinini seçmek arasında muhayyer bırakılan esirler istediği tarafa yönelmekte tamamen serbest bırakılmışlardır. Bu asil davranış Peygamber Efendimiz'in Bedir'de ele geçirilen esirlere sağladığı kolaylığı akla getirmektedir. Şöyle ki; esirlerden fidye (kurtuluş akçesi) vermeye gücü yetenler fidye karşılığı; buna gücü yetmeyenler meccanen azad olunarak; okuma yazma bilenler ise Müslümanlardan onar çocuğa okuyup yazma öğretme mukabilinde serbest bırakılmışlardır.³¹⁸ İskenderiye'nin fethi sonrası ele geçirilen esirlere de Hz. Ömer'in yazdığı mektupta açıkça görüldüğü üzere gayet yüce gönüllü davranılmıştır. İslam olmayı seçenler Müslümanlarla aynı statüye geçtikleri için aynı hak ve sorumluluklara haiz olmuş; kavimlerinin dininde ısrar edenler hakkında da cizye kaydı tutulmuştur.

9. Ehvazın Fethi Sonrası Esirlerin Durumuna İlişkin Yazdığı Mektup

Yine Ebu Musa Ehvaz'ı feth edince alınan esirleri taksim etmiştir. Bunu duyan Hz. Ömer şu mektubu göndemiştir: “Sizlerin, toprağı işleme gücünüz yoktur; bundan dolayı elinizdeki esirleri serbest bırakınız ve onları haraca bağlayınız.” Bu emir üzerine Ebu Musa esirleri serbest bırakmış ve esirler mülk edinilmemiştir.³¹⁹

---

³¹⁷ Mevsili, s. 56-57.

³¹⁸ Ali Himmet Berki, *Osman Keskiöğlü, Hatemu'l Enbiya Hz. Muhammet ve Hayatı*, b.30, DİB Yayınları 2015, s. 259-260.

³¹⁹ Belâzurî, s. 433.

10. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Beytülmal Hususunda Yazdığı Mektup

Hz.Ömer, ganimetler hak sahiplerine ulaştırılmak üzere beytülmale ulaştınca adil bir şekilde ve zamanında dağıtımına dikkat etmiştir. Bu hususta Ebu Musa El-Eş'ari'ye şu mektubu yazmıştır; “Sana senenin hiçbir gününde beytulmalda bir gram dahi olsa bir şey bırakmamamı emrediyorum. Allahu teâlânın her hak sahibine hakkını vermiş olduğunu anlamak için de onu her gün süpüreceksin.”³²⁰

Kelime anlamı olarak “mal evi” şeklinde tarif edilen beytülmal, bir terim olarak ise devlete ait malların koruma altına alındığı fizikî mekânı ifade ettiği gibi devlete ait taşınır taşınmaz malların bütünü ve bunların idaresiyle ilgili hukukî kurumu da ifade etmektedir. Bu geniş anlamıyla beytülmal, devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin kendisinde toplanmış ve harcamaların burdan yönetildiği, haklara ve borçlara ehil bağımlı olmayan bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.³²¹

Kurum olarak beytülmalin Hz. Peygamber döneminde ortaya çıktığını söylemek doğru olur. Zira Hz. Peygamber döneminde devletin elinde bulunan imkânlar kısıtlı olduğundan özel olarak beytülmale ait bir yapıdan söz etmek uygun değildir. Beytülmalin kurumsallığı açısından Hz. Ebubekir dönemi, Allah Resulü döneminden farklı değildir. Hz. Ömer dönemini değerlendirdiğimizde ise, genişleyen İslam coğrafyasına paralel olarak devletin imkânlarının fazlalaştığını ve devlete ait birimlerin müessesleşmeye başladığını görürüz. Bundan dolayı beytülmale ait müstakil bir bina, Hz. Ömer döneminde ortaya çıkmıştır.³²²

İslam hukuku kaynakları genel olarak, hazinenin (beytülmal) dört ayrı bölümden müteşekkil olması gerektiğini ifade ederler. Bu dört bölümü Serahsi şu şekilde açıklar:

1. Ganimetlerden elde edilen beşte birlik kısım olan humusun konulduğu bölüm.
2. Sadakalar/zekât ve öşürün konulduğu bölüm.

³²⁰ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s. 267.

³²¹ Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *DİA*, 1992 İstanbul, c.V, s. 90.

³²² Abdülkerim Öner, *Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal Ve Oluşum Süreci*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, c.10, s.3, Ağustos-2018, s. 1016-1036,1021.

3. Harac, cizye, Beni Tağlib'den alınan zekât, zimmî ve harbilerden alınan uşur vergisinin toplandığı bölüm.
4. Mirasçısı olmayan ve buluntu malların konulduğu bölüm.³²³

Görüldüğü üzere beytülmal devletin hertürlü giderleri ve ihtiyaç sahipleri için teşekkül etmiştir. Her hak sahibine beytülmaldeki hakkını ulaştırmak ise başta merkezi otorite konumunda bulunan halife olmak üzere onun tayin ettiği görevliye aittir. Bu sorumluluğunun ağırlığının farkında olan Hz. Ömer Ebu Musa El-Eş'ari'yi de bu konuda ikaz etmiştir. Çünkü hak dağıtımında oluşabilecek bir hata halkın yöneticiye olan güvenini sarsacaktır.

11. Beytülmal Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer bu konuya ilişkin, Huzeyfe'ye bir mektup yazarak “İnsanların yiyeceklerini ve paylarını ver!” demiştir. Huzeyfe'de karşılığında şunu yazmıştır: “Herkesin hissesini vermemize rağmen yine de çok mal kaldı.” Bunun üzerine Hz.Ömer ona “Bu kalan malları da dağıt. Çünkü bunlar Allah teala'nın o insanlara vermiş olduğu ganimetlerdir. Ne Ömer'in ne de onun babasının malı değildir. Mektubumu aldığında hepsini taksim et!” diye cevap yazmıştır.³²⁴

Bu mektubumuzda yine Hz. Ömer'in Müslümanların haklarına riayet edilmesini emrettiğini görüyoruz. Böylelikle devlet başkanı olma sıfatıyla mali denetimi de yerine getirmiştir. Elde edilen ganimetlerin hakkıyla dağıtılması Müslümanalar arasında motivasyon oluşturan psikolojik bir unsurdur. Bu bağlamda “Mektubumu aldığında hepsini taksim et!” buyurarak ganimetlerin dağıtımında acele edilip hak sahiplerinin gözetilmesini istemiştir. Bu ganimetlerin Müslümanlara Allah'ın lutfü olduğunu vurgulayarak yöneticileri ikaz etmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Ömer Celula savaşı sonrası ganimetlerin beşte biri Medine'ye ulaşınca mescide

³²³ Ebu Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, (483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989, c. 3, s. 17-18; Öner, s. 1030.

³²⁴ Kandehlevi, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, C. II, s. 267-268. ; Belâzurî, s. 518.

getirtmiş, gece başına nöbetçi koymuş ve sabah olunca hak sahiplerine paylarını ulaştırmakta acele etmiştir.³²⁵

12. Mücahitlere Yönelik Yazdığı Talimat Mektubu

Hiz. Ömer mücahitlere şu yazılı talimatı göndermiştir: “Aşırılığa gitmeyin, zulmetmek suretiyle gaddarlık yapmayın, müslle yapmayın, çocukları öldürmeyin, savaşta size karşı koymayan çiftçiler hakkında Allahtan korkun.”³²⁶

Görüldüğü üzere Hiz. Ömer savaş sırasında dahi olsa keyfiliği ve zulmü yasaklamıştır. Yasakladığı diğer bir unsur ise müslle*dir. Düşman askerlerini yakılması veya cesetleri üzerinde tahribat yapılması yasaktır.³²⁷ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.³²⁸ Aynı şekilde Hiz. Ömer’in de bundan men ettiğini görüyoruz. Savaşta delinin, kadının, çocuğun, âmânın, kötürümün, sağ eli kesik olanın, pîr-î fâni olanın öldürülmemeleri gerekir. Meğerki bunlar biri hükümdar olsun veya savaşma gücüne sahip veya savaşta kışkırtıcılık yapan biri veya malı ile savaşta destek veren veya pîr-î fâni taktik sahibi bir şahıs olsun.³²⁹ Yine Hiz. Ömer mukamevet göstermeyen çiftçilerin de öldürülmelerini yasaklamıştır.

13. Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh’a Askerlerin Can Güvenliği Hususunda Mektubu

Halife olan Hiz. Ömer’in yazdığı ilk mektup Ebu Ubeyde b. El-cerrah’ı Hiz. Halid’in yerine ordu komutanı tayin ettiğini bildiren şu mektuptur: “Sana, kendisinden başka herşeyin fani olduğu ve bizleri sapıklıktan imana, karanlıklardan da nura kavuşturan Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmeni tavsiye ediyorum. Seni Halid b. Velid’in yerine kumandan tayin ettim. Üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getir. Ganimet alayım diye Müslümanları tehlikeye atıp onları helake sürükleme. Onları ancak önceden kontrol ettirdiğin yerlerde konaklat! Öncü birliğindeki askerlerin

³²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 118.

³²⁶ Hamidullah, s. 410.

* Müslle; ibret vermek maksadı ile düşmanın kulağını, burnunu kesmek, gözlerini oymak, çirkin bir şekilde sokmak için ölünün vücut bütünlüğüne zarar vermektir ve câiz değildir. Erdoğan, s. 428.

³²⁷ Buhârî, Cihâd, 149; Müslim, Cihâd, 3.

³²⁸ Müslim, Cihâd, 24, 25.

³²⁹ Mevsilî, c. 4, s. 47.

sayısını artır; sakın onları az sayıda gönderme. Bir daha söylüyorum, Müslümanları tehlikeye atıp onları helake sürüklemeyin! Biz birbirimizle imtihan edilmekteyiz. Kalbinden dünya ile ilgili şeyleri söküp at; orada dünya sevgisi adına hiçbirşey kalmayın. Sen, kendinden öncekilerin nasıl başaşağı gittiklerini gördün. Dikkat et, aynı hatalara düşüp de kendini helak etme”³³⁰

Bu mektupta Hz. Ömer’in Ebu Ubeyde b. Cerrah’a görevini bildirirken aynı zamanda tavsiye ve uyarılarını aktardığını görüyoruz. Şöyle ki;

-Allah’a karşı takvalı olmak

-Görevini ifa ederken azami derecede dikkatli olmak

-Her şart altında tedbirli davranmak ve askerinin güvenliğini öncelikli hedef görmek

Kaynaklarda Hz. Peygamber (s.a.v) 'in Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh için “Her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde’dir.” dediği belirtilmektedir.³³¹

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Hz.Peygamber zamanında katıldığı seriyyelerde sergilediği tavır, komutanlık özellikleri, uyumlu ve yapıcı kişiliği, cesur ve isabetli kararlar verebilmedeki mahareti, aynı zamanda onun kendinden emin bir komutan olduğunu ortaya koymuştur. Üstlendiği görevleri başarıyla neticelendirmiş, savaş esnasında maharetiyle de sürekli itidali elden bırakmayan bir tutum sergilemiştir. O, yapıcı kişiliği ve komutanlık sırasında haddi aşmamasıyla asker ve diğer komutanlar arasında çıkabilecek ihtilafları ortadan kaldırmış ve sürekli denge unsuru olmuştur. Öyle ki, orduda erzak azaldığı zaman bizzat kendisi paylaşarak, askerlere eşit

³³⁰ Kandehlevi, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s. 168. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, c.VII, s. 35.

³³¹ Buhârî, *Fedailü'l-Ashab*, 21, Meğazî 72; Müslim, *Fedailü'l-Ashab* 53, 54 (2419); Tirmizî, *Menakıb* (3793, 3794); Fesevî, I, 263; Necran'ın iki ileri geleni Hz. Peygamber'e gelerek "Biz sana istediğini vereceğiz, bize emin birini gönder. Bizimle emin olmayanı gönderme!" dediler. Onların isteği üzerine Peygamber, "Ben sizinle gerçekten hakkıyla emin bir adam göndereceğim" dedi ve Ebû Ubeyde'ye 'sen kalk' dedi. Ebû Ubeyde kalkınca, Resulullah "İşte bu, ümmetin emindir" dedi. Buhârî, *Fedailü'l-Ashab* 21, Meğazî 72; Müslim, *Fezailü'l-Ashab* 53, 54 (2419); İbn Sa'd, III, 412; Fesevî, I, 263. ;İsrafil Balcı, *Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi, Sa'd B. Ebî Vakkâs Ve Ebû Ubeyde B. El-Cerrâh Örneği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 20-21, Samsun 2005, s. 202.

muamelede bulunmuş ve hem asker hem de halk tarafından sayılan ve sevilen bir kişi olmuştur.³³² Hz. Ömer'in ona olan güvenini suikaste uğradığında "Eğer hayatta olsa idi Ubeyde'yi yerime halife olarak tayin ederdim" demesinden anlayabiliyoruz.³³³ Görüldüğü üzere halifenin Ebu Ubeyde'ye komutan ve yönetici olarak güveni tamdır. Yine de askerlerin can güvenliği konusunda uyarma gereği hissetmesi İslamın can güvenliğini koruma altına alan ve vazgeçilmez öncelik tanıyan bir din olması ile bağlantılıdır.

14. Sa'd b. Ebi Vakkas'a Askerlerin Haklarına Riayet Hususunda Mektubu

Yine Hz.Ömer'in Sa'd b. Ebi Vakkas'a yazdığı şu mektupta da komutanların savaşa katılan askerlerin haklarına riayet etmelerini emretmektedir. Mektup şu şekildedir: Yolculukları sırasında Müslümanlara yumuşak davran! Yolculukta onlara zorluk verme! Kendilerine rahatlık verecek bir yerden onları mahrum bırakma! Çünkü düşmanla karşılaştıkları sırada kendilerini güçlü hissetmeleri gerekir. Çünkü onlar belli bir yerde bekleyen bir düşmana karşı gitmektedirler. Her cuma gününde onları bir gün bir gece olmak üzere dinlendir. Böylece zinde kalıp silahlarını ve yiyeceklerini gözden geçirsinler. Orduyu istirahat esnasında, kendileriyle sulh yaptığınız köylerden uzak tut!³³⁴

Mektupta görüldüğü üzere Hz.Ömer mücahitlere iyi davranmasını komutanlarına emretmektedir. Yine Hz. Ömer Şam'a birlikler gönderdiğinde başlarına tayin ettiği Said b. Amir'e: "Ya Said! Seni bu ordunun başına ben tayin ettim. Hâlbuki takvâ dışında sen onlardan hayırlı değilsin. Onlara elinden geldikçe yumuşak davran, onlara kötü söz söyleme, zayıflarını hakir görme, güçlülerini kayırma, onları sarp yollardan değil kolay yollardan götür, yollarda yatmalarına izin verme."³³⁵ diye yazmıştır. Aynı şekilde Hz. Ömer'in Medayin'de sineklerden dolayı İslam askerlerinin hastalandığını duyunca Sad'a yazdığı mektubu da bu başlık altında işlemeyi uygun

³³² Vâkıdî, Meğazî, II, 774; İbn Sa'd, III, 411; Balcı, s. 200.

³³³ Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde", *DİA*, İstanbul 1994,c. X, s. 250.

³³⁴ Sallâbî, s. 544.

³³⁵ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü Fütûhi 'ş-Şâm*, Darû'l Kûtûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c.I, s. 169.

bulduk. Şöyle ki; Sad Hz.Ömer’e Medain’in havasının iyi gelmediğini bildirince Hz. Ömer ona şu mektubu göndermiştir: “Arab’a iyi havalı ve sulu, otlu yer gerektir, ta ki develeri doysun. Öyle bir yer ara ve onları oraya ilet.”³³⁶ yazmıştır.

15. Numan b. Mukrin’e Askerlerin Hakları Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer Nihavent cephesinde savaşacak olan birliğe Numan b. Mukrin’i komutan tayin etmiş ve ona bir mektup yazmıştır. Hz. Ömer’in Numan'a gönderdiği mektubun metni şöyledir: “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve mü'minlerin emiri Ömer'den Numan b. Mukrin'e. Sana selam olsun. Ben kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a hamd ederim. Bana ulaşan habere göre birçok Acem askeri size karsi Nihavend şehrinde toplanmış ve cephe oluşturmuş bulunuyorlar. Şu mektubum sana ulaştığında Allah'ın emri, yardımı ve zaferiyle beraberindeki Müslümanlarla birlikte oraya git. Askerlerini sert yollardan götürme ki onlara eziyet etmeyesin. Haklarından onları mahrum bırakma ki, onları küfre sevk etmeyesin. Onları sık ağaçlıklı yerlerden de götürme. Çünkü Müslüman bir kişi, bana 100 000 dinardan daha kıymetli ve sevimlidir. Sana selam olsun. Mah'a varıncaya kadar bu yoldan git. Ben sana katılmaları ve yardımcı olmaları için Küfelilere de mektup yazdım. Askerlerini topladığın zaman Firuzan ve topladığı Acem askerlerinin üzerlerine git. Lâ havle velâ kuvvete illa billah sözünü çokça söyleyerek Allah'tan yardım dileyin.”³³⁷

Bu mektupta Hz. Ömer askerlerin can güvenliğinin sağlanmasının yanısıra, dua ile Allah'tan yardım istemenin zafere ulaştırman manevi bir yol olduğunu belirtmiştir.

16. Sa'd b. Ebi Vakkas’a Fetihlerle İlgili Bilgi Paylaşımı Mektubu

Hz.Ömer Sa'd b. Ebi Vakkas’a şöyle bir mektup yazmıştı: “Sizden istediğim herşeyi burada yazamadım. Bunun sebebi de içinde bulunduğunuz duruma ve düşmana dair fazla malumatımın olmamasıdır. Bana Müslümanların bulunduğu yeri

³³⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.III, s. 444; Belâzurî, s. 313.

³³⁷ İbn Kesir, s. 180.

tasvir et. Bulduğunuz şehirleri, ben görüyormuşcasına tasvir et. Durumunuza dair ne varsa ayrıntılı ve net bir şekilde hepsini bana bildir.”³³⁸

Bu mektupta görüldüğü üzere Hz. Ömer savaş esnasında ve savaş sonrasında Müslümanların yerleşecekleri yerler hususunda yöneticilerden ayrıntılı bilgi aldığını ve gereken talimatları isabetli bir şekilde verdiğini bize göstermektedir. Bu hususa örnek teşkil olması bağlamında şu vakayı zikredebiliriz: Utbe b. Gazvan el-Hureybe’ye inince, Hz. Ömer’e mektup yazıp indiği yerin ismini ve Müslümanlar için kış mevsimi gelince kışı geçirecekleri ve savaşlardan döndüklerinde ikamet edecekleri bir yere ihtiyaç duyulduğunu ona bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona yazdığı mektupta: “Sen arkadaşlarını bir yerde topla; bu yer, suya ve otlak yerlerine yakın olsun; seçtiğin bu yeri bana anlatan bir de mektup yaz” diye emir verdi. Utbe, Hz. Ömer’e şu mektubu yazdı: “Ben, sahra tarafında ekili yerlere doğru uzanan, çok verimli, yakınında su yatakları ve kamışlığı bulunan bir yer buldum.” Hz. Ömer bu mektubu okuyunca: “İşte verimli, su yerlerine otlaklara ve odunluklara yakın bir yer.” dedi ve Utbe’ye “Halkı oraya indir” diye mektup yazdı. Utbe’de halkı buraya yerleştirmiştir.³³⁹ Her ayrıntı ile yakından ilgilenen Hz. Ömer gelen mektuplarla yakından ilgilenerek gerekli hükmü yöneticilere iletmiştir. Medâin’i fethettiklerinde orada bir fil ele geçiren Müslümanlar daha önce yaptıkları gibi fili öldürmemiş; durumu bir mektupla Hz.Ömer’e danışmışlardır. Hz. Ömer yazdığı mektupta: “Eğer satın alan birini bulursanız, satınız.” diye cevap yazmıştır.³⁴⁰ Görüldüğü üzere Hz. Ömer son derece sıkı bir denetim mekanizması kurmuş ve merkez ile taşra arasında kopukluk yaşanmaması için devrin haberleşme yöntemi olan mektuplarla sürekli bilgi aktarımı sağlamıştır. Bu çabaların asıl amacı emir’ul mü’minin sıfatının hakkını vererek yeni yeni kurumsallaşma sürecine giren İslam devletini en iyi şekilde yönetmektir. Âyeti kerîme’de Allah’u teala “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”³⁴¹ Buyurarak insanların işlerini üstlenen kişilerin yetkin ve adaletli olmasını emreder. Zira

---

³³⁸ Hamîdullah, s. 414.

³³⁹ Belâzurî, s. 396.

³⁴⁰ Belâzurî, s. 327.

³⁴¹ Nisâ 4/58.

sorumlulukları ağırdır ve bu sorumluluklardan hesaba çekileceklerdir. Bunun farkında olan halife İslam coğrafyasını canı pahasına genişleten mücahitlerin haklarının savaş esnasında ve savaş sonrasında en büyük savunucusu olmuştur.

Yine Hz. Ömer fetihler esnasında bizzat askerleri yönetmiş, gerektiği durumlarda yardım göndermiş, bazı komutanları azletmiş velhasıl savaşın genel komutanı olarak fetihlerde başarılı yönlendirmeler yapmıştır. Hz.Ömer'in fetihlerde etkin bir yönetim uygulamasına örnek olacak şu mektupları buraya almayı uygun buluyoruz:

“Yezdicerd*”in Müsenna b. Harise’ye karşı büyük bir yığınak yaptığı haberini alan Müslümanlar durumu Hz.Ömer’e bildirmiş ve Hz.Ömer yazdığı cevapta “İranlıların olduğu bölgeden çekilin ve onların sınır bölgelerinde sulak yerlere dağılıp düşmanı karşınıza alın!” talimatını vermiştir. Müsenna bu talimatı hemen icra etmiştir.³⁴²

Yine Kadisiye savaşından önce de Sa’d b. Ebi Vakkas’a buna benzer bir talimat göndermiştir. Mektup şu şekildedir: “Kadisiye’ye vardığında orduyla beraber düşmanın girebileceği tüm gedikleri doldurun!”

Yine Celula savaşı sırasında da Sa’d b. Ebi Vakkas’a şu mektubu yazmıştır: “Şayet Mihran ve Entak’ın ordusu mağlup edilirse Ka’ka’ b. Amr ordusuyla Hulvan sınırlarına gitsin ve orada Müslümanları ve bölgeyi muhafaza altına alsın! Düşmanın ilerlemesine mani olsun! Bu sayede diğer Müslümanlara, hem çarpışanlara hem ikamet halinde olanlara bir siper oluversin!”³⁴³

Bütün bu mektuplardan anlaşılacağı üzere Hz. Ömer fetihler süresince ayrıntılı mektuplar sayesinde durum kritiği yaparak isabetli kararlar vermiştir. Üstlendiği görevi hakkıyla yerine getirmenin manevi sorumluluğunun her zaman farkında

---

* Hz. Ömer devrinde yapılan Kadisiye (636), Celûlâ (637) ve Nihâvend (642) savaşlarında ordusuyla yenilgiye uğrayan ve bu tarihten 651 yılına kadar resmen hükümdar olarak kalan son Sâsânî hükümdarı. Esko Naskali, İran, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 395

³⁴² Sallâbî, s. 550.

³⁴³ Sallâbî, s. 550.

olmuştur. Devlet başkanının sorumlulukları ve halkın işlerini üstlenen kişilerin uyması gereken kurallar konusunda iyi bir örnek teşkil etmiştir.

17. Alâ El-Hadramî'ye Ulü'l-Emr'e İtaat Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer Bahreyn ordusu karşısında askerleri zor durumda bırakıp canlarını tehlikeye atan Alâ' ya mektup yazarak şöyle buyurmuştur: “Allah teala ümerayı şunun için baş yapmıştır ki, asker onların fermanına itaat ederler. Ve onlardan izinsiz hiçbir iş yapmazlar. İtaatsizlikte ziyandan ve nedametten başka hiçbirşey elde edilmez. Sen, benden izin almadan, Bahreyn ordusunu düşmanların eline düşürüp, onları yakalattın. Şimdi, sana Basra'dan asker gelmesine buyruk saldı. Sen de o Müslümanları uğradıklarından kurtar. Ama Bahreyn'e varma. Doğru, Saad İbni Ebi Vakkas'ın yanına var. Eğer Saad'a hizmetten daha üstün bir hizmet olduğunu bilseydim, sana onu buyururdum.”³⁴⁴

Alâ el-Hadramî Sad b. Ebi Vakkas'ın Fars ülkesinden getirdiği kadar ganimetler getirmek istemiş ve Hz. Ömer'in izni olmadan İslam askerlerini deniz yoluyla Fars ülkesine götürmüş ve burada askerler zor durumda kalmışlardır. Hz.Ömer onun bu yaptığını duyunca Utbe b. Gazvan'a mektup yazarak ona yardımcı birlik göndermiştir. Bu yaptığından dolayı Alâ'ya çok sinirlenmiş ve görevden alarak tehdit etmiştir.³⁴⁵

Mektupta Hz. Ömer Alâ el-Hadramî'yi izinsiz hareket etmemesini ve ümerâ'ya itaat etmesi gerektiğini emretmiştir. Kur'an'da ulü'l-emr iki yerde geçmektedir; “ Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz - Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir.”³⁴⁶

Yine Rabbimiz: “Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu

³⁴⁴ Taberî, Tarih-i Taberî, s. 454. İbn Kesir, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 138.

³⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 138-139.

³⁴⁶ Nisâ 4/59.

anlamlardı. Size Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.³⁴⁷ buyurmuştur.

Mektubumuzu incelediğimizde komutanın Hz. Ömer'den emir almadan şahsi tasarrufu ile hareket ederek mücahitleri zor durumda bıraktığını kısaca söyleyebiliriz. Bilindiği üzere Hz. Ömer emîr'ul mü'minîn olarak devlet başkanı sıfatı taşımaktaydı. Bu itaatsizlik karşısında haklı olarak öfkelenmiş ve komutanı görevinden almıştır. Peygamber Efendimiz'in şu hadisini konuya ışık tutması açısından buray almayı uygun buluyoruz. “Eğer üzerinize Habeşî ve burnu kulağı kesik bir köle, emir tayin edilse, sizi Allah'ın Kitabı ile sevk ve idare ettiği sürece, onun emirlerini dinleyiniz ve itaat ediniz.”³⁴⁸

Hz.Ömer devrinde yapılan fetihleri incelediğimizde Hz.Ömer'in savaşları bizzat kendisinin yönettiğini ve bunu çoğunlukla mektupları ile yaptığını görürüz. Bağımsız davranış sergilenmesine izin vermemiş; merkezi otoriteyi etkin olarak gerektiğinde devreye sokmuştur. Bu sayede İslam coğrafyası büyümüş, ganimetlerle refah seviyesi yükselmiştir. Bunu sağlarken de Hz.Ömer hiçbir zaman mücahitlerin gereksiz tehlikeye atılmasına izin vermemiştir. Buradaki itaatsizliğinde yanlış bir karar olduğu açıktır.

Bu olay bize Uhud muharebesinde Peygamber Efendimiz'in “Asla yerinizden ayrılmayın” diye emir verdiği okçuların yerlerinden ayrılması sonucunda; Müslümanların ağır kayıplar vermesini hatırlatmaktadır.³⁴⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere emir sahibi yani yetkili olan kişiye itaat çok elzemdir.

18. Sa'd B. Ebi Vakkas'a Savaş Hukuku Kapsamında Yazdığı Mektup

Hz.Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas'a şu mektubu yazmıştır: “Bir mevkide karargâh kurduğunda casuslar* görevlendir, düşmanı hafife alma! Yanında arap olanlar ya da bölgenin yerlisi olup da güvendiğin, nasihatlarını dinleyeceğin ve doğruluklarından

---

³⁴⁷ Nisâ 4/58.

³⁴⁸ Buhârî, Ahkâm, 4.

³⁴⁹ Ali Himmet Berki, Osman Keskinoglu, s. 281-282.

* Câsus; Mahrem sirlara vakıf olmaya çalışan kimse. Erdoğan, s. 67.

emin olduğun kimseler bulunsun! Her ne kadar bazı doğru haberler getirse de yalancı kimseler ona fayda vermez. İnsanları aldatan kimseler sana casusluk yapmasınlar. Düşman topraklarına yaklaştığın sırada arkadaşların içinden görüş sahibi ve bilgili olanlardan keşif birlikleri gönder. Onlar birliklerin önünde olsunlar. Şayet düşman kuvvetleriyle karşılaşırlarsa bu durumda sen düşman hakkında daha önce bilgi sahibi olursun.³⁵⁰

Bu mektupta da görüldüğü üzere Hz. Ömer savaş stratejileri açısından oldukça bilgilidir. Komutanlarına verdiği taktikler zafere giden yolda Hz. Ömer'in büyük katkısı olduğunu ispatlamaktadır. Savaş esnasında özel görevler verilecek kişilerin güvenilir olmalarını ayrıca vurgulamaktadır. Allah teala ayette: “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”³⁵¹ buyurmuştur. Hz. Ömer'in bu şekilde titiz davranması Kuran ahlakıyla örtüşmektedir.

Hz. Ömer'in “Bir mevkiye karargâh kurduğunda casuslar görevlendir, düşmanı hafife alma!” buyurması istihbarat konusuna önem verdiğini göstermektedir. Hz. Peygamber İslam devletinin başkanı olarak barış ve savaş halinde üstünlük sağlamak amacıyla düşmanın siyasi, askeri ve iktisadi faaliyetlerine dair istihbarat çalışmalarına büyük önem vermiştir. Bedir Savaşına başlamadan önce Kureyş ordusuyla ilgili araştırmalara bizzat katıldığı gibi önemli savaşların hemen hepsinde düşman hakkında bilgi toplayacak gözcüler göndermiş ve düşman ülkesinde yaşayarak merkeze bilgi aktaran casuslar görevlendirmiştir.

“Hz. Ömer istihbarat faaliyetlerine büyük önem vermiş, Ebu Ubeyde ve Sa'd b. Ebu Vakkas gibi ordu komutanlarına Hz. Ebubekirinkine benzer tavsiyelerde bulunmuştur. Ebu Ubeyde' nin bölge zimmîlerinden Bizans ordusu içinde faaliyet gösterecek casuslar seçtiği, Halid b. Velid'in de çeşitli bölgelerde casusluk ve karşı casusluk faaliyetlerinde bulunan adamları olduğu bilinmektedir. Filistin ordularının Gazze kanadı komutanı Alkame b. Mücezziz, elçilerinin yeterli istihbaratı temin edememesi üzerine elçi sıfatıyla girdiği düşman kalesinde bizzat bilgi toplamıştı. Ebu

---

³⁵⁰ Sallâbî, s. 546.

³⁵¹ Hucûrat, 49/6.

Ubeyde b. Cerrah, Antakya civarındaki Curcûme halkı ile (Ceracime) ayrıca Ürdün ve Filistin'deki Sâmirîler'le cizyeden muaf tutulmalarına karşılık casusluk yapmaları hususunda anlaşma yapmıştır. Şam'ın fethinden sonra Bizanslılar hesabına casusluk yaptıkları anlaşılan Arbessûs (Misis veya bugünkü Kozan civarı) zimmîlerini, bölgeyi bir yıl sonra veya -bütün mal varlıklarının iki katının kendilerine ödenmesi karşılığında- derhal boşaltmaları hususunda muhayyer bırakmış, birinci seçeneği tercih etmeleri üzerine de verilen süre sonunda bu yerleşim merkezini yıktırıştır. Ayrıca gayri müslimlerin Medine'ye girişini kontrol altına almak ve giyim kuşamlarında Müslümanlara benzemelerini yasaklamakla da düşman casuslarının hilafet merkezine sızmalarını engellemeye çalışmıştır.³⁵²

Görüldüğü üzere düşmana karşı casuslar kullanmak ve istihbarat ağı geliştirmek Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin de uyguladığı meşru bir savaş stratejisidir.

19. Ebu Ubeyde b. Cerrah'a Sınırlar Konusunda Yazdığı Mektup

Hz. Ömer sınırların korunmasına ayrıca önem vermiştir. Ebu Ubeyde b. Cerrah Şam'ın kuzeyinde bulunan Antakya sınır şehrini fethedince Hz. Ömer şu mektubu yazmıştır: “Buraya Müslümanların yerleşmesi gerekmektedir. Bunlar burada nöbet tutan insanlar olacaklardır ve atiyyeleride verilecektir.” Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hıms ve Ba'lebek halkından bir grup insanı, sınırlardan gelebilecek olan düşman tehlikesine karşı nöbet tutsunlar diye buraya yerleştirmiş ve buraya vali olarak da Habib b. Mesleme'yi görevlendirmiştir.³⁵³

Mektupta Hz. Ömer sınırların korunması hususunda valisine talimat vermiştir. Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.”³⁵⁴ Bu âyeti kerîme ile Rabbimiz sınırların korunmasını ve düşmana karşı her an hazır olunmasını emretmiştir. Hz. Ömer'in de sınırlarda nöbet tutturarak bu emri yerine getirdiğini görüyoruz.

³⁵² Cengiz Kallek, “Casus”, *DİA*, İstanbul 1993, c.VII, s. 163-164.

³⁵³ Sallâbî, s. 552.

³⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/ 200.

HZ. ÖMER'İN İSLAM İDARE HUKUKU KAPSAMINDA VALİLERİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR VE FIKHÎ TAHLİLLERİ

1. Ebu Derda'ya Yaptığı Yüksek Bina Sebebiyle Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer Medine'de olduğu esnada Ebu Derda'nın Şam'da yüksek bir bina yaptırdığını duyunca ona şu mealde bir mektup göndermiştir: “Ebu Derda'ya. “Ey Ümmü Uveymir'in oğlu Uveymir! Acaba Fars ve Rum'un binaları sana yetmedi mi ki, yeni ve yüksek binalar inşa ediyorsun? Ey Muhammed'in arkadaşları! Siz halka örneklersiniz...”³⁵⁵

Hz.Ömer'in kulağına geldi ki, Ebu Derda, Humusta büyük bir bina inşa etmiştir. Ona: “Rumların yaptığı binalar seni, dünyanın süslenmesinden uzaklaştırmaya yetmez mi? Halbuki Allah dünyanın harap olmasını emretmiştir.” diye mektup yazdı.³⁵⁶

Bu mektupta da dikkat çeken husus Hz. Ömer'in valilerinin yaşantı tarzını kontrol ederek; onların Müslümanlara iyi örnek olmalarını sağlamaya riayet etmesidir. Bilindiği üzere Hz. Ömer bir yere vali tayin ettiğinde mevcut mal varlığını kayıt altına alır; görevi bıraktığında gerekli görürse mallarını bölüp bir kısmını alırdı.³⁵⁷ Hz. Ömer'in yönetim de kullandığı yöntem; insan odaklı, hakkı ön plana çıkaran, eşitlik esaslı hiçbir zümrenin özel muamele görmediği bir yönetim tarzıdır. Dolayısı ile imkanlar halkın ihtiyaçlarını gidermek için sarf edilmiş; yöneticilerin de dahil olduğu elit bir zümre oluşmasına Hz. Ömer izin vermemiştir.

2. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Halkı Huzura Kabul ile İlgili Mektubu

Yine Hz.Ömer Ebu Musa El-Eş'ari'ye hitaben şu mektubu yazmıştır: “Kulağıma geldiğine göre sen halkın, huzuruna hep birlikte, büyük cemaatler halinde girmelerine izin veriyormuşsun. Bu mektubumun eline geçişinden sonra huzuruna önce fazilet

³⁵⁵ Kandehevî, c. II, s. 285.

³⁵⁶ Kandehevî, c.II, s. 286.

³⁵⁷ Kettânî, c.I, s. 430. ; Aksu, s. 252.

sahiplerini, şerefli kimseleri ve ileri gelenleri kabul et. Onlar yerlerini aldıktan sonra da halka izin ver.”³⁵⁸

Buraya kadar incelediğimiz mektuplardan anlaşılacağı üzere Hz.Ömer, kendisine valilerin halka davranış tarzı ile ilgili gelen haberlere önem vermiş, yöneticilerine yol göstermiştir. Devlet idaresinde yöneticiler, siyasal iktidarı barış, hürriyet, toplumun refahı ve adalet için kullandıkları ölçüde başarılı olurlar. Bir bakıma onların kalıcılıkları en az hata yapmalarıyla yakından alakalıdır.³⁵⁹ Merkezi bir yönetim tarzı ile idarecilik yapan halife Hz. Ömer kendisine ulaşan haberleri titizlikle değerlendirerek yönetimin en verimli şekilde çalışmasını sağlamıştır.

3. Mısır Valisi Amr b. As’a Nil Nehri Hususunda Yazdığı Mektup

Yine bu duruma örnek olacak bir yazışma da Mısır valisi Amr b. As ve Hz.Ömer arasında geçmiştir. Şöyle ki: Amr b. As Mısırlılar’ın her yıl Nil nehrine bir genç kızı attıklarını ve bunu yaparken de Amr b. As’a: “Ey idarecimiz, Nil için her yılın ilk on iki gününden sonra bir genç ve bekar cariyeyi efendisinden izin alıp onları razı ederek ve en güzel elbiselerle süsleyerek Nil’e atarız” demeleri üzerine onlara “Bu İslam’da yoktur. İslam kendinden önceki (cahili) durumları kesip atar. “Nil bazen çok, bazen az akar” dedim. Bu sözlerim onları rahatsız etti” diye haber göndermiştir.

Hiz. Ömer, Amr b As’a şunları yazmıştır: “Sen yapacağını yapmışsın. Şimdi ben sana bir mektubun içinde bir levha gönderiyorum. Onu Nil’e at!” Hiz. Ömer’in mektubu Amr’a ulaşınca üzerinde şunların yazılı olduğunu gördü: “Allah’ın Müminler’in Emiri Ömer’den Mısır halkının Nil’ine: Evet... Şayet sen kendiliğinden ve kendi emrinle akıyorsan bizim sana ihtiyacımız yok. Ancak sen, bir ve Kahhar olan Allah’ın emri ile akmaktasın. O’dur seni akıtan. Biz akmanı O’ndan talep ederiz.” Amr levhayı Nil’e atmış ve cumartesi günü Nil geceleyin tam on altı zira yükselerek akmıştır.”³⁶⁰

³⁵⁸ Kandehevî, *Hayâtü’s-sahâbe tercümesi*, c. III, s. 9.

³⁵⁹ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, 1993, s. 21; İsrafil Balcı, *Diplomat Ve Devlet Adamı Yönüyle Hiz. Ömer*, dergipark, s. 195.

³⁶⁰ Sallâbî, s. 167.

Bu mektupta görüldüğü üzere Mısır halkı batıl bir inanç uğruna her sene masum bir cana kıymaktadırlar. Hz. Ömer döneminde fethedilen topraklarda genel olarak yerli halkın dini inançlarına, din adamlarına ve mabetlere, makul örf ve adetlere saygılı davranıldığını ve sosyal hayata gerekmediği takdirde müdahale edilmediğini görüyoruz. Buna örnek olarak şu olay zikredilebilir; Hz. Ömer Ezri’at halkının ellerinde kılıç ve çiçeklerle eğlendiklerini gördüğünde onları men etmek istemiş fakat kendisine mani olan Ebu Ubeyde’nin “Bu durumun onların adetlerinden olduğunu; men ettiği takdirde kendileri ile olan antlaşmanın tehlikeye girebileceği” hususunu belirtmesi üzerine “Onları kendi haline bırakınız” buyurmuştur.³⁶¹

Valiye intikal eden hurafe olarak değerlendireceğimiz bu vakada ise vali Amr b. As’ın sözlü müdahalesine rağmen halkın ısrarcı davranması olayın halifeye intikal etmesine neden olmuştur.

Hz. Ömer’in hurafe nev’inden bu inanışa zamanında ve yerinde müdahale etmesi bu gibi inanışların topluma zarar vermesini engelleyici bir tedbir ve maslahat olmuştur. Zira bu türlü inanışlar İslamın tevhid anlayışı ile bağdaşmamaktadır.

4. Ebu Musa El Eş’ari’ye Dânyâl Peygamber’in Kabri Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Dânyâl Peygamber’in kabri Tuster şehrinde ortaya çıkanca Ebû Mûsa El Eş’ari bu durumu mektupla Hz. Ömer’e bildirmiş, Hz. Ömer gönderdiği mektubunda şunları yazmıştır: “Gündüz vaktinde üç kabir kaz ve geceleyin onlardan birine peygamberin cesedini koy. Onun kabrinin belli olmaması için elinden geleni yap. Bu sayede insanlar fitneye düşmeyeceklerdir.”³⁶²

Bu konuyla ilgili diğer bir rivayete göre Hz. Ömer yazdığı mektupta: “Onu kefenle ve defnet” diye emir vermiştir. Ebû Mûsa bir kanalın suyunu keserek

---

³⁶¹ Belâzürî, s. 163.

³⁶² Sallâbî, s. 168. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 145.

Dânyâl'ın cesedini su kanalına defnetmiş; sonra da kanalın suyunu kabrin üzerine akıtmıştır.³⁶³

Dânyâl Kitab-ı Mukaddeste bulunan bilgilere göre Beni İsrail peygamberlerindendir ve kutsal kitap yazarlarındandır. Kuran'da ve hadislerde Dânyâl'in ismi geçmemekte ve kendisi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İslami kaynaklarda nebi ve bir bilge kişi (hâkim) olarak takdim edilir ve onunla ilgili rivayetler Kitab'ı Mukaddesten nakledilir.³⁶⁴

Görüldüğü üzere Hz. Ömer halkın Dânyâl'in kabrinin bir türbeye dönüştürülüp, halkın da bu türbeye özel bir saygı göstermesini engellemek istemiştir. İslami kurumların henüz sağlam bir müesseslik arzemediği o dönemde Hz. Ömer'in maslahat gereği böyle bir tedbire başvurduğunu söyleyebiliriz.

5. Alâ El-Hadramî'ye Yazdığı Görev Tebliği ve Uyarı Mektubu

Hz.Ömer, Bahreyn valisi Alâ el-Hadramî'ye bu mektupta yeni görevini bildirmekte ve dikkat etmesi gereken hususları sıralamaktadır. Mektup şu şekildedir :“Mektubumu aldığımda Utbe b. Gazvan'a git! Seni onun yerine kumandan tayin ediyorum. Şunu da bil ki sen Allah tealâ'nın kendilerine çok güzel mükâfatlar verdiği ilk Muhacirlerden birinin yerine geçiyorsun. Ben onu iffetli ve takvâ olmadığı için azletmiş değilim. Kuvvetini kâfi bulmadığım için de azletmedim. Ancak senin o yöredeki Müslümanlara ondan daha fazla yararlı olabileceğine inanıyorum. Onun hakkını her zaman için gözet. Senden önce onun yerine birisini göndermiştim ama oraya ulaşmadan öldü. Eğer Allahu Teâlâ bu görevi üstlenmeni dilerse oraya ulaşırın. Yok eğer Utbe'nin yerinde kalmasını dilemişse sen de gideceğin yere varamazsın. Hüküm ve emir alemlerin Rabb'i olan Allah'ındır. Allah mahlûkatını niçin yaratmış olduğunu bildirmektedir. Sen de diğer bütün uğraşları bırakarak var kuvvetinle yaratılış gayen üzerinde çalış. Çünkü dünya geçici bir yurttur; ebedi olan ahirettir. Geçici kâr ve hayırlar, sana şerri sonsuza dek sürecek olan şeyleri unutturmasın. Allah'ın gazabından yine onun rahmetine kaç. Çünkü Allah dilediği

³⁶³ Belâzürî, s. 435.

³⁶⁴ Ömer Faruk Harman, “Dânyâl”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 480-481.

kimselere ilim ve hikmetinden dilediğince verir ve onu üstün kılar. Allah'tan kendisine itaat hususunda yardım edip bizleri azaptan kurtarmasını temenni ederiz.”³⁶⁵

Bu mektup Hz. Ömer'in Utbe b. Gazvân'nın yerine tayin ettiği Bahreyn valisi Alâ el-Hadrami'ye görev bildirim ve nasihatlerini içermektedir. Hz. Ömer genel teâmülü üzere komutan atarken Müslümanlara daha faydalı olacağını düşündüğü için böyle bir karar aldığını belirtmiştir.

Mektupta dikkat çeken hususlardan biri de Hz.Ömer'in Utbe b. Gazvân hakkında yanlış anlaşılmaya ve itibar kaybına yol açabilecek hertürlü kapıyı kapatmasıdır. İlk Müslümanlardan olması hasebi ile de saygın ve değerli olduğuna da ayrıca dikkat çekmiştir. Utbe b. Gazvan; ilk Müslümanlardan ve Bedir ehlinde bir sahabedir. Basrayı şehir haline getiren odur. Fazilet ve üstünlük sahibidir.³⁶⁶

Görüldüğü üzere Hz. Ömer görev verdiği valilerine gerekli nasihatlerde bulunarak, makam sevgisine kapılmamaları için gerekli uyarıyı baştan yapmaktadır. Yerine görevli atadığı komutanı hakkında da “Onun hakkını her zaman için gözet.” diye valisi Alâ el- emir Hadrami' ye emir vererek görev sonrası da Utbe b. Gazvan'nın saygınlık üzere muamele görmesini sağlamaya çalışmıştır. Burada “ilk Muhacirlerden” oluşunu ayrıca belirtmiştir. İslama ve Müslümanlara hizmet açısından ilk muhacirlerin elbette hakkı büyüktür. Allah onlardan razı olsun.

6. Ebu Musa El- Eş'ari'ye Devlet İşleri ile İlgili Mektubu

Hz. Ömer'in Ebu Musa el- Eş'ari'ye yazdığı bir mektup şu şekildedir: “Kuvvet çalışmaktadır. Ey Ebû Musa! Sakın bugünün işini yarına bırakma. Böyle yapacak olursan işler bir dağ gibi yığılır. Hangisinden başlayıp hangisini yapacağını şaşırırsın. Bu yüzden birçok aksaklık ortaya çıkar; işlerin büyük bir çoğunluğunu da yapamazsın. Biri ahiret diğeri ise dünya için olan iki şeyden birini seçmek durumunda kalırsanız siz ahiret için olanı seçiniz. Çünkü dünya fani ahiret ise bakidir. Ey Allah'ın kulları!

³⁶⁵ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s. 171.

³⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 83.

Her halukarda Allah'tan korkunuz. Allah'ın kitabını öğretiniz. Çünkü o ilimlerin kaynağı ve kalplerin cilasıdır.³⁶⁷

Bu mektupta Hz. Ömer;

-Çalışmanın önemine

-Dünya hayatının geçici ve yanılıcı olduğuna

-Kur'an ilmin yayılması için gayret göstermeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Allahu Teâla ayetinde: “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder”³⁶⁸ buyurmuştur. Hz. Ömer'in de bu hususta valisini uyardığını ve işlerin yığılmasını önlemesini tavsiye ettiğini görüyoruz.

Mektupta Hz. Ömer ilim öğretmesini emrederek ilme verdiği değeri ortaya koyuyor. Bilindiği üzere Ebu Musa el- Eş'ari fâkih bir sahabe olup ilmin bizzat içinde olan biridir. Ebû Mûsa el- Eş'ari Basrada vali iken halka Kuranı öğretmiştir. Kufe'de Kur'an ve fıkıh öğrettiği talebe sayısının 300' e ulaştığı rivayet edilir.³⁶⁹Bu mektupta Hz. Ömer ilmin gerekliliği ve yayılması konusunda onu teşvik etmektedir. Hz. Ömer insanları İslam'a davet etmek, vaaz ve nasihatte bulunmaları için görevliler tayin etmiştir. Mesela Selman-ı Farişî bu görevlilerden biridir. Devlet başkanı olarak Hz. Ömer'in liyakatlı, ilim sahibi kimseleri görevlendirdiğini ve böylece toplumun her yönden ıslahını sağladığını uygulamalarından anlıyoruz.

7. Ebu Ubeyde b. El-Cerrah ve Muaz b. Cebel'e Mektubu

Muhammed b. Suka'dan rivayetle: Nuaym b. Ebi Hind'in yanına gitmiştim. Bana şu sözlerin yazılı olduğu bir kağıt parçası gösterdi: “Ebu Ubeyde b. El-Cerrah ve Muaz b. Cebel'den Hattab oğlu Ömer'e! Selam üzerine olsun! Biz seni eskiden beri kendi nefsinin ıslahı ile çok ilgilenen biri olarak tanıyoruz. Bugün ise ümmetin başına geçtin. Onlar şuanda kırmızısıyla siyahıyla tamamen senin elinin altındadırlar. Toplumun her kesimindeki insanlar otoriterini kabul etmiştir. Dostta düşman da sana başvuruyor. Unutma ki adaletinde herkesin bir hakkı vardır. Adaleti ve hakkı tam

³⁶⁷ Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s. 171.

³⁶⁸ Necm, 53/39.

³⁶⁹ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Mûsâ El-Eş'arî”, *DİA*, İstanbul 1994,c. X, s. 190-191.

olarak yerine getirip getiremediğini iyice düşün. Ey Ömer! Biz seni bazı yüzlerin korkuyla kırışacağı bir günle korkutuyoruz. O gün geldiğinde kalpler kupkuru kesilir, donakalır. O günde bütün delil ve hüccetler o yüce sultanın hücceti karşısında sus- pus olacaklardır. Zaten ondan başka gidebilecekleri bir yer de yoktur. Biz insanlarımızın görünüşte birbirine dost, kalben ise düşman olmalarından korkuyoruz. Ey Ömer! Biz bütün bunları yalnızca sana nasihat etmek üzere yazıyoruz ve hepsinden de Allah'a sığınıyoruz. Selam senin üzerine olsun!"

Hız.Ömer, Ebu Ubeyde ve Muaz'a cevaben şöyle yazmıştır:

Hattab'ın oğlu Ömer'den Ebu Ubeyde ve Muaz'a. Selam üzerinize olsun!

Mektubunuz elime geçti. Onda, beni eskiden kendi nefsimi ıslah için çalışan biri olarak tanıdığınızı, şimdi ise siyahı ve kırmızısıyla bu ümmetin başına geçtiğimi, bu yüzden de dost-düşman herkesin bana başvurup adalet beklediğini yazıyorsunuz.

Sonra da adaletin ve hakkın gereklerini tam manasıyla yerine getirip getiremediği düşünmemi istiyorsunuz. Hemen şunu söyleyeyim ki Ömer'in elinde hiçbir şey yoktur. Güç ve kuvvet sadece Allah'a aittir. Beni, önceki ümmetlerin uğramış olduğu kötü sonla korkutuyorsunuz. Siz de biliyorsunuz ki dünya kurulduğundan beri gece ile gündüzün birbiri arkasına gelişi insanları ecellerine biraz daha yakınlaştırır; uzak olan yakınlaşır; yeni şeyler eskir, takdir olunanlar yerini bulur. Bu, insanların cennet ve cehennemdeki yerlerine yerleştirilene kadar böyle devam edecektir. Ayrıca insanların sonunda birbirlerine sadece görünüşte dost kalmalarından korktuğunuzu da söylüyorsunuz. Ben inanıyorum ki sizler o insanlar olmadığınız gibi devir de henüz o devir değildir. Çünkü o devirde insanlar sadece dünyaya rağbet edecekler ve yalnızca dünyalarını ıslah etmeye çalışacaklardır. Son olarak da bu mektubu bana nasihat için yazdığınızı söylüyorsunuz ki ben buna can u gönülden inanmaktayım. Aynı şekilde bütün bunlardan ben de Allah'a sığınıyorum. Bana mektup yazmayı sakın ihmal etmeyin; çünkü ikinizin de görüş ve nasihatlarına ihtiyacım olacaktır. Selam siz ikinizin üzerinize olsun!"³⁷⁰

---

³⁷⁰ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s. 177-178.

Bu mektupta Ebu Ubeyde ve Muaz b. Cebel'in halife Hz.Ömer ile nasihat içerikli yazışmalarına şahit oluyoruz. Yüce Rabbimiz ayetinde “İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.³⁷¹ buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurdu:

“Din nasihatle kaimdir. (Ve bu sözü üç defa tekrarladı) dedi ki:

Kim için nasihat Ya Rasulallah? Buyurdu ki: Allah için nasihat, O'nun kitabı için ve O'nun Resulu için nasihat, bir de mü'minlerin imamları (önderleri) ve mü'minlerin hepsi için nasihattir.”³⁷²

“Nasihat” (öğüt) kelimesi “nush” kökünden gelen isimdir. “Nush'un hakikati; kendin için istediğin iyiliği başkası içinde dilemiş olmandır. “Nush”: Halis, arınmış, saf olmak manasındadır. “Nesahet” kelimesi bu kökten olup; pak ve temiz hale getirme anlamı ihtiva eder.³⁷³

Görüldüğü üzere mektupta Hz. Ömer'e sahabe arkadaşları ve aynı zamanda çeşitli görevlerle memur kıldığı Muaz (ra) ve Ubeyde (ra) tarafından nasihat edilmektedir. Mü'minler'in birbirine iyiliği emredip kötülükten men etmeleri farzdır. Bunun en güzel örneklerinden biri bu mektuptur. Hz. Ömer büyük bir sahabi ve mü'minlerin Emiri olma sıfatını kendinde toplayan bir şahıs olduğu halde nasihatleri mütevazı bir üslupla karşılamıştır. Devamını teşvik ve talep etmiştir.

Hadiste geçen Müslümanların imamları, onların önderleri hakkında nasihat ise, onların iyiliğini istemek, istikamet üzere olmalarını ve adalete sarılmalarını arzulamaktır.³⁷⁴ Bu karşılıklı nasihat anlayışının sünnette de yer aldığını açıktır.

---

³⁷¹ Asr, 103/2-3.

³⁷² Müslim, Kitabu'l-İman, (hadis no 55) ;Ebu Davud, Kitabul Edep,(hadis no 4944).

³⁷³ Lütfü Doğan, *Sünnet Işığında İslam Ahlakının Esasları*, DİB yayınları, b. 1, Ankara 2015, s. 66.

³⁷⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's- sâlihîn min hadîsi seyyidi'l-mürselîn*, (trc. M.Yaşar Kandemir, İ.Lütfi Çakan, Raşit Küçük), Erkâm Yayınları, İstanbul 2017.c. 2, s. 405.

8. Ebu Musa El-Eş'ari'ye Halka Davranışları Hususunda Yazdığı Mektup

Yine Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari'ye halka davranışları konusunda uyması gereken kuralları ihtiva eden şu içerikte ki mektubu yazmıştır: “Biliyorum ki insanlar başlarındaki kişilere nefret beslemektedirler. Senin ve benim başıma böyle bir şey gelmesinden Allah’a sığınırım. Günün bir saatinde dahi olsa Allah’ın koymuş olduğu cezaları uygula. Biri Allah diğeri ise dünya için olan iki şey arasında kalırsan sen Allah için olanı öbürüne tercih et. Çünkü dünya fani, ahiret ise ebedidir. Fasıkları, kötü kimseleri korku içerisinde yaşat ve bir arada bulunmalarına izin verme, onları birbirinden ayır. Müslümanlardan hasta olanları ziyaret et ve cenazelerine katıl. Kapını her an herkes için açık tut. Müslümanların işini bizzat kendin yap. Çünkü sen de o Müslümanlardan herhangi birisisin. Allah Teâla seni üstlendiğin görev itibariyle onlardan daha ağır bir yük altına sokmuştur. Ey Ebu Musa! Duyduğum kadarıyla kendin ve aile efradın elbise, yemek ve binek bakımından diğer Müslümanlardan daha farklı bir hayat sürüyormuşsunuz. Ey Allah’ın kulu! Sakın, otu bol bir vadide bulunup da bütün amacı onları yeyip semizlenmek olan hayvanlar gibi olayım deme. Çünkü onun felaketi semizlenmesi ile gelir. İdareci yoldan çıkacak olursa halk da çıkar. İnsanların en bahtsız emri altındakilerin kendisi sebebiyle azmış olduğu kişidir.³⁷⁵

Bu mektubunda Hz.Ömer’in Ebu Musa el-Eş'ari'ye tavsiye ve emirlerde bulunduğunu görüyoruz. Mektupta Hz.Ömer Ebu Musa el Eş'ari'ye şu hususlarda dikkatli davranmasını tavsiye etmektedir:

- Halk ile arasında sevgi bağı tesis etmek
- Kadılık görevini ihmal etmemek
- Ahiret hayatını dünya hayatına tercih etmek
- Fasıklara karşı uyanık olmak ve birleşmelerine imkân vermemek
- Hastaları ziyaret ederek; vefat edenlerin cenazelerine katılmak
- Kapılarını her daim halka açık tutmak

---

³⁷⁵ Ebû Yûsuf, s.43.

-Müslümanların işleri ile bizzat ilgilenmek

-Ailesi ile yaşam standardının diğer Müslümanlarla müsavamat arz etmesine önem göstermek

-Elinin altındakilere iyi davranmak ve onları iyiye teşvik edecek süreçler işletmek.

Öncelikle halk ile arasında nefret oluşturacak şekilde uygulamalardan uzak durmasını belirtmektedir. Bu konuda yine Sad b. Malik'e insanların kendilerini sevmesini istemesini, bunun peygamberlerin de isteği olduğunu, Allahın bir kulunu severse onu başkalarına da sevdireceğini, insanlar nazarında ne ise Allah katında o konumda olacağını nasihat etmiştir.³⁷⁶ Bunu yapmakta ki amacı yöneticilerin emri altında ki Müslümanlara iyi davranış sergilemesini istemesidir. Hz.Ömer vali tayin ederken çok titiz davranmış ve belli kriterlere uygun olmasına dikkat etmiştir. Gönderdiği valileri de kontrol etmiş ve uygulamalarını denetlemeye özen göstermiştir. İrad ettiği bir nutkunda halka hitaben “Şikâyetiniz varsa bize bildirin. Eğer bize ulaşamazsanız bu emri kendilerine tebliğ ettiğimiz yetkililerimize giderek şikâyetinizi arz edin. Haksızlığa uğrayan kimsenin hakkını, zorla da olsa haksızdan alıruz” buyurmuştur.³⁷⁷

9. Sad b. Ebî Vakkas'ın Gösterişli Köşkünün Yıkılması Emrini İhtiva Eden Mektubu

Hz. Ömer görüldüğü üzere halkın sosyal standardının çok üzerinde bir hayat yaşamalarını istememiştir. Bu tutumuna binaen hayata geçirdiği bazı uygulamaları vardır. Saad'ın Kufe'de bir köşk yaptırdığını hatta Kisra'nın köşkünün kapısını söktürüp kendi köşküne koydurduğunu duyunca bu durumdan hoşlanmamış ve Muhammed bin Mesleme'ye köşkün kapısına bol bol odun koyarak yakmasını ve yazdığı mektubu Sad'a vermesini istemiştir. Mektup şu şekildedir; “Bana haber verildiğine göre sen acem kralı Kisra'nın köşküne benzer bir köşk yaptırmışsın. Kisra'nın köşkünün kapısını da götürüp köşküne koymuşsun. Şimdi kapınada bekçiler kapıcılar koy. Nitekim Kisralar böyle yapardı. Peygamber (s.a.v.)'in yolunu bıraktın

³⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 62.

³⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 62-63.

ve Acem şahı Kisra'nın yolunu tuttun. Kisra'yı o köşkte mezara indirdiler. O köşk ona vefa göstermedi. Ben Muhammed b. Mesleme'yi o köşkü yakması için gönderdim. Senden korkmasın. Bu dünyada sana iki ev yeter. Birisinde kendin otur, birisine de Müslümanların malı olan beytülmal (devlet hazinesi) koy.”³⁷⁸ Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Hz. Ömer fethedilen yerlerde ki İslam dışı yaşantıların taklit edilmesini yasaklamıştır.

Burada Peygamber Efendimiz'in idari yapıyı tesis ederken benimsediği metotlardan bahsetmeyi uygun bulduk. Efendimiz (s.a.v) memurlara aile fertleriyle rahatça barınabileceği bir mesken temin etmiş, ev işlerinde yardımcı olacak bir hizmetçi için beytülmalden ödenek ayırmış, görev yerine ulaşım sağlayabilmesi maksadı ile de bir binek sağlamıştır.³⁷⁹ “Kendisini görevlendirip maaş bağladığımız hangi çalışan maaşından öte bir şey elde ederse bu haksız elde edilmiş bir şeydir ”³⁸⁰ buyurarak maaşları ile orantılı bir hayat tarzlarının olması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum yöneticilerin dünya malına fazlaca meyledip, kendi işlerine dalarak Müslümanların ihtiyaçlarını ikinci plana atmalarını önlemek için düşünülmüş bir maslahat bağlamında da değerlendirilebilir.

Hz. Ömer, bir hutbesinde : “Ben memurları insanlara dinlerini ve Rasulullah'ın sünnetini öğretmeleri, halkın gelirlerini ve ganimetleri eşit bir şekilde paylaşmalarını, adil yönetim uygulamaları için gönderiyorum. Bunun dışına çıkan kimseyi bana bildirin, nefsim elinde olana yemin ederim ki, ona bundan dolayı yaptığının aynısı ile kısas uygulayacağım.”³⁸¹ buyurarak görevli tayin edilen kişilerinin önceliklerinin halkın ihtiyacı ve devlet işleri olduğunu belirtmiştir.

Halife Hz. Ömer, kendisi de mütevazı bir hayat yaşamıştır. Bazen beytülmal'den aldığı cüzi maaş ihtiyacını karşılamamış, halife beytülmal yöneticisinden borç almış; zamanında ödeyemediği zamanlarda ise borcu ödeyebilmek için süre uzatımı

³⁷⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 445; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 124-125.

³⁷⁹ Müslim, İmâre, 26-29; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1991, 2: s. 159. ;Murat Akarsu, *Hz. Ömer Döneminde Yönetim Ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler*, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 4, 2018, s. 65.

³⁸⁰ Muhammed Abdülhayy Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye, Hz. Peygamber'in Yönetimi*, trc. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 1: s. 425. ; Aksu, s. 65.

³⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 336; Taberî, *Tarih*, 4: 204; Akarsu, s. 81.

istemmiştir. Hz.Ömer maaşının artırılması hususunda ki teklifleri de “Ömer Rasulullah gibi yaşayacak.” diyerek geri çevirmiştir.³⁸²

Hz. Ömer görevlendirdiği memurların maaşlarının yeterli olmasını sağlamıştır. Bu hususta: “İstihdam ettiklerini fazla ücret vermek suretiyle zengin et ki onları hıyanetten korumuş olasın” diyen Ebu Ubeyde’ye: “Onlardan birini bir vazifeye tayin ettiğim vakit, bir daha muhtaç olmayacakları kadar ücret veriyorum.” demiştir.³⁸³ Görüldüğü üzere Hz.Ömer, emrindeki memurların asgari yaşam standartlarında yaşamaları için gerekli maddi imkânı sağlamış, gösteriş ve israfın ise karşısında olmuştur.

10. Utbe b. Ferkad’ın Gönderdiği Hediye ile İlgili Mektubu

Hz.Ömer’in bu konuya ilişkin diğer bir mektubu ve yazılış süreci şu şekildedir: Azerbeycan fethinden sonra Utbe b. Ferkad, deri ve keçe ile sarılmış iki sepet içinde helva koyup, azadlısı Sühaym ile Ömer’e göndermiştir. Sühaym, Hz. Ömer’in yanına gelince: “Ne getirdin? Altın mı yoksa gümüş mü?” diye sual etmiş ve sepetleri açtırmıştır; helvanın tadına bakmış ve: “bu çok nefis bir şey! Bütün Muhacirler, doyuncaya kadar bundan yiyecekler mi?” diye Sühaym’a sorunca Sühaym: “Hayır! “Bu yalnız sizin içindir” diye cevaplaması üzerine Hz.Ömer, ona şu mektubu yazmıştır:

“Allah’ın kulu Müminlerin Emiri Ömer’den Utbe b. Ferkad’a: Bu gönderdiğin şey, ne senin, ne ananın ne de babanın kazancından değildir. Biz, yalnızca Müslümanların evlerinde karınlarını doyurdukları şeyleri yeriz!”³⁸⁴

Mektubun diğer bir rivayeti şu şekildedir; “Yine Hz. Ömer Azerbeycan’a gönderdiği bir mektubunda şöyle yazmıştır: “Ey Utbe b. Ferkad! Şunu bilesin ki elde edilen ganimetler ne annenin ne de babanın kazancı değildir. Sen evinde karnını ne ile doyuruyorsan Müslümanlara da ondan yedirmelisin. Sakın müşriklerin yaptığı gibi dünya nimetlerine dalıp aşırılığa kaçma. İpekli elbiseler de giyeyim deme.”³⁸⁵

³⁸² Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, s. 255; AKARSU, s. 87.

³⁸³ Ebu Yûsuf, s. 185-86. ; Akarsu, s. 239.

³⁸⁴ Belâzürî, s. 374.

³⁸⁵ Kandehevi, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c. II, s.126.

Mektubumuzda Hz. Ömer'in bir devlet başkanı olarak sorumluluğunun bilincinde olduğunu ve yönetimi altında ki halkla aynı hayat standardını koruduğunu görüyoruz. Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisinde “Bir kimse, Müslümanlar üzerine amir olur da kendi öz nefsi için yaptığı çalışmaları, yönettiği kimseler için yapmazsa, onlar, cennete girdiği halde o kimse, giremeyecektir.”³⁸⁶ buyurmuşlardır. Hz. Ömer'in halifeliliği esnasında vuku bulan kıtlık hadisesinde ki tavrından burda söz etmek uygun olacaktır şöyle ki: Hz. Ömer beytülmalde bulunan bütün azığı insanlara dağıtmıştır. Kendisi de insanlar sıkıntıdan kurtuluncaya kadar yağ ve yağlı şeyler yememeye söz vermiştir. Hz. Ömer'in rengi kararmış, çok kilo kaybetmiş, insanlar onun hastalanmasından korkmuşlardır. Bu hal dokuz ay devam edip yavaş yavaş insanlar rahatlığa kavuşmuştur.³⁸⁷ Görüldüğü üzere halife sofrasını halkın sofrası ile aynı tutarak onlarla birlikte sıkıntıya göğüs germiştir.

11. Amr b. As'a Tahtını Kırmasını Emrettiği Mektup

Yine Hz.Ömer Amr b. As'ın bir taht edindiğini duymuş ve ona şu mektubu yazmıştır: “Bana gelen haberlere göre bir taht edinin Müslümanlardan daha yüksek bir yerde oturuyormuşsun. Senin ayakta durup da Müslümanların da oturmuş halde durup dinlemesi gerekmez miydi? Onu kırman dışında herhangi bir emrim yoktur.”³⁸⁸ yazarak halk ile arasında uzaklaşma oluşturacak, ondan çekinmelerine sebep olacak davranışları yasaklamıştır.

Bu mektupta dikkat çeken hususlar:

- Yönetici olarak görev yapanların halkın sorunlarına duyarsız kalmamaları gerektiği
- Ganimetler üzerinde keyfi tasarruflar yapılamayacağı
- İpek elbise giyilmesi gibi dinen uzak durulması gereken yasaklara gidilen yerlerde de riayet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

---

³⁸⁶ Müslim, İman , (hadis no:142)

³⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye terciimesi*, s. 148.

³⁸⁸ Sallâbî, s. 363.

Mektubumuzda Hz. Ömer'in dünya nimetlerine dalarak halkın sorunlarına duyarsız kalmamasını valisine emrettiğini görüyoruz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu hususta: “Kim Müslümanların işini üstlenir de sonra yoksullara, haksızlığa uğrayanlara ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapatırsa Allah da onun ihtiyacına karşı rahmet kapılarını kapatır.”³⁸⁹ buyurarak görevlilerin sorumluluklarını yerine getirme hususunda dikkatli olmalarını emretmiştir. Hz Ömer böylelikle halkın yöneticilere rahatlıkla ulaşmasını ve yöneticilerin sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmelerini amaçlamıştır. Halktan kopuk bir yaşam tarzını yöneticilerine yasaklamıştır.

Allah Teâla “Kim Allâh’a ve Rasûl’e itaat ederse işte onlar, Allâh’ın kendilerine lûtuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!”³⁹⁰ buyurarak; Müslümanın yaşam tarzını belirlerken Allah ve Rasulünün, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimseleri takip etmesi İslami hayat şeklini benimsemesi emredilmiştir. Yine Peygamber Efendimiz “Kim bir kavme benzemeye çalışırsa, o da onlardandır.”³⁹¹ buyurarak Müslümanın İslami olmayan taklit ve takiplerden uzak durması gerektiğini beyan etmiştir. Bu bağlamda ipekli giysi giymeyi yasakladığını görüyoruz. Hz. Ömer’in bu konu ile ilgili bir mektubu ve yazılış süreci şöyledir; Huzeyfe Azerbeycan’a yürüyüp halk ile sekizyüzbini dirhem ödemek şartı ile anlaşmıştır. Hz.Ömer durumu haber alınca burada ki Müslümanlara hitaben şu mektubu yazmıştır:

“Siz, halkının yemeği ve elbiseleri, hayvan ölüsü ile karışan bir ülkedesiniz; bundan dolayı yalnızca kesilmiş hayvanları yiyiniz ve temiz elbiseleri giyiniz!” Hz. Ömer burada temiz elbise ile temiz deriden yapılanları kastetmiştir.³⁹² Yine yedikleri yiyecekler konusunda hassasiyet göstermelerini emretmiştir.

12. Komutanlarına Fıkıh Öğrenmelerini Emrettiği Mektup

Yine Hz.Ömer, ordu komutanlarına nasihat içerikli şu mektubu yazmıştır: “Allah’ın dininde anlayış sahibi olmaya çalışınız. Çünkü batılı hak görerek batıla talip

---

³⁸⁹ Tirmizî, Ahkâm, 6.

³⁹⁰ Nisâ, 4/ 69.

³⁹¹ Ebû Dâvûd, Libâs, 4.

³⁹² Belâzurî, s. 374.

olan bir kimsenin mazereti yoktur. Hakkı batıl görerek onu terk edenin de mazereti yoktur.”³⁹³

Bu mektupta Hz. Ömer komutanlarına hakkıyla görevlerini yerine getirmeleri için gerekli yetkinliğe ulaşma yolunda çaba sarfetmelerini emretmiştir. Allah teâlâ âyette “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? ”³⁹⁴ buyurmuştur. Efendimiz (s.a.v) “Allah kimin için hayır dilerse onu dinde fakih (anlayış sahibi) kılar.”³⁹⁵ buyurarak dinde anlayış sahibi olmanın faziletini vurgulamıştır. Yine Peygamberimiz (s.a.v)’in: “Hepiniz çobansınız. Hepiniz götüğünüz sürüden sorumlusunuz. Âmir memurlarının çobanıdır. Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibariyle hepimiz çobansınız ve hepimiz idâre ettiklerinizden sorumlusunuz.”³⁹⁶ buyurması kişinin sorumluluk alanına giren konularda bilgili olması gerektiğini göstermektedir. Hz. Ömer’in “Hakkı batıl görerek onu terk edeninde mazereti yoktur” yazarak komutanlarını uyarması; onların yöneticilik yaparken dikkatli ve bilgince hareket etmelerinin kendileri için bir zorunluluk olduğunu belirtmek içindir. Çünkü yetkililerin böyle davranmaları en başta kendi iyilikleri için gereklidir.

13. Taun Salgını Zamanında Ebu Ubeyde B. Cerrah’a Yazdığı Mektup

Hz. Ömer Şam’da salgın hastalığın yayıldığını ve insanların bu sebeple ölmeye başladığını haber aldığı anda orada bulunan Ebu Ubeyde b. Cerrah’a şu mektubu göndermiştir: “Sana çok acele ihtiyacım var; mutlaka benim yanımda bulunman gerekiyor. Mektubum eline gece ulaşırsa sabahı beklemeden, gündüz ulaşırsa da akşamı beklemeden yola çıkmanı emrediyorum.” Mektubu alan Ebu Ubeyde, Hz. Ömer’e “Ben mü’minlerin emirinin ihtiyacını biliyorum. O, yeryüzünde ebedi kalmayacak olan bir insanın (yani benim) ölmesini istemiyor” diye haber göndererek şu cevabı yazdı: “Ben, Müslümanlardan meydana gelen bir ordunun başında bulunmaktayım. Bunun içindir ki onların hepsini ölümle başbaşa bırakarak kendi

³⁹³ Kandehevî, *Hayâtü’s-sahâbe tercümesi*, c. I, s. 480.

³⁹⁴ Zümer, 39/9.

³⁹⁵ Buhârî, İtisam,10, (hadis no:7312)

³⁹⁶ Buhârî, Cum`a, 11.

canımı kurtarmak istemiyorum. Bana olan ihtiyacının da ne olduğunu biliyorum. Sen, sonsuza dek yaşamayacak bir kimsenin ölmemesini istiyorsun. Bu mektubu aldığımda, emrini yerine getiremediğimden dolayı beni affet ve ordumun başında kalmama izin ver!”

Ebu Ubeyde'nin mektubunu okuyan Hz.Ömer kendisini tutamayarak ağlamaya başladı. Orada bulunan sahabiler “Ne oldu ey Mü'minlerin Emir'i! Yoksa Ebu Ubeyde vefat mı etmiş?” diye sordular. Hz.Ömer de “Hayır, henüz vefat etmemiştir. Ancak böyle giderse ölümünden de kurtulamayacaktır.” demiş ve Ebu Ubeyde'ye ikinci bir mektup yazmıştır. Bunda şöyle diyordu: “Ürdün kolera ve sıtma gibi hastalıkların çıkmasına çok uygun bir memleketdir. Havası nemli olup bataklıklar hastalık yaymaktadır. Madem ordunun başında kalmak istiyorsun; hiç olmazsa onları Cabiye'ye sevket! Çünkü orası temiz ve havalı bir yerdir.” Bunun üzerine Ebu Ubeyde “İşte şimdi oldu. Mü'minlerin Emiri'nin bu emrine uyacağız.” dedi ve Ebu Musa el-Eş'âri'yi çağırarak ona askeri toplatarak Cabiye'ye göndermesini emretti. Ancak o sırada Ebu Musa'nın hanımı koleradan öldü. Ebu Musa gidip bunu Ebu Ubeyde'ye söyledi. O da çıkarak askerleri bizzat kendisi toplamaya başladı. Bu sırada da kolera yakalanarak vefat etti. Onun vefatından sonra da kolera kalktı.³⁹⁷

Mektupta görüleceği üzere; Hz.Ömer büyük bir hassasiyetle tayin ettiği valilerine aynı zamanda sevgi beslemiş; adaletli bir yönetici olmasının yanı sıra yönetimde beraber hareket ettiği valilerinin problemleri ile ilgilenerek aynı zamanda merhametli bir devlet başkanı olmuştur. Siyaset bilimci Bülent Daver, tarihe mal olmuş büyük devlet adamlarının başarılı olmalarını onların tanınmış düşünür, ilim ve fikir adamı veya iyi birer siyasal bilimci olmalarından kaynaklanmadığını, onların başarılarındaki temel etkenin, yanlarında sürekli sahasının uzmanı, güvenilir, ilim ve fikir adamları barındırmalarından ve onların fikirlerinden faydalanmayı bilmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir.³⁹⁸

---

³⁹⁷ Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe tercümesi*, c.II, s.132; Kandehevî, c. II, s. 77-78. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 129-130.

³⁹⁸ Daver, s. 24; Balcı, *Diplomat Ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer*, s. 192.

Mektubu Şam'da çıkan kolera salgını üzerine Hz. Ömer sahabi arkadaşı Ebû Ubeyde'ye yazmış ve geri gelmesini talep etmiştir. Fakat Ebû Ubeyde büyük bir fedakârlık ederek ordunun başında kalmış ve bu hususu Hz.Ömer'e bizzat mektupla beyan etmiştir.

Hz.Ömer'in yazdığı ikinci mektupta büyük sahabinin bu kararına saygı gösterdiğini görüyoruz. Ayrıca ordunun daha uygun şartları olan bir yere nakli içinde emir vermektedir.

Suriye bölgesi ordu kumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından Şam-Hicaz yolu üzerindeki Serğ kasabasında karşılanan Hz. Ömer'e Şam'da veba çıktığı haberi verilince vebanın olduğu yere gitmemiş, kendisine, “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diyen Ebû Ubeyde'ye Allah'ın kaderinden yine O'nun başka bir kaderine sığındığını söylemiştir. Ve devamla sen iki yakalı bir vadide olsan, bir tarafı kurak bir tarafı yeşillik olsa, atını otlak yerde otlatırsan da Allahın kaderi iledir; kurak yerde otlatırsanda bu Allahın kaderi iledir. Öyle değil mi? Ey Ebu Ubeyde! Keşke bu sözü senden başka biri söylemiş olsa idi.” buyurmuştur.³⁹⁹Peygamber Efendimiz (s.a.v) hadisinde “Tâun hastalığı, Allah Teâlâ'nın dilediği kimseleri kendisiyle cezalandırdığı bir çeşit azaptı. Allah onu mü'minler için rahmet kıldı. Bu sebeple tâuna yakalanmış bir kul, başına gelene sabrederek ve ecrini Allah'tan bekleyerek bulunduğu yerde ikâmete devam eder ve başına ancak Allah ne takdir etmişse onun geleceğini bilirse, kendisine şehit sevabı verilir.”⁴⁰⁰ ve “Tâun, her Müslüman için şehitliktir”⁴⁰¹ buyurmuştur. Yine Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: “Bir yerde veba çıktığını duyarsanız oraya girmeyiniz, bulunduğunuz yerde veba çıkmışsa oradan ayrılmayınız.”⁴⁰² buyurmuştur. Amvas taununda Ebu Ubeyde vefat etmiş ve yerine tayin edilen Muaz'da vefat edeceği sırada Amr b. As görevlendirilmiştir. Amr bin As insanları alıp dağlara çıkarmış ve nihayet Allah onlardan taunu kaldırmıştır. Bu haberi alan Hz.Ömer bunu çirkin karşılamamıştır. Hz.Ömer hastalıktan sonra Şam'a gelerek insanlardan miras yoluyla intikal eden malları hak sahiplerine teslim etmiştir. Onun

³⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 127-128.

⁴⁰⁰ Buhârî, Tıb, 31; Kader, 15.

⁴⁰¹ Buhârî, Cihâd, 30, Tıb 30.

⁴⁰² Tirmizi, Cenâiz, 66.

Şam'a gelmesi ile halkın gönlü hoş olmuş, hastalığı fırsat bilerek Müslümanlara saldırma fikrine kapılan düşmanlar niyetlerinden vazgeçmişlerdir.⁴⁰³ Hz. Ömer'in bu olay karşısında ki kriz yönetimi devlet başkanlarının halkın başına gelebilecek bir felakette nasıl davranmalarını gerektiğini hakkında yol göstericidir.

Hadislerden ve Hz. Ömer'in uygulamalarından anlaşılacağı üzere; bulaşıcı bir hastalığa müptela olanlar diğer insanlara bulaştırmamak için gerekli tedbirleri almak ile sorumludurlar. Yine kişinin gideceği yerde bulaşıcı bir hastalık varsa oraya gitmekten vazgeçmesi gerekir.

14. Utbe b. Gazvan'a Savaş Öncesi Yapacaklarını Belirttiği Mektup

Yine Hz.Ömer Utbe b. Gazvan'ı Basra'ya görevlendirdiği vakit şu mealde bir mektubu ona hitaben yazmıştır:

“Ey Utbe! Ben, seni Hind topraklarından sayılan bir yere vali olarak görevlendiriyorum. Burası düşmanın savaş alanlarından bir yerdir. Orada bulunanlara karşı Allah'ın sana yeteceğini ve sana yardımcı olacağını ümit ederim. Alâ b. Hadremî'ye sana Arfece b. Herseme'yi yardımcı olarak göndermesini emrettim. Arfece yanına geldiğinde onunla istişare et. İnsanları Allah'ın dinine çağır. Senin bu çağrını kabul edenleri sen de kabul et. Çağrını kabul etmeyenlerden cizye vermelerini iste. Vermeyenin işini ise kılıçla hallet. Emrin altında bulunan kimseler hakkında Allah'tan kork. Nefsinin seni kibir tuzaklarına düşürerek ahiretin berbad etmesinden sakın. Rasûlullah'ın sahabesi oldun. Alçaklıktan sonra onun sayesinde yüceldin. Zayıflıktan sonra güçlendin. Sonunda başkalarının başına dikilen komutan ve emirlerine boyun eğilen bir hükümdar oldun. Söylediğin dinlenir, emirlerine uyulur, seni gerçek değerinden daha yukarı çıkartmayacak ve senden aşağıdakilere karşı da azdırmayacak olursan bu, gerçekten büyük bir nimettir. Bununla birlikte günah işlemekten sakındığın gibi nimetin seni kötülöklere sürüklemesinden de kendini koru. Hatta bu nimetin derece derece artarak seni aldatıp sonunda Cehennem'e sürüklemesi, benim nazarımda senin için masiyetten de kötüdür. Allah, ikimizi de böyle bir durumdan korusun. İnsanlar Allah'a hızlıca bağlandılar. Sonunda dünyada da onlara

---

⁴⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 130-131.

verilince bu sefer onu istemeye başladılar. Fakat sen Allah'ı iste. Dünyayı isteme. Zalimlerin yıkılıp ölmesi gibi bir akıbeta uğramaktan kork.”⁴⁰⁴

Mektubumuzu incelediğimizde; Hz. Ömer'in Utbe'ye nasihat ve emir olarak şunları yazdığını görüyoruz;

-İstişare ile hareket etmesini

-Öncelikle düşmanları Allah'ın dinine davet etmesini, razı olmazlarsa cizye yükümlülüğü getirmesini, buna da razı olmazlarsa kılıç ile halletmesini

-Rasulullah'ın ashabı olma şerfine layık hareket ederek geçmişini unutmamasını yazmıştır.

Utbe b. Gazvan bilindiği üzere sahabedendir. Onun savaş sonrası askerlere hitaben söylediği şu sözler Hz. Ömer'in mektubunu doğrular niteliktedir: Utbe b. Gazvan şunları söylemiştir: “ Yemin olsun, bir zamanlar Hz. Peygamber ile birlikte bulunan yedi kişiden biri bendim. Biz uzun süre semür ağacının yaprağından başka yiyecek bir şey bulamıyorduk. Sonunda ağızlarımızın içi yaralarla dolmuştu. Bir gün elime bir elbise geçirmiştım. Bunu alıp Sa'd ile birlikte paylaşmıştık. Şimdi ise o yedi kişiden her birimiz mutlaka bir bölgenin valisiyiz. Bizden sonra da insanları deneyeceklerdir.”⁴⁰⁵

Yine Hz.Ömer'in ordu komutanlarından biri olan Ebu Ubeyde'nin Rum ordularının büyüklüğünden ve gücünden bahseden mektubu üzerine ona manevi destek kapsamında yazdığı şu mektubu burada zikredelim. Mektupta Hz. Ömer Allah'a hamdü senâlar yazdıktan sonra şöyle devam etmiştir;

“Allah Teâlâ, karşılaştıkları musibetler ve düşmanlar ne kadar zorlu ve çetin olursa olsun mü'min kulları için sonunda bir çıkış yolu ihsan edecektir. Şunu da bil ki bir zorluk, iki kolaylığı asla mağlup edemez. Bu konuda Allah Teâlâ, kitabında şöyle buyurmaktadır:

---

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 82.

⁴⁰⁵ Aksu, s. 240. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, c. VII, s. 82.

“Ey iman edenler! Sabredin ve düşmanlarınızdan daha sabırlı olun!”⁴⁰⁶Görüldüğü üzere Hz.Ömer her halukarda güçlü ve dayanıklı olmayı komutanlarına nasihat etmiş, onların ümitsizliğe düşmesine engel olmuştur.

15. Sad b. Ebi Vakkas’a Askerlerini Savaşa Teşvik Hususunda Yazdığı Mektup

Hz. Ömer yazdığı bir mektupta Sad’a, kendisini nefis muhasebesine tabi tutmasını, askerlerine öğüt vermesini, iyi niyetli ve sabırlı olmalarını emretmiştir. Bunun sebebini de mektubunda şöyle açıklamıştır: “Çünkü zafer, kişinin niyeti miktarınca Allah katından gelir. Sevapta kişinin Allah’tan beklentisi oranında gelir. Allah’tan afiyet dileyin. “La Havle Velâ Kuvvete İllâ Billâhil Aliyyil Azim” sözünü çokça söyleyin. Bütün durumlarınızı bana detaylı olarak bildirin. Nereye konakladığınızı, düşmanın sizin nerenizde bulunduğunu bana haber verin. Bana öyle ayrıntılı mektuplar gönderin ki, sanki sizi görüyormuş gibi olayım. Durumunuzu bana açıkça izah edin. Allah’tan korkun, Ondan ümitvar olun ve hiçbir hususta nazlanmayın. Biliniz ki, Cenabı Allah, bu işin başarıya çıkacağına söz vermiş ve bu söz mutlaka tahakkuk edecektir. Bu işin, seni komutanlıktan uzaklaştırmasından ve yerine başkalarını geçirmesinden sakın.”⁴⁰⁷

Mektupta Hz. Ömer zafere giden yolun sabır ve halis niyetle olacağını haber vermektedir. Yazdığı bu mektupla valilerini ve askerleri psikolojik olarak güçlü olmaya sevk etmiş; içlerindeki cihad aşkını her daim canlı tutmalarını sağlamıştır. Sabır konusunda bir diğer mektubu şöyledir: Hz. Ömer Sa’d b. Ebi Vakkas’ı Irak’a gönderirken sabır konusunda şunları öylemişti:”Bil ki her duruma uygun bir hazırlık vardır. Hayra hazırlık da sabırla olur. Sana isabet eden şeye karşı sabırlı olman seni Allah’a karşı haşyet olmaya götürür.” Aynı şekilde Şam’da bulunan Ebu Ubeyde b. Cerrah için ise şunları söylemişti: “Allah (cc) bir topluluğu sabırlarından dolayı övmüş ve şöyle buyurmuştur: “Nice peygamberler vardır ki, beraberlerinde bir çok Allah erleri bulunmuş halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever. Onların

⁴⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/200.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye terciimesi*, s.64; Hamîdullah, s. 413-414.

sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti: “Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla; ayaklarımızı sabit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl! Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, iyi davrananları sever.⁴⁰⁸ Dünyadaki sevap, ganimet ve zaferdir. Ahiret sevabı ise mağfiret ve cennettir. Bu mektubumu insanlara oku ve Allah yolunda savaşmalarını ve sabretmelerini söyle! Böyle yapsınlar ki Allah (cc) onlara dünya ve ahiret sevabını versin.⁴⁰⁹

16. Muaviye b. Ebi Sufyan’a Kisariye Savaşı Sırasında Yazdığı Mektubu

Yine Hz.Ömer’in Muaviye b. Ebi Sufyan’a Kisariye savaşı esnasında yazdığı mektupta “Seni Kisariye’ye vali tayin ettim. Oraya git ve onlara karşı Allah’tan yardım dile. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyil azîm.” sözünü çokça söyle. Allah Rabbimizdir, güvencimizdir, mevlamızdır. O ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır.”⁴¹⁰ yazması mücahitlere yönelik desteğinin bir kanıtıdır.

17. Valisine Halka Adaletli ve Eşit Davranması Hususundaki Mektup

Yine Hz. Ömer insanlar arasında adaletli davranmalarını için valilerini sık sık uyarmıştır. Şöyle ki; Hz. Ömer’in valilerinden birinin yanına bir topluluk gelmiş vali, Arap olana mal verirken diğerlerini mahrum bırakmıştır. Bu haber Hz. Ömer’e ulaşınca halife şu mektubu yazmıştır: “Kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşine hakaret etmesi yeter. “Bir rivayete göre de “Onlar arasında eşit davranman gerekmez miydi? Dediği rivayet edilmiştir.⁴¹¹ Bir diğer rivayette “Arap olanlarına atâ verdi; azadlıları ise terk etti” olarak geçer.⁴¹²

Bu mektubumuzu incelediğimizde Hz. Ömer’in valisine insanlara adalet ekseninde davranmasını emrettiğini görüyoruz. İnsanlara haklarını teslim ederken nesep farkı gözetmeden eşitlik esasına göre hareket etmesini istemektedir. Yüce

⁴⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/146-8.

⁴⁰⁹ Sallâbî, s. 541. ; Ebû Yûsuf, s. 42.

⁴¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 92.

⁴¹¹ Hamidullah, s. 307. ; Sallâbî, s. 355.

⁴¹² Belâzürî, s. 523.

Rabbimiz Kur'an'da; Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.⁴¹³ buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Arabın Aceme üstünlüğü yoktur; Acemin de Araba üstünlüğü yoktur. Ne siyahın beyaza ve ne de beyazın siyaha üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak ve sadece takva ile olur” buyurmuştur.⁴¹⁴ Bilindiği üzere kişinin etnik aidiyetini kendi seçme özgürlüğü yoktur dolayısı ile bir övünç kaynağı olması anlamsızdır. Zikrettiğimiz âyetten de anlaşılacağı üzere insanların en değerlisi Allah'a en itaatli olandır. Hz.Ömer döneminde fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesi üzerine farklı etnik kökenden ve farklı dinlerden insanlar İslam devletinin yönetimine girmiştir. Genel olarak incelediğimizde Hz. Ömer'in bu insanlara hakları nisbetinde adaletli olduğunu ve valilerine de onlara adaletli davranmalarını emrettiğini görüyoruz.

18. Valilerine Namazlarını Kılmaları Hususunda Yazdığı Mektup

Hz.Ömer valilerin yöneticiliğın getirdiği mesuliyetlere fazlaca kapılarak ahiretlerini, bilhassa farz ibadetlerini ihmal etmemelerini emretmiştir. Konuya ilişkin valilerine şu mektubu yazmıştır: Sizin benim yanımda ki en değerli şeyiniz namazdır. Kim onu korur ve kılar sa dinini korumuş olur. Kim onu bırakırsa en büyük şeyi bırakmış olur.⁴¹⁵

Görüldüğü üzere mektupta Hz.Ömer ibadetlerine riayet etmeleri için valilerini uyarmıştır. Yöneticilerin halka olan örneklilikleri sebebiyle de yaşantılarının İslami olması çok önemlidir. Namaz ayet ve hadislerle sabit ve farz bir ibadettir. Yüce Rabbimiz; “ Sabır ve namazla yardım dileyin.” buyurmuşlardır. Peygamber Efendimiz bir hadisinde “Sizin liderleriniz (önderleriniz) en hayırlıları o kimselerdir ki, siz onları seversiniz, onlarda sizi severler. Siz onlara hayır duada bulunursunuz, onlarda size hayır dua ederler. Sizin önderlerinizin en şerlileri (fena olanları) ise siz onları sevmezsiniz, onlarda sizi sevmezler. Siz onlara lanet okursunuz, onlarda size lanet

---

⁴¹³ Hucurât, 49/13.

⁴¹⁴ Muhammed bin Süleyman Er-Rudani, *Cem'ul-Fevâid Min Câmi'ül-Usûl Ve Mecma'iz-Ze-Vâid*, Darulkitap, (çev. Naim Erdoğan, tahrir: Yusuf Özbek) c. 2, s. 510.

⁴¹⁵ Sallabi, s. 349.

okurlar. Dedik ki: Ya Rasulallah! Bu durumda biz onlara itaatı terk edelim mi? buyurdu ki: Hayır, onlar, sizinle namaz kıldıkları sürece, hayır onlar sizinle namaz kıldıkları sürece, onlara itaat gereklidir.⁴¹⁶ buyurmuşlardır.

19. Kıtık Senesinde Valilerine Yazdığı Dayanışma Mektubu

Yine Hz.Ömer genişleyen İslam coğrafyasında İslam kardeşliği şuurunun yerleşmesi ve ortak hukuka riayet edilmesine önem vermiştir. Şöyle ki; kıtık senesinde Mısır'da bulunan Amr b. Âs'a şu mektubu yazmıştır: “Mü'minler'in emiri Allah'ın kulu Ömer b. Hattab'dan Amr b. Âs'a... Allah'ın selamı üzerine olsun... Sen kendi halkınla beraber nimetler içinde yaşarken insanların benim yanımda helak olmak üzere olduğundan haberin var mı? Hemen yardım gönder!”⁴¹⁷ Bu mektupta Hz. Ömer'in Müslümanların birbirine yardım etmelerinin karşılıklı bir hak olduğunu belirttiğini görüyoruz. Bu mektubu yazmasına vesile olacak kadar insanların bunaldığını görmek ona bu mektubu yazdırmıştır.

Hz. Ömer kıtık senesinde bir gece Medine'de şehri dolaşırken sokaklarda dilencilerin olmadığını görmüştür. İnsanların gülüşüp sohbet etmemelerini de görünce, nedenini sormuş; ona “Dilencilerin bir şey alamadıkları için bu işten vazgeçtiklerini; insanların sıkıntından dolayı sohbet edip gülemedikleri ” söylenmiştir. Bunun üzerine Basra valisi Ebû Mûsa'ya ve Mısır valisi Amr b. As'a mektuplar yazarak yardım etmelerini emretmiştir. Valilerden herbiri yiyecek taşıyan kafileleri Medine'ye ulaştırmış, Amr b. As deniz yolu ile de erzak göndermiştir.⁴¹⁸

Mektubu tahlil ettiğimizde, Müslümanların diğer Müslümanların sorunlarına ve sıkıntılarına duyarsız kalmayıp elinden geleni yapmasının dini bir sorumluluk olduğunu görürüz. Zira Hz. Ömer “Sen kendi halkınla beraber nimetler içinde yaşarken insanların benim yanımda helak olmak üzere olduğundan haberin var mı? Hemen yardım gönder!” buyurarak infak yoluyla yardımın gelmesini sağlamış, insanlar bu sayede hayatta kalmışlardır.

---

⁴¹⁶ Müslim, İmare, 66.

⁴¹⁷ Sallabi, s. 243. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 149.

⁴¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidaye Ven-Nihaye tercümesi*, s. 149.

20. Valilerine Kur'an İlmını Öne Çıkarmalarını Yazdığı Mektup

Yine Hz.Ömer Kur'an ilminin yayılması için etkin uygulamalarda bulunmuştur, Abdullah b. Mes'ud'u Kufe'ye görevlendirmiş ve ona şu mektubu yazmıştır: Şüphesiz ki Kur'an, Hüzeyl lehçesine göre değil Kureyş lehçesi üzerine inmiştir. Bu sebeple Kur'an'ı Kureyş lehçesine göre okutun. "Bir gurup sahabi Kufe'ye gitmek için hazırlanınca onlara,"sizler Kufe'ye gidiyorsunuz. Onların arı vızıltısı gibi Kur'an okuduğunu göreceksiniz. Onları hadislerle meşgul edipte Kur'an'dan alıkoymayın. Kur'an'ı öne çıkarın, hadisleri az rivayet edin. Haydi! Yürüyün, ben de size iştirak edeceğim"⁴¹⁹ diye buyurmuştur.

Hz.Ömer halifeliği süresince ilme teşvik etmiş ve ilim adamlarından yargı ve yönetim başta olmak üzere devlet idaresinde istifade etmiş onlara görevler vermiştir. Her ne kadar başkent Medine'de davalara Hz. Ömer baksa da asıl yargı görevini diğer şehirlerde olduğu gibi başta ilim ve fıkıh ehli olan kimselere bırakmıştır. Örneğin Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ubeyy b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebu'd-Derdâ', Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Abbâs gibi isimler o dönemin önde gelen ilim ve fıkıh ehli olan kimselerdendi.⁴²⁰ Hitti, Hz. Ömer'in, Hicrî 17(638) gibi erken bir devirde idaresi altına aldığı bütün bölge ve ülkelere öğretmenler gönderdiğini kaydetmektedir.⁴²¹ Bilindiği üzere hüküm vermede Kur'an ve sünnet sırası ile iki asıl kaynaktır. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasında, İslam Hukuku esas alınarak yargılama yapıldığını ve sorunlara çözüm üretildiğini göz önünde bulundurursak; Kur'an ilminin önemini anlamış oluruz. Bunun farkında olan Hz. Ömer Kur'an ilminin yayılmasını teşvik etmiştir. İmran b. el-Husayn el-Huzâ'î'yi Basra'ya Ebu Musa'nın yanına gönderen Hz. Ömer onu halka dini (fıkıh) ve Kuran'ı öğretmek ve Ebû Musa Basra'dan ayrılınca ona vekâlet etmekle vazifelendirmiştir.⁴²²

---

⁴¹⁹ Sallâbî, s. 204.

⁴²⁰ Ya'kûbî, c. II, s. 185. ;Aksu, s. 333.

⁴²¹ Hitti, Philip K. , *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, Çev. Salih Tuğ, I-II, İfav Yay. İstanbul, 1995, c. II, s. 397; Aksu, s. 363.

⁴²² Belâzürî, s.433.

SONUÇ

Hz. Ömer'in fakih bir sahabe olarak İslam Hukukunun teşekkülüne katkısı çok büyüktür. Hilafeti öncesi döneminde de ictihadi meselelerde görüş beyan etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in yanında sürekli bulunmasının bir sonucu olarak ayetlerin nüzûlüne, hadislerin vüruduna vakıftır. Derin anlayış ve ictihad kabiliyetine sahip olmasında Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in yanında yetişmesinin etkisi büyüktür.

Hz. Ömer meselelerin çözümünde şûrâ ictihadına önem vermiştir. Bazı hususlarda sahabe ile ihtilafa düştüğü olmuş bu durumda istidlâl yeteneğini kullanarak yeri geldiğinde ferdi ictihad yapmıştır. Sevad arazilerinin durumu karşısında verdiği hüküm buna örnektir. Nasların lafzî ifadelerinin yanı sıra Şâri'nin hükümlerdeki maksadını anlamaya çalışmıştır. Hüküm verirken insanların içinde buldukları zaruret halini ve toplumun yararını gözönünde bulundurmuştur. Naslarla belirtilen cezaları aynı ile uygulamaya büyük titizlik göstermiş; valilerine de ceza tatbikinde aşırıya gitmemelerini emretmiştir. Onun devrine ictihad kurumu hiçbir kişi ya da topluluğun kontrolünde olmamıştır. İdareciler meseleleri direkt devlet başkanı ünvanına sahip olan Hz. Ömer'e arz etmişlerdir. Hz. Ömer'in maslahat prensibini ön plana çıkaran fıkıh anlayışı ile zamanındaki problemlere çözüm bulduğunu görmekteyiz.

İslam yargılama hukuku çerçevesinde işlediğimiz mektuplar Hz. Ömer'in yargı müessesesi hakkındaki görüşlerine ışık tutmaktadır. Mektuplar incelendiğinde Hz. Ömer'in kanun önünde eşitlik prensibine çok önem verdiği görülmektedir. Bir idarecinin oğlu ile halktan birini yargılama esnasında eşit tutmuş ve hukuk önünde eşitliği fiili olarak göstermiştir. Kısasın herkes için eşit şartlarda ve İslam Hukukunun çizdiği sınırlar aşılmadan uygulanmasını sağlamıştır.

Edebü'l kâdi konusunda hâkimlere rehberlik niteliğinde mektuplar yazmış, hâkimin taraflara eşit davranması gerektiğini vurgulamıştır. Delil, yemin, şahadet, sulh gibi yargılama hukuku bağlamında değerlendireceğimiz kavramlar hakkında hâkimlerin gözetmesi gereken hususları açıklayıcı mektuplar yazmıştır.

İctihad yöntemi ile ilgili idarecilerine mektup yazarak Kitap ve Sünnette hükmü bulunmayan konularda icthad edebileceklerini belirterek, kıyas yapmalarını tavsiye etmiştir.

Hz. Ömer'in idareci atamalarında liyakat vasfını esas alarak atama yaptığını icraatlarından anlamaktayız.

Genel bir bakışla Hz. Ömer'in mektuplarını değerlendirdiğimizde; kanun önünde eşitlik, usulünce yargılanma, gerekli şartlar oluşmadan hâkimin hüküm vermemesi, had cezalarında yeterli delil olmadan karar verilmemesi, ceza tatbikinde aşırıya gidilmemesi gibi hususların Hz. Ömer'in yargı anlayışının temelini oluşturduğunu görürüz.

Fetihlerin yoğun olduğu Hz. Ömer döneminde, Hz. Ömer'in komutanlarıyla diyalog ve istişaresi sayesinde fetihlerin her safhasında İslam ordusunu yönetip yönlendirdiğini ifade edebiliriz. Savaş öncesi, savaş esnasında ve sonrasında komutanlar meseleleri cepheden mektup yazarak Hz. Ömer'e danışmışlardır.

Savaş sonrası ganimetlerin ilgili ayetler uyarınca adaletli dağıtımı, verilen emânlara sadık kalınması, zimmîlerin can güvenliğinin sağlanması, savaş esirlerinin durumu, zulmün ve çocukların öldürülmesinin yasaklanması, müslenin yapılmaması, askerlerin haklarına riayet edilmesi, komutana itaat edilmesi, sınırların korunması Hz. Ömer'in üzerinde hassasiyetle durduğu konulardandır.

Bu bağlamda Hz. Ömer'in savaş hukuku kapsamındaki uygulamaları sonraki dönem İslam Hukukçuları için mesned ve örneklik teşkil etmiştir.

İslam idare hukuku çerçevesinde işlediğimiz mektuplarda Hz. Ömer'in emîrî'l-mü'minîn sıfatı ile İslam devletini merkezi otorite ile yönettiğini görmekteyiz. Merkez ile taşra arasında aktif bir haberleşme ağı vardır. Hz. Ömer talimatlarını mektuplarla idarecilerine göndermiş; yönetimde ortak bir dil ve yöntem tesis etmiştir. İdareciler kamuyu ilgilendiren ve çözüme muhtaç olan konularda Hz. Ömer'e danışarak hareket etmişlerdir. Bu konulardan bazılarını şunları örnek verebiliriz: halkın yaşam standardı ile müsavi yaşamaları, kamu düzenini bozabilecek durumlarda önceden önlem almaları, devletin işlerini düzenli yapmaları, halka alçakgönüllü ve iyi davranmaları, fıkıh öğrenmeleri, halka eşit muamele yapmaları, namazlarını ikâme etmeleri ve halka Kur'an ilmini öğretmeleridir.

Hz. Ömer devlet başkanı olarak sorumluluklarının bilincinde olmuştur. Halkın refahı için idarecileri ile birlikte elinden gelenin en iyisini yapmıştır. Yeri geldiğinde onlarla aynı sıkıntıları paylaşmıştır. Kıtık senesindeki tavrı buna örnektir. İdarecilerin de haklarına riayet etmiş onlara karşı mütevâzi davranmıştır. Yeri geldiğinde karşılıklı mektuplar ile birbirlerine tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Hz. Ömer hilafeti döneminde kamu yararı ve maslahat prensibini gözeterek hüküm vermekle İslam Hukukundaki fer'i delilleri kullanmış ve gelecek idarecilere ve müçtehitlere örnek olmuştur.

Hilafeti döneminde devlet başkanlığının gerektirdiği sorumlulukları hakkıyla yerine getirmiş ve adaletin simgesi olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREZZAK, es-San‘ânî’, *el-Musannef*, Daru’t-tasil, Kahire, 2015.
- AKARSU, Murat, “Hz. Ömer Döneminde Yönetim Ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2018.
- AKSU, Ali, (edt.), “*Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 1, Sivas 2018.
- AKTAŞ, Ömer, “Hz. Ömer’in Basra Valisi Muğîre b. Şu‘be’yi Görevden Almasıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, Volume III, Issue I, 2018, 39-52, *Dergipark*.
- ALÂÜDDİN, Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, “*Bedâ’i’u’s-sanâ’i*”, Darul kitabul ilmiyye, Beyrut-Lübnan, bs. 1,1996.
- ALGÜL, Hüseyin, “*İslam Tarihi*”, Emin Yayınları, İstanbul 2018.
- APAYDIN, H. Yunus, “İctihad”, *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000.
- ARI, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Musa el-Eş'ari'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2003
- ATAR, Fahrettin, “*İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*”, bs. I, İstanbul 2013.
- AYCAN, İrfan, “Muğîre b. Şu‘be”, *DİA*, İstanbul 2005, c.XXX
- BAKKAL, Ali, “Maraz-ı Mevt”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII.
- BALCI, İsrail, “Diplomat Ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer”, *Dergipark*.
- BALCI, İsrail, “Hz. Ömer’in Komutan Atama Stratejisi, Sa’d B. Ebî Vakkâs Ve Ebû Ubeyde B. El-Cerrâh Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 20-21, Samsun 2005.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, c.XIV
- BELÂZÜRÎ, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), b.1, İstanbul 2013.
- BERKİ, Ali Himmet, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*”, 3.bs. , İstanbul 1983.
- BERKİ, Ali Himmet, Osman Keskioglu, “*Hatemu’l Enbiya Hz. Muhammet ve Hayati*”, 30 bs. , Dib Yayınları, 2015.
- BEYHÂKÎ, Muhammed b. Hüseyin, “*es-Sünenü’l-Kübrâ*”, Daru’l-kutubu’-ilmiyye, Beyrut 2003.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, b.t.y., İstanbul

- BOYNUKALIN, Ertuğrul, “Yemin”, *DİA*, İstanbul 2013, c.XLIII
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, Daru İbn Kesir, 1. bs. ,Dımeşk 2002.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, “*et-Tarihu’l-Kebîr*”, Sağlam Yayınları, İstanbul 2010.
- CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, “*et-tâc fî ahlâki’l-mülûk*”, Daru’l-kalem, Beyrut, b.t.y.
- CANDAN Abdurrahman, “*İslam Hukukunda Yemin Ve Ahlakilik*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.15, 2010.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim, “*İ‘lâmü’l-muvakkî‘în ‘an rabbi’l-‘âlemîn*”, Hak Muhammed Abdusselâm İbrahim, Darü’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *DİA*, c.XL, İstanbul 2011
- ÇELİKER, Hüseyin, (2008). “*İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı*”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (26-27), 251-298, 2008, Dergipark
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII.
- DAĞCI, Şamil, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara 1996.
- DARİMÎ, Osman b. Saîd, “*er-Red ale’l-Cehmiyye*”,(thk. Bedr b. Abdullah Bedr), Dâru İbni’l-Esir, Kuveyt 1995
- DAVER, Bülent, “*Siyaset Bilimine Giriş*”, Ankara, 1993.
- DEMİRCİ, Muhsin, (edt.), “Kuran Ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları”, Ensar Neşriyat, b. 1, İstanbul 2014.
- D.İ.B, *Kur’an-ı Kerim Meâli* , bs.7, Ankara 2017.
- DOĞAN, Lütfü, “*Sünnet Işığında İslam Ahlakının Esasları*”, DİB yayınları,1. bs. , Ankara 2015.
- DURŞUN, Davut- Levent Öztürk, Etiyopya, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI,
- EBU DÂVUD, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, “*Sünenü Ebî Dâvud*”, İstanbul 1992
- EBÛ UBEYD, Kasım b. Sellâm. “*Kitâbu’l-Emvâl*”(İlk Dönem İslam Ekonomisi). (Çev. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- EBÛ YÛSUF, Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfi, “*Kitâbü’l-Harâc*”, (çev. Ali Özek) , b. 2, İstanbul 1973.

- ERDOĞAN, Suat, “İslâm Muhâkeme Hukukunda Delil Sistemleri Ve Hâkimin Takdir Yetkisi”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, S: 2
- ERKAL, Mehmet, “Beytûlmâl”, *DİA*, İstanbul 1992, c.VI
- ERTURHAN, Sabri, “İslam Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar”, Rağbet yayınları, İstanbul 2008.
- ESEN, Hüseyin, Zina, *DİA*, İstanbul 2013, c.XLIV.
- FAYDA, Mustafa, “Hz. Ömer’in Hayber ve Çevresi ile Necran’dan Gayrimüslimleri Çıkarması”, *DEÜİF Dergisi*, c. I, İzmir 1983.
- FAYDA, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIV.
- FAYDA, Mustafa, “Zimmî”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV.
- FESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân, *el-Ma’rifetu ve’t-Tarih*, (nşr. Halil Mansur), 1. bs., Beyrut 1999.
- GÜRKAN, Menderes, “Zimmiyi Öldüren Müslümana Kısas Uygulanması”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 8, yıl:1999
- HÂKİM en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, “*el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*”, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- HAMİDULLAH, Muhammed, “*Mecmû’atü’l-vesâ’iki’s-siyâsiyye li’l-‘ahdi’n-nebevî ve’l-hilâfeti’r-râşide*”, Dârü’n-Nefâis, Beyrut 1988.
- HANBEL, Ahmed b. , Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, “*Müsned*”, Ocak Yayınları, İstanbul 2013.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Dânyâl”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII.
- HASAN, İbrahim Hasan, “*İslam Tarihi*”, Mektebetü Nahda, Kahire, b.t.y.
- HATÎB, Ali Ahmed, “*Ömer b. el-Hattâb*”, Kahire 1986.
- HATTÂB, Mahmûd Şît, Mahmûd Şît b. Mustafâ b. Hattâb el-Mevsilî, “*el-Fârûgü’l-kâid*”, Matbaatü’l-Ânî, Bağdad 1985.
- HAYYÂT, Halîfe b. , Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, “*et-Târîh, Tabakâtü’r-ruvât ve et-Târîh*”, (Süheyl Zekkâr), Daru Tıybe, Riyad 1985.
- HEYET, “*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*”, Çağ Yayınları, Konya 1994.
- HİRA, Ayhan, “*Medeni Yargılama Hukuku Açısından İslam Muhâkeme Hukukunda Gıyabî Yargılama*”, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015

- HİTTİ, Philip K. , *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, (Çev. Salih Tuğ), İfav yayınları, İstanbul, 1995
- İBN ABİDİN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî, “*Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*”, Daru’l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, “*el-İstî‘âb fî ma ‘rifeti’l-ashâb*”, Daru’l-Cil, Beyrut 1992.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, “*el-Musannef*”, Daru’l-Faruk, Beyrut 2008.
- İBN HACER, el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, “*Fethu’l-Bâri*”, Daru’l-Kutubu’s-Selefiyye, Riyad 2015.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, “*es-Sîretü’n-nebeviyye*”(Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh),El-Kitabu’l-Arabi, Beyrut 1990.
- İBN KESİR, “*Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*”, Daru Taybe, Beyrut 1999.
- İBN KESİR, Ebû’l-Fidâ, “*Müsnedü’l-Faruk*”, Daru’l-felah, Beyrut 2009.
- İBN KESİR, Ebû’l-Fidâ, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, “*El-Bidâye Ve’n-Nihâye*”, Mektebetü’l-maarif, Beyrut 1990.
- İBN KESİR, Ebû’l-Fidâ, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, “*El-Bidâye Ve’n-Nihâye*”, Büyük İslam Tarihi, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddin, bû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, “*Muhtasaru Minhâcü’l-kasidîn*”, Mektebetü Daru’l-Beyân ve Müessesetü Ulûmü’l-Kurân, Şam-Beyrut, 1978.
- İBN MANZÛR, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî , “*Lisânü’l-‘Arab*”, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1997.
- İBN SA‘D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, “*et-Tabakâtü’l-kübrâ*”, Mektebetü’l-Hanci, Kahire 2001.
- İBN ŞEBBE, “*Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*”, Mekke 1979.
- İBN’ÛL ESİR, İzzeddin, “*el-Kâmil fî’t-târîh tercümesi*”,(çev. M. Beşir Eryarsoy), Redaktör, Mertol Tulum, Gümüş Basımevi, İstanbul 1985.

- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Menâkıbü "Ömer b. el-Hattâb"*, Dar İbn Haldun, b.y.y. 1996.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddin, "*el-Kâmil fi't-târîh*", Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, Beyrut 1984.
- İBNÜ'L-MİBRED, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî,(İbn Abdilhadi), "*Mahzü's-savâb fi fezâ'ili Emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*", el-Faruku'l-Hadise, Kahire 2006.
- İMAM MUHAMMED, Şerh; İmam Serahsî, "*Siyeri Kebir, İslam Devletler Hukuku*", (Çev. M. Said Şimşek, İbrahim Sarmış), Eren Basımevi, İstanbul 1980
- İMAM SERAHSÎ, İmam Muhammed "*Siyeri kebir, İslam Devletler Hukuku*", şerhi (Çev.M. Said Şimşek,İbrahim Sarmış), İstanbul 1980
- KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs, "*Mevsuatu Fıkhi Ömer b. El-Hattab*", 1. bs., Darü'n-Nefâis, Beyrut 1981.
- KALLEK, Cengiz, "Causus", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf Kandehevî, "*Hayâtü's-sahâbe*", (çev. Ali Arslan) , c. II, Merve Yayınları, İstanbul, b.t.y.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf Kandehevî, "*Hayâtü's-sahâbe*", b.t.y. , b.y.y.
- KANDEMİR, M. Yaşar, Ebû Mûsâ El-Eş'arî, *DİA*, İstanbul 1994,c. X.
- KARAASLAN, Hilal, *Hukuk Gündemi II*.
- KARADENİZ, Osman, "Fâcir", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, "*İslam Hukuk Tarihi*", İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KASIMÎ, Zafir, "*Nizâmü'l-hükm*", Daru'n-nefais, Beyrut 1997.
- KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay, "*et-Terâtîbü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*", İz Yayınları, İstanbul 2012.
- KILIÇ, Ünal, "*Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*", Konya 2004
- KUDURÎ, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed, "*Kitabu'l-Kudurî*", 1310.
- MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, "*Resâilü'l-Makrîzî*", Daru'l-hadis, Kahire 1998.
- MÂLİK b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, "*el-Muvatta*", Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- MAVERDÎ, Ebû Ya'la, "*El-Ahkâmu's-sultaniyye*", Daru'l-hadis, Kahire 2006.

- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd El-Mavsîlî, “*El-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*”,(çev. Mehmet Keskin), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2005.
- MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî, “*el-Müsnedüs-sahîh*”, Kahire 1991.
- NASKALÎ, Esko, “İran”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000
- NECCÂR, Abdülvehhab En Neccar, “*El Hulefa er Raşidûn*” Mektebetü’l-Kalem, Beyrut, b.t.y.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, “*et-Tibyân fî âdâbi hameleti’l-Kur’ân*”, Müeyyid, Şam - Beyrut, 1991.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, “*Riyâzü’s- sâlihîn min hadîsi seyyidi’l- mürselîn*”, (trc. M.Yaşar Kandemir, İ.Lütfi Çakan, Raşit Küçük), Erkâm Yayınları, İstanbul 2017.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, “*Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât*”, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan, b.t.y.
- ÖNER, Abdülkerim, “Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal Ve Oluşum Süreci”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, c.10,S.3,Ağustos-2018,1016-1036
- ÖNKAL, Ahmet, “Ebû Ubeyde”, *DİA*, İstanbul 1994.
- RUDANÎ, Muhammed bin Süleyman, “*Cem’ul-Fevâid Min Câmi’îl-Usûl Ve Mecma’iz-Ze-Vâid*”,darulkitap, (çev. Naim Erdoğan, tahrir: Yusuf Özbek)
- SAÎDÎ, Abdülmüteâl, “*İslam Tarihinde En Mühim Kararlar*”, (çev. Yusuf Kılıç), Emre Matbaası, İstanbul 1997.
- SALLABÎ, Ali Muhammed, “*II. Halife Hz. Ömer*”, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, “*II. Halife Hz. Ömer*”, Ravza Yayınları,6. baskı, İstanbul, 2006.
- SALMAN, Yüksel, “*İslam Ceza Hukukunda Af*”, Danışman: Prof. Dr. H. Tekin Gökmenoğlu, Doktora Tezi, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı, Konya 2005.
- SİFİL, Ebubekir, “*Hz. Ömer ve Nebevi Sünnet*”, Daru’l-hikme, b.t.y. İstanbul.
- SÜYÛTÎ, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî, “*Târîhu’l-hulefâ’ (Menâhilü’s-şafâ’ bi-tevârîhi’l-e’imme ve’l-hulefâ)*”, Vizaratu Katar, Katar b.t.y.

- ŞİBLÎ NU‘MÂNÎ, “*Bütün Yönleri İle Hz. Ömer Ve Devlet İdaresi*”, Mahya Yayınları, İstanbul 2015
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hasen, Kitabu’l-Hucce alâ Ehli’l-Medine, (Thk. Mehdî Hasen el Keylanî) , Âlemu’l-Kütüb, 3. bs., Beyrut 1983,
- TABERÎ, Ebû Ca’fer Muhammed Bin Cerîr’üt-Taberî, “*Tarih-i Taberî* “,(çev. M.Faruk Gürtunca), İstanbul, b.t.y.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, “*Câmiu’l-Beyân An Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*”, Daarülmaarif, Beyrut 1995.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, “*Târîhu’l-Ümem Ve’l-Mülûk*”, Darülmaarif, Beyrut 1995.
- TANTÂVÎ, Ali-Naci, “*Ahbâru Ömer*”, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut 1983.
- TEFTAZÂNÎ, Sa’duddin Mesud b. Ömer, “*Şerhu’l-akaid*”, (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, “*Sünen-i Tirmizî*”, Darul Kütübül İlmiyye, Beyrut 1971.
- TÜRÇAN, Talip, “*İslam Hukuku El Kitabı*”, 1. bs., Grafiker yayınları, Ankara 2012.
- VÂKIDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, “*Kitâbü Fütûhi’ş-Şâm*”, Darû’l Kûtûbi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, “*Siyerü A’lâmü’n-nübelâ*”, Daru’l-Mekke, Mekke, 2013.
- ZEYDAN, Abdülkerim, *Ahkamüz’- zimmiyyin ve’l- müste’min fi dari’l-islam*, Beyrut 1998
- ZUHAYLÎ, Vehbe, “*İslam Ansiklopedisi*”, (çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, Eman, *DİA*, İstanbul 1995,c. XI.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbâkî, Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1996.